Globaalne Ettevõtlusmonitor

EESTI

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL

Ärikorralduse Instituut

2023

SISUKORD

EESSÕNA 7
UURIMISRÜHM 8
VÕTMEMUUTUJATE KOKKUVÕTE 9
1. GEM UURINGU RAAMISTIK JA METOODIKA 13
1.1. Populatsiooni ja ekspertide uuringud (APS, NES) 14
1.1.1. APS uuring, andmed ja analüüs 14
1.1.2. NES uuring, andmed ja analüüs 15
1.2. GEM põhinäitajate selgitus 17
2. EESTI ELANIKE ETTEVÕTLUSALASED HOIAKUD 18
2.1. Ettevõtluse sotsiaalsed alused 18
2.2. Ettevõtlusega alustamine 20
2.3. Ettevõtlusega alustamine on lihtne 22
2.4. Kavatsused ettevõtlusega alustamiseks 24
2.5. *Start-up* investeerimine 25
3. ETTEVÕTLUSAKTIIVSUSE TASEMED 28
3.1. Ettevõtlusaktiivsus Eestis 28
3.2. Varajase faasi ettevõtjad 33
3.3. Ettevõtlusaktiivsus väljakujunenud ettevõtete (EBO) seas 35
4. ETTEVÕTLUSE TAJUMISE, VÄLJAKUTSETE JA VÕIMALDAJATE MUUTUMINE AJAS 38
4.1. Ettevõtjate staatus ja ärivõimalused 39
4.2. Ettevõtluse kasvuootused 42
4.3. Jätkusuutlikkus, uskumused ja tegevus 45
5. MITMEKESINE ETTEVÕTLUS 49
5.1. Kes on ettevõtjad 49
5.2. Vanuselised erinevused 50
5.3. Soolised erinevused 53
5.4. Regionaalsed erinevused 55
6. Ettevõtluse ökosüsteem 59
6.1. Ettevõtlusega alustamise võimalused ja takistused 59
6.2. Ärist väljumise põhjused Eestis 62
6.3. Kui vastupidavad on ettevõtjad? 65
7. RAHVUSLIK EKSPERTUURING 67
7.1. Ülevaade GEM rahvuslikust eksperdiuuringust (NES) 68
7.2. Üldised järeldused 70

7.3. Ekspertarvamused....74
Peatükk analüüsib ekspertarvamusi üheksas eelviidatud kategoorias GEM metoodika alusel. 74
7.3.1. Ettevõtluse finantseerimine (EFC A) 74
7.3.2. Valitsuse poliitika, maksud ja bürokraatia 76
7.3.3. Valitsuse toetusprogrammid....79
7.3.4. Ettevõtlusharidus koolis ja pärast kooli....80
7.3.5. Uuringud ja arendustegevus 82
7.3.7. Sisenemise lihtsus: Turgude dünaamika, koormused ja regulatsioonid....84
7.3.8. Füüsiline infrastruktuur 86
7.3.9. Sotsiaalsed ja kultuurilised normid 87
7.3.10. Jätkusuutlikkuse eesmärgid (SDGs).....89
8. KOKKUVÕTE....93
8.1. Poliitikasoovitused 96
ALLIKATE LOETELU 102

Tabelid

Tabel 1. Varajase faasi ettevõtjate ambitsioon 2023
Tabel 2. Ettevõtluse tajumine
Tabel 3. Rahvastiku valim
Tabel 4. Ekspertide valim

Tabel 2.1 Tajutud võimaluste määr. Eesti piirkonnad
Tabel 2.2. Äri alustamise lihtsus Balti riikides
Tabel 2.3 Tajutud võimete määr. Eesti piirkonnad
Tabel 2.4 Ettevõtluskavatsuste määr Balti riikides
Tabel 3.1. Ettevõtlusaktiivsuse tase Eestis võrreldes küsitletute keskmisega Euroopa riigid 2023. aastal
Tabel 3.2. Soolised erinevused TEA faasis
Tabel 3.3. Soolised erinevused EBO faasis
Tabel 4.1. Tajutud võimalused, võimed, hirm ebaõnnestumise ees ja ettevõtlikud kavatsused Eestis
Tabel 4.2. Arusaamad edukate ettevõtjate staatusest ja ettevõtlusest kui kaubast karjäärivalik Eestis
Tabel 5.1. Soolised erinevused varajases staadiumis ja väljakujunenud ettevõtetes
Tabel 5.2. Soolised erinevused Eesti piirkondades
Tabel 5.3. Ettevõtlusaktiivsus piirkondade kaupa Eestis
Tabel 7.1. Üksteist ettevõtluse raamtingimusi (EFC) ja alamkategooriaid
Tabel 7.2. Ettevõtluse rahastamine
Tabel 7.3. Valitsuse poliitika, maksud ja bürokraatia
Tabel 7.4. Valitsuse toetusprogrammid
Tabel 7.5. Ettevõtlusharidus koolis ja koolijärgses koolis
Tabel 7.6. Teadus- ja arendustegevuse ülekanded
Tabel 7.7. Kaubanduslik ja professionaalne infrastruktuur
Tabel 7.8. Sisenemise lihtsus: turu dünaamika, koormused ja reguleerimine
Tabel 7.9 Füüsiline infrastruktuur
Tabel 7.10. Sotsiaalsed ja kultuurilised normid
Tabel 7.11. Säästva arengu eesmärgid
Tabel 7.12. Naiste ettevõtlus

Joonised

Joonis 1. Ettevõtlusaktiivsuse tase Eestis 2012-2023
Joonis 2. GEM NES tulemuste kokkuvõte.
Joonis 3. GEM APS kontseptuaalne raamistik.

Joonis 2.1. Ettevõtluse sotsiaalne alus Balti riikides
Joonis 2.2 Ettevõtlusega alustamise lihtsus Eesti eri piirkondades
Joonis 2.3 Investeerimine uutesse ettevõtetesse Eesti eri piirkondades
Joonis 2.4 Investeerimine uude ärisse Euroopas
Joonis 3.1. TEA ja EBO võrdlus
Joonis 3.2. Ettevõtlusaktiivsuse tase Eestis võrreldes Euroopa keskmisega sissetulekutaseme alusel
Joonis 3.3. Ettevõtlusaktiivsuse tase Eestis
Joonis 3.4. Äriteenused ja tarbijateenused EL
Joonis 3.5. Äriteenuste ja tarbijateenuste ülemaailmne võrdlus
Joonis 3.6. Motivatsioonid ettevõtlusega alustamiseks ja ajamiseks Eestis, Euroopa riikides uuritud ja riikide kategooriad sissetulekutaseme järgi
Joonis 3.7. Motivatsioonid Eestis ettevõtlusega alustamiseks ja juhtimiseks põhi- ja kõrghariduse lõpetanute seas
Joonis 3.8. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) ja väljakujunenud ettevõtete omanike võrdlus (EBO) ettevõtlusmotivatsioonid haridustasemeti
Joonis 4.1. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) ja väljakujunenud ettevõtete omanike protsent (EBO), kelle arvates on ettevõtlusega alustamine aastatagusega võrreldes keerulisem
Joonis 4.2. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) ja väljakujunenud ettevõtete omanike protsent (EBO), kelle arvates on ettevõtlusega alustamine aastatagusega võrreldes keerulisem
Joonis 4.3. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) ja väljakujunenud ettevõtete omanike protsent (EBO), kes nõustuvad, et pandeemia on toonud kaasa uusi võimalusi, mida nad sooviksid kasutada
Joonis 4.4. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) ja väljakujunenud ettevõtete omanike protsent (EBO), kes nõustuvad, et pandeemia on toonud kaasa uusi võimalusi, mida nad soovivad kasutada
Joonis 4.5. Tööhõive kasvuootused varases staadiumis tööle asumist ootavate ettevõtjate seas 0, 1–5 või veel 6 inimest viie aasta pärast
Joonis 4.6. Tööhõive kasvuootused Eesti tööle asumist ootavate ettevõtjate seas 0, 1–5 või viie aasta pärast veel 6 inimest
Joonis 4.7. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) ja väljakujunenud ettevõtluse töökohtade Kasvuootused omanikud (EBO) Eesti piirkondade tööle asumist ootavate ettevõtjate seas 0, 1.–5 või veel 6 inimest viie aasta pärast
Joonis 4.8. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) ja väljakujunenud ettevõtete omanike protsent (EBO) valitud riikides ja eeldab, et tulust 25% või rohkem tuleb ekspordist
Joonis 4.9. Nende inimeste protsent, kes alustavad või juhivad uut ettevõtet valitud Euroopa Riikides riikidest ja eeldades, et 25% või rohkem tulu tuleb ekspordist
Joonis 4.10. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) teadlikkus jätkusuutlikkusest, prioriteedid ja tavad ja väljakujunenud ettevõtete omanikud (EBO) valitud riikides
Joonis 4.11. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) teadlikkus jätkusuutlikkusest, prioriteedid ja tavad ja asutatud ettevõtete omanikud (EBO) soo alusel Eestis
Joonis 5.1. Ettevõtlustegevus vanuse rühmiti Eestis
Joonis 5.2. Kogu varajase faasi ettevõtlusaktiivsuse tase
Joonis 5.3. Varajase ettevõtlusaktiivsuse (TEA) tase haridustasemeti 2023. aastal.

Joonis 5.4. Soolised erinevused globaalses võrdluses
Joonis 5.5. Ettevõtlusaktiivsuse tase Eestis
Joonis 6.1. Motivatsioonid ettevõtlusega alustamiseks Eestis, Euroopas keskmiselt ja kategooriad sissetulekutaseme järgi 2023. aastal
Joonis 6.2. Motivatsioonid ettevõtlusega alustamiseks Eestis piirkonniti
Joonis 6.3. Motivatsioonid Eestis ettevõtlusega alustamiseks soo alusel
Joonis 6.4. Ettevõttest viimase 12 kuu jooksul lahkunud täiskasvanute protsent ja kas äritegevus jätkus
Joonis 6.5. Positiivsed, negatiivsed ja COVIDiga seotud põhjused kõigi väljumiste hulgas
Joonis 6.6. Positiivsed, negatiivsed ja COVIDiga seotud põhjused Eesti piirkondade väljaminekute koguarvus
Joonis 6.7. Nende täiskasvanute protsent, kes on viimase 12 kuu jooksul ettevõttest lahkunud, kes kavatseb järgmise kolme aasta jooksul uue ettevõtte alustada
Joonis 7.1: NES uuringu tulemused 2023: Eesti vs GEM globaalne keskmine
Joonis 7.2: NES-uuringu tulemused: üheksa EFC-d Eestis 2023 vs Eesti 2017
Joonis 7.3. NES uuringu tulemused 2023: Eesti vs naaberriigid ja EL keskmine
Joonis 7.4. Kõik EFC-kategooriad Eestis 2023 võrreldes EL-iga
Joonis 7.5. Ettevõtluse rahastamisallikate juurdepääs ja kättesaadavus
Joonis 7.6. Ettevõtluse rahastamisallikate kättesaadavus ja kättesaadavus Eestis, Lätis ja Leedu, võrreldes EL-iga
Joonis 7.7. Valitsuse poliitika, Maksud ja bürokraatia Eestis, Lätis ja Leedus, vrd EL-iga
Joonis 7.8. Valitsuse toetusprogrammid Eestis, Lätis ja Leedus, võrreldes EL-iga
Joonis 7.9 Ettevõtlusharidus koolis ja koolijärgses koolis Eestis, Lätis ja Leedus, võrreldes EL keskmisega
Joonis 7.10. Teadus- ja arendustegevuse ülekanded Eestis, Lätis ja Leedus, võrreldes EL keskmisega
Joonis 7.11. Kaubandus- ja professionaalne infrastruktuur Eestis, Lätis ja Leedus, võrreldes EL keskmisega
Joonis 7.12. Lihtsus siseneda: turu dünaamika, koormused ja reguleerimine Eestis, Lätis ja Leedu, võrreldes EL-iga
Joonis 7.13. Füüsiline infrastruktuur ja ettevõtlust toetavad teenused: Eestis, Lätis ja Leedu, võrreldes EL-iga
Joonis 7.14. Ettevõtluse kultuuriline ja ühiskondlik toetamine Eestis, Lätis ja Leedus, võrreldes EL-iga
Joonis 7.15. Jätkusuutlikkuse praktikad ja tugi väikeettevõtetes Eestis, Lätis ja Leedus, võrreldes EL-iga
Joonis 7.16. Naiste ettevõtluse toetus Eestis, Lätis ja Leedus, võrreldes EL-iga
Joonis 7.17. Ekspertide arvamused Eesti ettevõtluse ökosüsteemi edasiseks arendamiseks

EESSÕNA

Ettevõtlus on oluline majandusarengu, ühiskonna heaolu ja jõukuse edendaja. See annab hoogu tootlikkuse parandamiseks ja töökohtade loomiseks hädavajalikule innovatsioonile, mis aitab uusi võimalusi mitte ainult ära kasutada, vaid tegeleda ühiskonna suurimate väljakutsetega, nagu säästva arengu eesmärgid (SDG) ja erinevatest globaalsetest sündmustest tulenevad ühiskondlikud ja majanduslikud šokid.

Arvestades viimaste aastate drastilisi sündmusi, pandeemiat ja Ukraina sõja mõju, vajavad meie valitsus ja kõik sidusrühmad laiapõhjalisi usaldusväärseid andmeid, et teha majandust stimuleerivaid võtmeotsuseid, edendades jätkusuutlikke ja uuenduslikke ettevõtlusvorme ning seeläbi ettevõtluskeskkonda parandades suurendada ühiskondlikku kindlustunnet.

Eesti ettevõtluse ökosüsteemist tervikliku pildi loomiseks on oluline süüvida enamasse kui ametlik statistika, registreeritud ettevõtete arv või kogutud maksud. Sidusrühmad peavad mõistma, kuidas erinevad sihtrühmad ettevõtluskeskkonda tajuvad ning kuivõrd need tajud ajas muutuvad. Globaalne Ettevõtlusmonitor (GEM) on endiselt ainus usaldusväärne uuringuvorm, mis kogub andmeid otse ettevõtjatelt ja ekspertidelt nüüdseks juba 25 aastat.

Eesti SKP vähenes 2023. aastal 3%, seda suuresti eratarbimise ja investeeringute kahanemise tõttu (EL Komisjon, 2023), kuid juba 2024. aastaks on ennustatud taas väikest kasvu. Ka inflatsioon on aasta jooksul langenud, ehkki hiljutised märkimisväärsed hinnatõusud on ettevõtete konkurentsivõimet tugevalt mõjutanud, seda eriti rahvusvahelistel turgudel. Lisaks on miinimumpalk viimase kolme aasta olnud jooksul pidevas kasvus, ning tõuseb aastaks 2024 pea 40% võrra võrdluses 2021 aastaga. Samas on olnud ka töötuse määr 2023. aastal pidevas tõusus.

Valitsuse hiljutiste poliitiliste otsuste tõttu oleme Eestis tunnistajaks ka ettevõtlusmaksude tõusule, mis võib mõjutada kohalike ettevõtete konkurentsivõimet. Teisalt on oodata, et suurenevad toetused üleminekuks rohelisele ettevõtlusele ja Ida-Viru piirkonna õiglase ülemineku meetmetele. Seetõttu on lähiaastatel väga oluline jälgida meie ettevõtluskeskkonnas toimuvat.

UURIMISRÜHM

Aasta 2023 GEM EESTI uuringu eest vastutab Tallinna Tehnikaülikooli Ärikorralduse Instituut (vaata TalTech).

Sirje Ustav
GEM Eesti uuringujuht

Merle Küttim
APS uuringujuht

Jelena Hartšenko
SPSS spetsialist

APS uuringurühm

Iuliia Trabskaja

Merike Kaseorg

Kaire Vahejõe

NES uuringurühm

Helena Rozeik

Daria Podmetina

Basel Hammoda

Nõustajad ja retsenseerijad

Prof. Susanne Durst, TalTech Prof. Aki Harima, TalTech Prof. Mervi Raudsaar, Tartu University

Rahastus ja tugi

MAJANDUS- JA KOMMUNIKATSIOONI-MINISTEERIUM

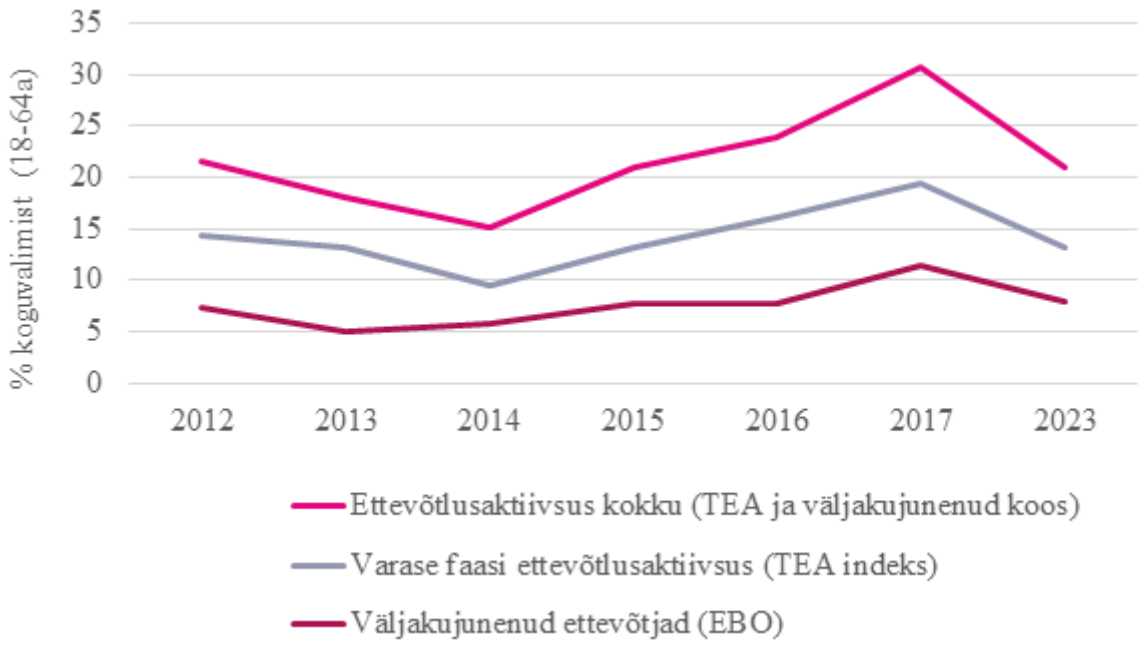
VÕTMEMUUTUJATE KOKKUVÕTE

Ülemaailmse SKP eeldatavaks kasvuks 2023. aastal oli vaid 3% ning maailma inflatsioon langes 7% juurde. Hoolimata ülemaailmsest kasvust on kõigis 46-s GEM uuringu (APS) majanduses märkimisväärne arv täiskasvanuid tunnistanud, et nende leibkonna sissetulek on aasta jooksul langenud. Selle raske aasta kontekstis saab 2023. aasta GEM-uuringutest välja tuua kolm Eesti jaoks olulisemat ning enim tähelepanuväärivat ettevõtlusalast teemavaldkonda.

1. Hinnangud ettevõtlusharidusele (EH) globaaltasandil on jätkuvalt madalad. Vaatamata järkjärgulisele paranemisele mõningatel juhtudel, hinnati EH koolides enamikes uuritud majandustes jätkuvalt halvaks ja seda hinnati kõigist 13 ettevõtlusraamistiku tingimusest kõige nõrgemaks 31 riigis 49-st. Mööndustega kehtib see ka Eesti kohta, kus teadlikkus ettevõtluspädevustest oli üsna mõõdukas (49%). Riiklike ekspertide (NES) poolt hinnatud 2023. aasta uuringus hinnati aga EH koolis rahuldavaks või paremaks vaid viies riigis 49-st, sealhulgas Eestis. Siin lähevad ettevõtjate ja ekspertide arvamused suuresti lahku. Ettevõtluspädevused ja nende rakendamine kõikidel haridustasemetel (Edu & Tegu) on olnud Eestis viimastel aastatel prioriteet ja GEM tulemuste põhjal võime juba näha ka tulemust. Siiski vajab arutlust, kuidas need pädevused ettevõtluses tajutavamaks saavad.

2. Ettevõtluspädevuste areng toetab otseselt ettevõtluskavatsust ja aktiivsust. Ettevõtlusaktiivsuse tase on nii riigiti, kui ka kohalikult regiooniti, väga erinev. Uusettevõtluse aktiivsuse tasemed on maailma kõigis piirkondades ja sissetulekurühmades väga kõikuvad. Eesti jaoks oli ettevõtlusaktiivsuse tippaastaks 2017 kui viimati siin ka GEM-andmeid koguti (joonis 1), millele järgnes kiire langus kuni käesoleva uuringu andmekogumise 2023. aastani, seda nii noorte kui ka juba väljakujunenud ettevõtete seas.

Aastast 2020 on maailmamajandust, sh ettevõtlust suuresti mõjutanud nii pandeemia kui Venemaa agressioon. Ettevõtjad on pidanud kiirkäigul muutma nii tarneahelaid kui terveid ärimudeleid. Ent püüame heita pilgu ka aega 2017 – 2020, kas ettevõtlusaktiivsus oleks saanud seal edasi kasvada. Eesti väike majandus sõltub suurel määral ekspordist ja rahvusvahelistumisest. Põhjustele viitavad mitmed tegurid. Ühe leiame Tõnu Mertsina (Swedbank, 2023) avaldatud tööstusettevõtete uuringust, kus tööstusettevõtete osakaal, kelle majandustegevust piirab vähene nõudlus, on aastatel 2012 – 2016 väga stabiilne, väheneb aastatel 2017-2018 ja suureneb järsult 2019-2020.

Joonis 1. Ettevõtlusaktiivsus Eestis 2012-2023 a.
Allikas: autorite arvutused Eesti GEM TEK 2012–2023 andmete põhjal

Saabub pandeemiajärgne võimaluste akna aasta ja 2022 (sõja algus Ukrainas) realiseerub vähese nõudluse piirang koguni 82%-s tööstusettevõtetes. Kui sellele kõrvutada euribori trendijoon, mis alates aastast 2016 (kuni 2022) langeb negatiivseks, on ettevõtlusaktiivsuse tõus 2016-2017 hästi mõistetav. Stabiilsed, kasvavad välisturud ja soodsa kapitali olemasolu toetasid uusi võimalusi ettevõtluskeskkonnas. Seega võib järeldada, et ettevõtlusaktiivsus oli veel kõrgel ka aastal 2018. Mis juhtus aga pandeemia eelsel ajal 2019-2020 kui Eesti majandus oli veel kasvul, aga tööstusettevõtete ekspordiplaanid kuhtusid? Kuna vahepealsetel aastatel Eestis GEM raamistikus andmeid ei kogutud, võib vaid oletada, et poliitilise ebakindluse suurenedes (valitsuse vahetusega seonduv uus retoorika ja poliitika) võis ettevõtlusaktiivsuse langus tööstusettevõtete uuringu põhjal alatagi juba aastal 2019.

Seetõttu tunneme heameelt, et varase faasi ettevõtjatel on endiselt tugev orienteeritus rahvusvahelistumisele (56,3 %), mis on märkimisväärselt suurim Balti riikidest. Eesti väikese siseturu juures on see ka möödapääsmatu. Sealjuures on tore tõdeda, et veerandil neist varases faasis ettevõtjail on eesmärgiks pakkuda turule uuenduslikke tooteid ja teenuseid.

Tabel 1. Varase faasi ettevõtjad ja nende ambitsioonikus 2023 (%)

	2023
Varase faasi ettevõtlusaktiivsus (TEA indeks)	13,1
Tärkavad ettevõtjad	10,7
Uusettevõtjad	3,1
Varase faasi ettevõtjad meeste seas	16,2
Varase faasi ettevõtjad naiste seas	9,9
Kasvuorientatsioon töötajate arvu kiirelt kasvatada	17,2
Uuenduslik toode/teenus	24,5
Tugev rahvusvahelistumise orientatsioon	56,3

Allikas: Eesti GEM TEK 2023 andmed

3. Tajutud hoiakud ettevõtluse suhtes on Eestis viimasel kümnendil (tabel 2) mitmes aspektis endiselt näitamas positiivset suunda, mistõttu näeme alates 2014. aastast positiivset hüpet aastani 2017. Vaid ettevõtlus kui soovitud karjäärivalik on jäänud ajas stabiilseks ja seda vaatamata hiljutistele heitlikele aegadele. Globaalsed kriisid on siingi oma mõju avaldanud. Näeme kõnekat fakti, et aja jooksul languses olnud hirm ebaõnnestumiste ees on tõusnud uuesti 2014. aasta tasemele (49,8%). Õnnetuseks on aga varasemalt tublis kasvus (61,0%) olnud tajutud võimaluste skoor 2023. aastaks langenud samuti 2014.aasta tasemele (49,5%). Kas need on kaotatud aastad? Samad argumendid, mis selgitamas ettevõtlusaktiivsuse langust eelnevas alapeatükis, kehtivad ilmselt ka siin.

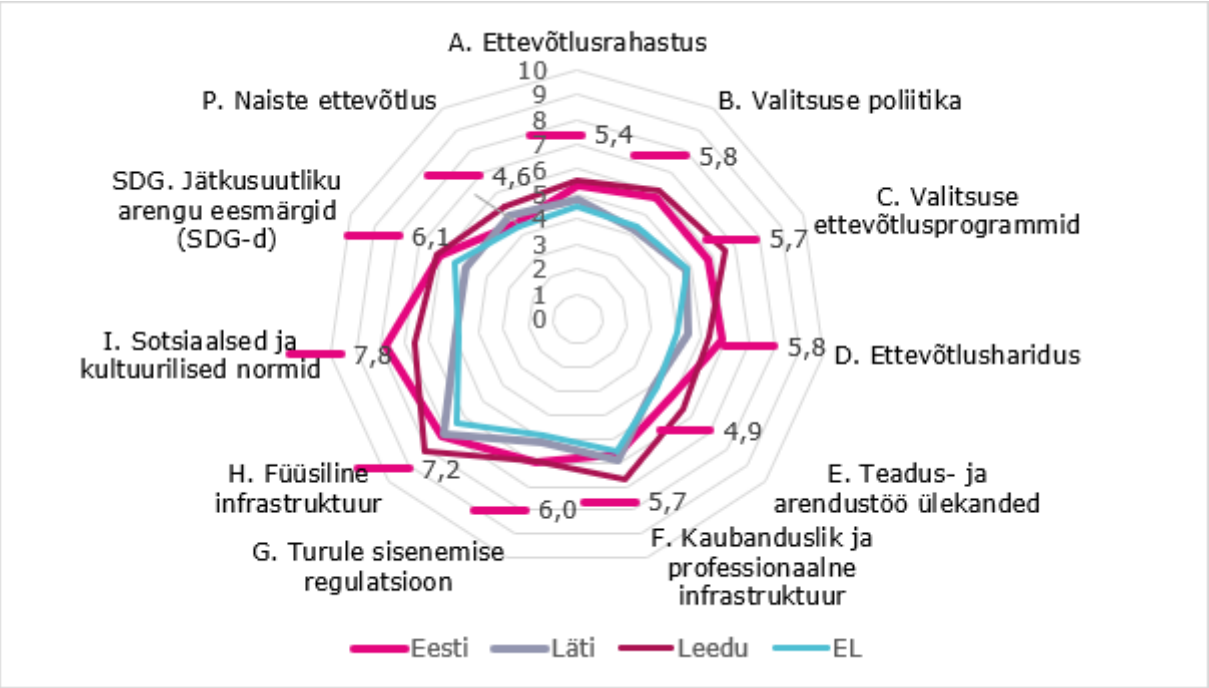
Tabel 2. Hoiakud ettevõtluse suhtes (% tööealisest elanikkonnast)

	2014	**2017**	**2023**
Potentsiaalsed ettevõtjad	10,6	22,3	18,3
Hirm läbikukkumise ees	49,7	36,8	49,8
Heade ettevõtlusoskuste tajumine	42,5	49,7	46,8
Heade ettevõtlusvõimaluste tajumine	49,4	61,0	49,5
Ettevõtlus kui soovitud karjäärivalik	55,6	54,2	55,7
Tajuvad häid võimalusi, aga kardavad ebaõnnestuda	41,8	31,8	40,9

Allikas: Eesti GEM TEK 2014-2023 andmed

Seda suundumust ettevõtlusvõimaluste tajumise osas tuleks edaspidises uurimistöös lähemalt vaadelda - miks tundub, et võimalusi napib? Kas see on üldine suundumus või on tegemist tööstusharu põhise erisusega. On ju ärivõimaluste nägemine ettevõtlusõppe (-pädevuste) üheks keskseks konstruktsiooniks.

Kui see on aga seotud üldise majandusliku ebakindlusega, võtab paranemine aega. Kokkuvõttes näeme, et oli toimumas palju positiivsed arenguid, ent need takerdusid või peatusid viimaste aastate ülemaailmsete dramaatiliste sündmuste ajel. Teisalt, kui küsida ettevõtlusotsuste tegemise või poliitikaga seotud ekspertidelt, on ettevõtjate seisukohalt väljavaade vähem negatiivne, seda iseäranis võrdluses meie Baltikumi naabrite ja Euroopa keskmisega (joonis 2). Meie ettevõtluskeskkonnas joonistuvad välja mitmed tugevused.

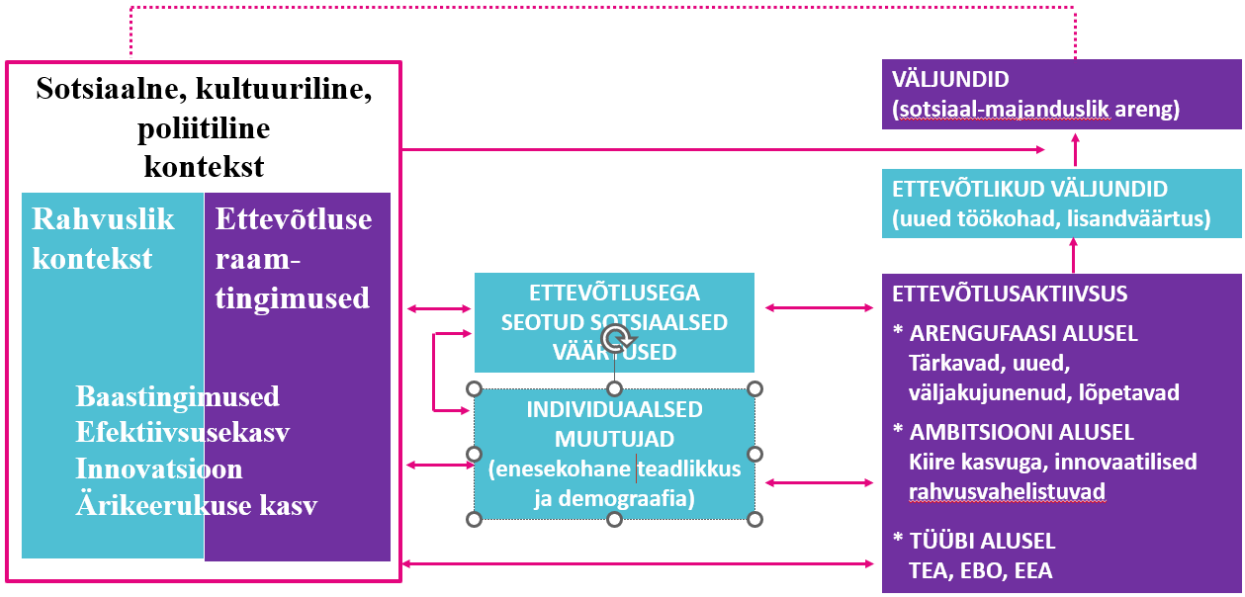
Joonis 2. GEM NES uuringu tulemuste kokkuvõte 2023. a. Balti riikide ja EL keskmise võrdluses. Allikas: autorite arvutused Eesti GEM NES 2023 andmete põhjal

Võime uhked olla, et kultuurilistest ja sotsiaalsetest normidest lähtudes tajutakse Eestis ettevõtlust väga toetavalt (78%). Eksperdid usuvad üsna kindlalt, et Eesti ettevõtlusharidus on üks parimaid. Lähemalt tuleks uurida Leedu valitsusprogramme ja infrastruktuuri, nii füüsilist kui ka ärilist, mida nende kohalikud eksperdid hindavad kõrgemalt kui meie omad Eestis. Samuti näivad nii Läti kui Leedu naised olevat veidi rohkem ettevõtlusest innustunud. Ka sellesse saame edaspidi rohkem süüvida.

Ettevõtlusmaastiku paremaks mõistmiseks, kuna jagame just Baltikumi, aga ka mõneti Euroopaga sarnast majanduslikku ja kultuurilist konteksti, vaatlemegi selles GEM-uuringus sageli EL, Läti ja Leedu ja mõnel juhul isegi ülejäänud GEM-riikide andmeid.

1. GEM UURINGU RAAMISTIK JA METOODIKA

Selles peatükis kirjeldatakse lühidalt GEM-i kontseptuaalset raamistikku ja metoodikat. GEM aruanded ja analüüsid toetuvad kahe uuringu ja valimiga kogutud andmetele: APS ehk rahvastikupõhised andmed (joonis 3), võttes arvesse üksikisikute osakaalu igas uuringus osalevas majanduses, ja NES-i ehk ekspertide andmed, mis koondavad ekspertarvamusi iga monitooringus osaleva kohaliku ettevõtluse ökosüsteemi kohta.

Joonis 3. GEM APS kontseptuaalne raamistik
Allikas: GEM 2023 raport, autori tõlge

Kõik GEM-is osalevate riikide meeskonnad rakendavad standardküsimustikega sama metoodikat. Iga riigi uurimisgrupp vastutab GEM-i andmete kogumise ja seejärel GEM-konsortsiumile selle riikliku andmekogumi tulemuste põhjal esitatava aruandluse eest. Peale andmete kontrollimist GEM uuringu teadlaste poolt koostab kohalik meeskond riikliku aruande konkreetsete ettevõtlusaktiivsuse näitajate kohta oma riigi huvide alusel. Aastal 2023 pööras GEM täiendavalt tähelepanu naiste kaasatuse ja jätkusuutlikkuse praktika uurimisele ettevõtluses.

Parema võrreldavuse tagamiseks jagab GEM 2023 kõik uuringus osalenud majandused kolme sissetulekugruppi, sest sageli on sissetulek nii ettevõtlushoiakute kui tegevuste võtmemõjutaja. A-taseme majandused, mille sisemajanduse kogutoodang (SKT) elaniku kohta on üle 50 000 dollari; B-taseme majandused, mille SKT elaniku kohta on 25 000–50 000 dollarit, ja C-taseme majandused, mille SKT elaniku kohta on alla 25 000 dollari. Eestit peetakse keskmise sissetulekuga majanduseks.

1.1. Populatsiooni ja ekspertide uuringud (APS, NES)

GEM APS ja NES uuringud hõlmavad ulatuslikke küsimustikke, mis hindab osalejate ettevõtluskavatsusi, tegevusi, hoiakuid, motivatsiooni ja ambitsioone ning ettevõtluskeskkonda. Seejärel kontrollib GEM-i tehniline uurimismeeskond tulemused ning kinnitab nende kvaliteedi.

1.1.1. APS uuring, andmed ja analüüs

APS on põhjalik küsimustik, mille alusel küsitletakse vähemalt 2000 täiskasvanult igas GEM-i majanduses. Küsimustik on loodud selleks, et koguda üksikasjalikku teavet vastajate ettevõtlustegevuse, hoiakute ja püüdluste kohta. Küsitluse kvaliteedi tagamiseks on kehtestatud mitmed nõuded, nagu näiteks sellistes uuringutes kogenud ja valdkondlikku pädevust omav uurimismeeskond. APS uuring on Eestis läbi viidud GEM metoodikat järgides professionaalse uuringufirma poolt.

Uuringu proportsionaalse valimi mudeli loomisel võeti arvesse üldkogumi struktuur vastaja elukoha, vanuse, soo, hariduse, asustustüübi ja rahvuse järgi. Valimi moodustamisel kasutati üldkogumi proportsionaalset mudelit, kus kõikidel inimestel on võrdne võimalus saada vastajaks. Uuringu valimi suurus oli 2000 vastajat, kes leiti juhusliku valimi meetodil. Sihtpopulatsioon jaotati osavalimiteks (kihtideks). Kihid põhinesid sihtrühma tegelikel osakaaludel Eesti elanikkonnas vanuse, soo, rahvuse ja piirkonna järgi. Elanikkonna erinevate kihtide eraldi valimit kasutatakse selleks, et vältida mõne raskemini või kergemini ligipääsetava elanikkonnarühma (nagu noored mehed või vanemad naised) suurt üle- või alaesindatust, et vältida suuri kaaluväärtusi ja seeläbi parandada populatsiooni esindajate anonüümsete esindatust (mis ei saa põhineda registris olevatel isikuandmetel).

Veebiküsitlus – arvutipõhine veebiintervjuu (CAWI) on tõhus ja üldiselt head esinduslikkust tagav meetod. Veebiküsitluse kaudu oli võimalik jõuda uuringu sihtrühmani – Eesti elanikkond vanuses 18-64 aastat.

Telefoniintervjuu (CATI) annab võimaluse jõuda nii vanemate kui nooremate eestlasteni, kuna mõlemat sihtrühma on veebiküsitlusega raskem kätte saada, sest nende vastamismäär on madalam kui teistel sihtrühmadel. Planeeritud valim saavutati, veebiküsitlusena viidi läbi 1600 intervjuud ja lisaks 400 intervjuud telefoni teel (tabel 3).

Tabel 3. Valim

Kriteerium	1 Tallinn	2 Põhja- ja Lääne-Eesti	3 Tartumaa ja Lõuna-Eesti	4 Virumaa	Kokku
Vanus					
18-24	69	65	57	32	223
25-34	165	109	101	44	419
35-49	265	207	155	90	717
50-64	193	189	154	105	641
Sugu					
mees	340	290	238	137	1005
naine	352	280	229	134	995
Rahvus					
Eestlased	354	480	402	107	1343
Muust rahvusest	338	90	65	164	657
Elukoht					
Linn	692	192	255	204	1342
Maakoht	0	378	212	67	658
Kokku	692	570	467	271	2000

Allikas: Turu-uuringute AS, 2023

Kaalumisel kasutati Statistikaameti andmeid populatsiooni jaotuste kohta. Igale vastajaüksusele määrati valimi kaal, et vastaja panus oleks proportsionaalne rahvastiku jagunemisega peamiste demograafiliste muutujate järgi. Andmete kaalumisel kasutasime sugu, vanust, piirkonda, asustusviisi ja rahvust. Statistilised analüüsid, nagu näiteks skooride keskväärtused, tehti statistilise arvutusprogrammi SPSS-i abil.

1.1.2. NES uuring, andmed ja analüüs

NES-i küsimustiku täidavad iga GEM-majanduse hoolikalt valitud eksperdid, ning selle abil kogutakse seisukohti kontekstide kohta, milles ettevõtlus antud majanduses toimub. NES kogub teavet riigi sotsiaalmajanduslike aspektide või tingimuste kohta, mille GEM teadlased on varasemalt tuvastanud ning mis uuringute kohaselt soodustavad (või takistavad) uute ettevõtete loomist antud majanduses, ning mis ühtlasi moodustavad NES-i raamistiku. Need tingimused mõjutavad oluliselt riigi ettevõtlust ja neid nimetatakse ettevõtluse raamtingimusteks (EFC – *Entrepreneurship Framework Conditions*). See näitaja kujuneb üheksa parameetri alusel ekspertide hinnangute keskväärtusena.

NES parameetrid on:

- A1. Ettevõtluse rahastamine. Kas uute alustavate ettevõtete jaoks on piisavalt raha?
- A2. Lihtne juurdepääs ettevõtluse rahastamisele. Ja kas nendele vahenditele on lihtne juurde pääseda?
- B1. Valitsuse poliitika: tugi ja asjakohasus. Kas nad edendavad ja toetavad idufirmasid?
- B2. Valitsuse poliitika: maksud ja bürokraatia. Või on uued ettevõtted koormatud?
- C. Valitsuse ettevõtlusprogrammid. Kas kvaliteetsed tugiprogrammid on saadaval?
- D1. Ettevõtlusõpe koolis. Kas koolid tutvustavad ettevõtlusideid?
- D2. Ettevõtlusharidus koolijärgselt. Kas kolledžid pakuvad kursusi ettevõtluse alustamiseks?
- E. Teadus- ja arendustegevuse ülekanded. Kas teadusuuringuid saab üle kanda uuteks ettevõteteks?
- F. Kaubanduslik ja professionaalne infrastruktuur. Kas need on piisavad ja taskukohased?
- G1. Sisenemise lihtsus: turu dünaamika. Kas turud on vabad, avatud ja kasvavad?
- G2. Sisenemise lihtsus: koormus ja reguleerimine. Kas eeskirjad soodustavad või piiravad sisenemist?
- H. Füüsiline infrastruktuur. Kas see on piisav ja taskukohane?
- I. Sotsiaalsed ja kultuurilised normid. Kas kultuur julgustab ja ülistab ettevõtlust?

NES viiakse läbi standardse küsimustiku abil, et saada vastused vähemalt 36 eksperdilt, kes kõik valitakse hoolikalt välja vastavalt nende teadmistele ja kogemusele ettevõtluse kontekstis.
Eesti uurimisrühm kogus NES-i jaoks valimi 45 ettevõtluse ökosüsteemi mõjutajast-eksperdist. Kokku koguti ekspertidelt 58 vastust, millest 47 olid kehtivad vastused, ülejäänud küsimustikud olid jäänud lõpuni täitmata. Vastajate seas oli 24 meest ja 23 naist. Lõplik 45-liikmeline valim koosnes proportsionaalselt viiest eksperdist iga üheksa parameetri kohta. Vastajate keskmine vanus oli 47 aastat, vanusevahemik 18–71. Kõrgharidusega oli kaheksa vastajat, magistri- või doktorikraadiga oli 38 vastajat ning keskharidus ühel. Keskmiselt töötasid vastajad 19-s ettevõtlusega seotud valdkonnas 1-33 aastat.

Vastajad olid spetsialiseerunud rahandusele (2), majandusele, majandusteadusele, turundusele (12), inseneriteadusele (5), inseneriteadusele + õigusteadusele (1), ärijuhtimisele, avalikule haldusele (5), antropoloogiale, andragoogikale (1), ettevõtlusele (1). Lisaks olid esindatud valdkonnad nagu inseneriteadus ja äri (2), kommunikatsioon (2), materjalitehnoloogia (1), meedia (1), majandus (äri) , müük, turundus) ja õigusteadus (1), innovatsiooni- ja tehnoloogiajuhtimine (2), IT (2), füüsika (1), ametitest mainiti metsatööstuse ja IT-inseneri (1), tehnoloogia juhtimist (1), sotsiaalteadlast (1). Täiendavalt nimetasid end ettevõtjaks 20 vastajat, kaheksa investoriteks, rahastajateks, pankuriteks, üheksa poliitikakujundajateks, 15 äri- ja tugiteenuste pakkujateks erasektoris, 12 äri- ja tugiteenuste pakkujateks avalikus sektoris ning 11 koolitajateks, õpetajateks ja teadlasteks.

1.2. GEM põhinäitajate selgitus

Kirjeldame lühidalt GEM-is kasutatavad võtmemuutujad.

• TEA ehk varajases staadiumis ettevõtlus hõlmab inimesi, kes on olnud viimase 12 kuu jooksul aktiivselt tegevuses oma ettevõtte reaalse asutamisega, kuid ka juba viimase nelja kuni 42 kuu jooksul asutatud idufirmasid. Valimi moodustab nende täisealiste (18–64-aastaste) osakaal, kes alustavad või juhivad uut ettevõtet, st kes ei ole veel 42 kuud või rohkem palka maksnud.

• EBO ehk asutatud ettevõtete ettevõtlusalane tegevus on kestnud üle 3,5 aasta. Valimi moodustab nende täiskasvanute (vanuses 18–64) osakaal, kes on praegu asutatud ettevõtte omanik-juhatajad, st omavad ja juhivad ettevõtet, mis on maksnud omanikele palka, töötasu või muid makseid enam kui 42 kuud.

• Hoiakud ja kavatsused. Selles uuringus vaadeldakse täiskasvanud elanikkonna individuaalseid hoiakuid ja arusaamu. Siin sisaldub teave selle kohta, kas küsitlusele vastanud teavad kedagi, kes on oma ettevõtte loonud, kas nende arvates on ettevõtte loomine lihtne ja kas nad leiavad, et neil on oma ettevõtte asutamiseks vajalikud teadmised, oskused ja kogemused.

• Exit. Uuritakse ettevõttest väljumist või ettevõtte sulgemist, et selgitada välja põhjused, miks ettevõte viimase 12 kuu jooksul suleti.

• SDG-d. (*Sustainable Development Goals*), mis kajastuvad ÜRO eesmärkides ja mis aeglaselt, ent kindlalt mõjutavad ettevõtluskeskkonda ning on jõudnud nii ettevõtjate kui ka tarbijate teadvusse.

• EFC-d – Ettevõtlusraamistiku parameetrid on GEM-i poolt kindlaks määratud tingimused, mis soodustavad (või takistavad) uute ettevõtete loomist antud majanduses ja moodustavad NES-i raamistiku.

• NECI (*National Entrepreneurial Context Index*) võtab ühe koefitsiendina kokku 13 eri riigi EFC keskmise skoori, mille GEM-i teadlased on valinud kõige usaldusväärsemaks ettevõtjatele soodsa keskkonna määrajaks.

• ESI – (*Entrepreneurial Ecosystem Quality Composite Index*) on diagnostikatööriist, mis pakub raamistikke ja andmeid peaaegu iga riigisisese ökosüsteemi analüüsimiseks. ESI aruandeid on tehtud mitmetes ökosüsteemides kogu maailmas.

2. EESTI ELANIKE ETTEVÕTLUSALASED HOIAKUD

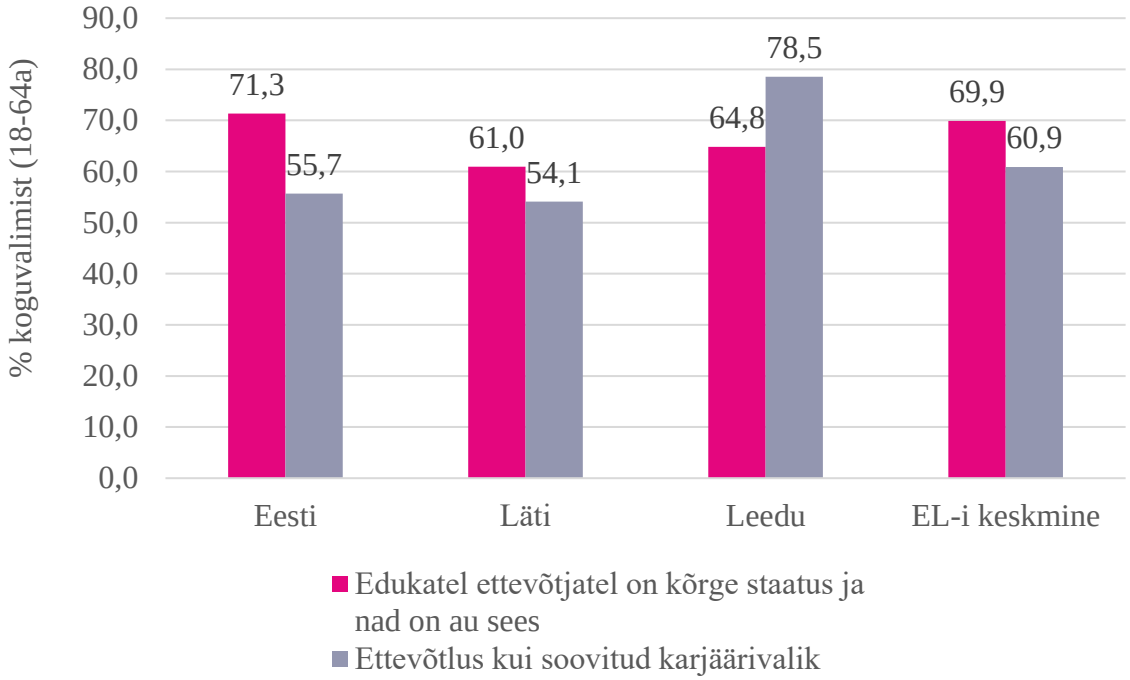
Käesolevas peatükis uurime eestlaste ettevõtlusealaseid hoiakuid, mis otseselt mõjutavad nii üleüldist ettevõtlusaktiivsust kui ka ettevõtlikke püüdlusi. Uskumused ja hoiakud toimivad kavatsuste ennustajatena, mis hiljem kujundavad tegelikku käitumist (Ajzen, 1991). Sellest tulenevalt on ettevõtjate arusaamade, hoiakute ja kavatsuste hindamise esimene oluline samm ettevõtluse ökosüsteemi edasise arengu mõistmisel ja ettevõtlikkuse arendamise kavandamisel.

2.1. Ettevõtluse sotsiaalsed alused

Ettevõtlust ja ettevõtjate käitumist mõjutab suur hulk tegureid (nt majanduslikud, kultuurilised, sotsiaalsed). Nende tegurite hulgas on hoiakutel ja uskumustel eriline tähtsus. Kuigi hoiakud ja uskumused kujutavad endast vaid ühte ettevõtja teekonda kujundavate tegurite kogumit, on üsna suur hulk kirjandust tuvastanud emotsioonide, hoiakute, taju ja kavatsuse võtmerolli ettevõtluse arengus (Liñán ja Fayolle, 2015). Positiivsete uskumuste toel võib isegi ebasoodsates tingimustes ettevõtlusega alustada ja edu saavutada, kui on piisavalt kõrge motivatsioon ja usk oma võimetesse. Uskumuste ja hoiakutega seoses esitab see tegurite rühm mitmeid küsimusi, nagu näiteks: kas ettevõtja usub, et ettevõtlusega alustamiseks on piisavalt potentsiaali ja ärivõimalusi? Kuivõrd ettevõtja usub endasse? Kuidas hindab ettevõtja oma oskusi ja teadmisi – on need oma äri alustamiseks piisavad?

Ettevõtluse sotsiaalset aluspõhja arvestades on sellekohasteks võtmenäitajateks „edukatel ettevõtjatel on kõrge staatus“ ja „ettevõtlikkus kui soovitud karjäärivalik“ (vt joonis 2), mida mõõdetakse 18–64-aastaste elanike protsendina. Neid, kes nõustuvad väitega, et nende riigis omavad edukad ettevõtjad kõrget staatust, on palju. Näitaja Eestis (71,3) on kõrgem kui teistes Balti riikides. Pealegi on sel ka ajas positiivne arengutrend, olles kasvanud alates 2017. aastast (64,7) neli protsenti. Staatuse kõrge määr on seletatav paljude edukate idufirmade loomise ja arendamise lugudega Eestis, nagu *BOLT, Transferwise, Playtech* jt. Nendel ettevõtetel on Eestist pärit asutajad, kes on samal ajal sisenenud globaalsele turule ja saanud oma ala suurimateks tegijateks.

Sellised edukad lood avaldavad positiivset mõju riigi ettevõtluskultuurile ja inspireerivad potentsiaalseid ettevõtjaid. Selles mõttes on see *ükssarviku buum* oluliselt motiveeriv ja inspireeriv. Lisaks teeb Eestis laialt levinud innovatsioonikultuur igast uuendajast lugupeetud ühiskonnaliikme ja see kehtib ka ettevõtjate kohta.

Joonis 2.1. Ettevõtlusalased hoiakud Balti riikides (2023)
Allikas: GEM TEK 2023 andmete põhjal

„Ettevõtlus kui hea karjäärivalik" skoor näitab kui kõrge on ettevõtluse sotsiaalne staatus riigis, kas ettevõtjaks hakkamist peetakse prestiižseks. Kui ettevõtlust peetakse riigis heaks karjäärivalikuks, innustab see inimesi ettevõtlusega alustama ning edukatest ettevõtjatest saavad eeskujud. Seega on ettevõtja karjääri prestiiž inimeste jaoks oluline motivaator ja üldiselt stimuleerib ettevõtluse arengut, kujundades positiivse suhtumise ettevõtlusse. Selles osas jäävad Eesti (55,7) ja Läti (54,1) kaugelt alla Leedule (78,5), aga samuti jääb kättesaamatuks Euroopa keskväärtus (60,9). Huvitaval kombel on Eesti sarnaselt Euroopaga oma positiivsemale kuvandile vaatamata tagasihoidlikuma suhtumisega ettevõtluskarjääri, samas on Leedus olukord vastupidine – prestiiž on madalam, kuid ettevõtluskarjäär ihaldusväärsem. Seda olukorda vaatleme uuesti ettevõtlusmotivatsiooni käsitlevas peatükis.

2.2. Ettevõtlusega alustamine

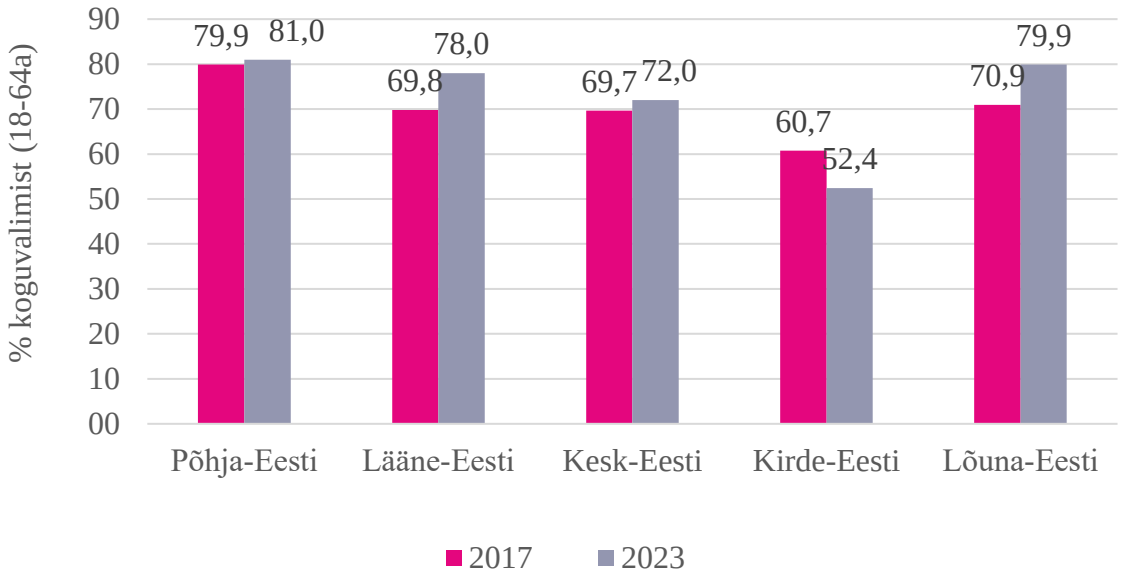
Ettevõtlusega alustamist soodustavad mitmed tegurid. Tõhusaks julgustajaks on mõne teise alustava ettevõtja, veel parem mitmete tundmine ja jälgimine. Indikaatoriks on väide: "Tean kedagi, kes on alustanud ettevõtlusega viimase kahe aasta jooksul". Sellega seondub või tuleneb arusaam kui lihtne võiks olla ettevõtte asutamine. Vähemtähtsad pole ka regioonis tajutud ärivõimalused. Tundes inimesi, kes edukalt realiseerivad ärivõimalusi, võib nende tegevus märgatavalt suurendada motivatsiooni ettevõtlusega alustamiseks. Isikutevahelised sidemed muudavad abstraktse ettevõtluskontseptsiooni realistlikuks ja käegakatsutavaks.

Vaatamata riigi väiksusele ja üsna seotud kogukonnale on hiljuti alustanud ettevõtja tundmine Eestis üllatavalt madal (44,3). Globaalselt paigutab see meid 40ndale kohale. Ehk kipuvad ettevõtjad moodustama suletud kogukondi kuuludes valdkondlikesse liitudesse ja klastritesse, kus ettevõtlusega seonduvad teemasid arutatakse.

Teisalt on Eestis väga palju kajastust (ja kuulsust) saanud ettevõtlusega alustamise lihtsus. Nii pole üllatav, et väide „minu riigis on ettevõtluse alustamine lihtne" sai ülimalt positiivse hinnangu – koguni 77,3 protsenti Eesti vastajatest kinnitasid seda, tõstes meid globaalses arvestuses 7-ndaks. Seda skoori toetavad erinevad asjaolud: vähene bürokraatia ja väga lihtne ning mugav veebipõhine ettevõtte asutamise protseduur, mis võtab vaid mõnikümmend minutit. Suurepärane ettevõtlust toetav digitaristu, kus kogu ettevõtlusprotsessis saab suhtlus erinevate ametkondadega toimuda veebi vahendusel, alates ettevõtte ja töötajate registreerimisest maksude deklareerimise ja tasumiseni. Ettevõtlust toetav taristu on ka üldiselt Eestis hästi välja arendatud – nõustamine, mentorlus, finantstoe ja (eel)inkubatsiooni võimalused. Kohalikud investorid on koondunud ja arendanud välja tugeva võrgustiku, suurematest on tuntud *Startup Wise Guys, Superangel, Prototron, Tehnopol,* Eesti Äriinglite võrgustik. Mitmed üksused on ülikoolide juures (Uusettevõtluskeskus TalTech'is, *Startup Lab* Tartu Ülikoolis), mis viitab, et strateegilise planeerimise oskused on Eestis hästi kättesaadavad (Vadi, 2022). Selgete eesmärkide seadmine ja protsesside planeerimine koos suurepärase, lihtsa digitaristuga ning finantstoega aitavad vähendada ettevõtlusega kaasnevat ebakindlust.

Siiski koondub ülikoolide ja inkubaatorite tugi regionaalselt peamiselt Tallinnasse ja Tartusse. Seetõttu on ka Põhja-Eesti skoor kõrgeim (tabel 2.1.) ilmselge viitega pealinnale, kust leiab näiteks Ülemiste, Tehnopoli jt Suuremad ettevõtlust toetavad ja koondavad tugikeskused. Samuti on esile tõusmas Lõuna-Eesti eesotsas Tartuga, kust leiame *Bolt'*i ja Eesti teise tugevama inkubaatorite võrgustiku. Nii TalTech Tallinnas kui Tartu Ülikool on üles ehitamas protsesse teaduse kommertsialiseerimise suunal ning loodud on *spin-off* keskused.

Ootuspäraselt ja juba pikka aega tulevad madalaimad hinnangud Kirde-Eestist, Ida-Virumaalt, mida traditsiooniliselt iseloomustab mäetööstus. Ehkki kõik ülejäänud Eesti piirkonnad näitavad 2017. aasta hinnangutega võrreldes väikest tõusu, on Ida-Virumaal paraku ainsana hoopis vähenenud nende inimeste arv, kes peavad ettevõtte alustamist Eestis lihtsaks.

Joonis 2.2. Ettevõtlusega alustamine on lihtne. Eesti regioonid (2017, 2023)
Allikas: Autorite arvutused GEM TEK 2017 ja 2023 andmete põhjal

Tajutud võimaluste skoor kajastab populatsiooni (APS) uuringu hinnanguid väitele kas „Eestis on minu elukohas järgmised kuus kuud soodsad tingimused ettevõtlusega alustamiseks". Selle küsimusega tuuakse abstraktne arvamus ettevõtluse teostatavusest vastaja geograafilisse asumisse. Aastal 2023 on Eesti tajutud ärivõimaluste määr 49,5, mis on ligilähedane Euroopa keskmisele 50,7 (tabel 2.1), olles globaalses võrdluses 31. positsioonil. Kuigi võiks arvata, et geopoliitiliselt oleme inflatsiooni ja majanduslik-poliitilise ebastabiilsuse mõjuväljas, edestab sarnastes oludes olev Leedu meid märkimisväärse skooriga 61,2.

Tabel 2.1. Tajutud ettevõtlusvõimalused Balti riikides (2023)

Riigid	Tajutud ettevõtlusvõimalused
Eesti	49,5
Leedu	61,2
Läti	43,0
Euroopa	50,7

Allikas: GEM Täiskasvanud Elanikkonna Uuring 2023

Regionaalses kontekstis (tabel 2.2.) peegeldab tulemus eelnevaid indikaatoreid. Taas tajutakse, et ettevõtluseks on enim võimalusi Põhja- ja Lõuna Eestis, varasemast veidi paremal arvamusel on Lääne- ja Kesk Eesti elanikud. Ida-Virumaal on võimalusi ettevõtluseks aina raskem näha, skoor on langenud madalaimale (mõõdetud) tasemele (17,8). Optimismi langust on näha siiski ka Põhja-Eestis, kus trend on silmatorkavalt negatiivne. Majandus- ja geopoliitilisest kriisist on enim puudutatud Kirde- ja Põhja Eesti.

Tabel 2.2. Tajutud ettevõtlusvõimaluste määr Eesti regioonides (2014-2023)

	Tajutud ettevõtlusvõimaluste määr , %		
	2014	**2017**	**2023**
Põhja-Eesti	80,0	75,0	55,7
Lääne-Eesti	31,8	47,6	50,3
Kesk-Eesti	28,7	44,9	34,0
Kirde-Eesti	36,8	34,6	17,8
Lõuna-Eesti	41,8	57,7	56,8
Kogu Eesti	49,4	61,0	49,5

Allikas: Autorite arvutused, põhineb GEM täiskasvanud elanikkonna uuringul 2014-2023

2.3. Ettevõtlusega alustamine on lihtne

Eesti on üldtuntud ja tunnustatud äärmiselt oma lihtsa ettevõtluse alustamise võimaluse poolest. Sedagi mõõdetakse GEM uuringu raamistikus läbi mitme erineva väite. Esimeseks faktoriks on tajutud ettevõtlusalased oskused, GEM APS uuringu väitena: „Mul on teadmised, oskused ja kogemus oma ettevõtte asutamiseks". Ettevõtlusega alustamine on tõenäolisem kui endal tajutakse olevat piisavalt teadmisi-oskusi, et keerukate ettevõtlusprobleemidega silmitsi olla. Enesekindlus ja valmisolek loovad eeldused ettevõtjana edukalt toime tulemiseks.

Tajutud võimekuse määr Eestis (46,8) jääb alla Baltimaade keskmisele ja on madalam ka Euroopa keskmisest. See tulemus on mõneti üllatav Eestis laialt levinud ettevõtlushariduse algatusi arvestades. Ettevõtlusteemalised ained on integreeritud üldhariduskoolide ja ülikoolide erinevate erialade ja akadeemilistel tasemete õppekavadesse, sealhulgas bakalaureuse-, magistri- ja doktoriõppe programmidesse (nt Tartu ja Tallinna ülikoolides). Ettevõtlusharidust hakati Eestis prioriteediks seadma 1990-ndate lõpus ning ettevõtlusharidus viidi sisse juba alates algklassidest. Siiski on oluline märkida, et inimesed võivad oma oskusi ja teadmisi alahinnata. Näiteks madal enesehinnang võib Eestis olla seotud eluga rahulolu vähenemisega, nagu on ära toodud Eesti

inimarengu aruandes „Vaimne tervis ja heaolu" (2023), madalam rahulolu võib olla seotud COVID pandeemia negatiivse mõjuga.

Teine näitaja on „hirm ebaõnnestumise ees", mida mõõdetakse väitega „sa ei alustaks ettevõtet kartes ebaõnnestuda". On ilmne, et ettevõtlustegevuses on suur määramatus (Kuckertz, 2021; Fisher *et al.,* 2020; Diandra & Azmy, 2020). Kui inimene alustab uut ettevõtet, seisab ta silmitsi ettearvamatute tulemustega, kus edu ja ebaõnnestumine on ühtviisi võimalikud.

On üldtuntud, et märkimisväärne osa idufirmadest ebaõnnestub oma esimese aasta jooksul (Eisenmann, 2021; Cavicchioli & Kocollari, 2021; Santisteban, Mauricio & Cachay, 2021). Seetõttu on hirm ebaõnnestumise ees sageli peamine takistus, mis takistab inimesi ettevõtlust alustamast (Cacciotti *et al.,* 2016; Morgan, Sisak, 2016). Väärib märkimist, et „hirm ebaõnnestumise ees“ määr Eestis on 49,8 protsenti (vt tabel 2.3), mis on tunduvalt kõrgem kui teistes Baltimaades – Leedus ja Lätis. Samas see on samal tasemele Euroopa keskmisega. Võimalik selgitus võib olla üldine suhtumine ebaõnnestumisse Eesti ühiskonnas, kus ebaõnnestumist tõlgendatakse kas lõpliku tagasilöögina või julge katsena, mis avaldab olulist mõju.

Tabel 2.3. Ettevõtte asutamise lihtsus Baltimaades (2023)

Riik	Tajutud võimekus, %	Hirm ebaõnnestumise ees, %
Eesti	46,8	49,8
Leedu	57,1	38,4
Läti	52,4	41,8
Euroopa	52,0	49,1

Allikas: GEM Täiskasvanute Elanikkonna Uuring 2023

Hirm ebaõnnestuda ning tajutud võimekus ettevõtluses toime tulla on erinev ka Eesti siseselt, regiooniti. Vaadeldes „tajutud võimekuse“ määra Eesti regioonides (vt tabel 2.4), paistavad ootuspäraselt kõrgeimate tulemustega silma Põhja-Eesti, Lõuna-Eesti ja üllatuslikumalt ka Lääne-Eesti. Nende piirkondade elanikud on oma ettevõtlustegevuse alustamiseks vajalikes oskustes ja teadmistes kõige kindlamad. See võib tuleneda ülikoolide, nagu Tallinna Tehnikaülikooli (TalTech), *Estonian Business School'i* ja Tartu Ülikooli ettevõtlusharidusele spetsialiseerunud tegevustest, aga ka maakondlike ettevõtluse arengukeskuste ning kohalike omavalitsuste aktiivsusest ja sihipärasest tegevusest.

Tabel 2.4. Tajutud võimekuse määr. Eesti regioonid (2014, 2017, 2023)

	Tajutud võimekus, %		
	2014	2017	2023
Põhja-Eesti	47,0	51,66	48,9
Lääne-Eesti	42,4	47,58	47,1
Kesk-Eesti	35,7	47,21	45,0
Kirde-Eesti	31,8	38,16	34,8
Lõuna-Eesti	41,6	53,49	47,9
Kogu Eesti	42,5	49,72	46,8

Allikas: Autorite arvutused GEM täiskasvanud elanikkonna uuringu 2014-2023 andmete põhjal

Nagu eelpool märgitud, pakuvad akadeemilised asutused mitmesuguseid ettevõtlusalaseid koolitusprogramme, kursusi ja professionaalse arengu algatusi (mh. maakondlikele arenduskeskustele). Lisaks on nendes piirkondades kasvamas inkubaatorite ja ettevõtluskiirendite arv, mis pakuvad mitmekesiseid õppimisvõimalusi ja mentorlust.

Kirde-Eesti elanikud tunnevad end Eesti kõigist regioonidest kõige vähem ettevõtluseks ettevalmistatuna. See erinevus võib olla tingitud madalamast ettevõtluskalduvusest selles piirkonnas koos ettevõtlusoskusi arendavate ülikoolide ja inkubaatorite vähesusega. Lisaks võivad mõju avaldada ka keelelised ja kultuurilised tegurid, sest piirkonna elanikkond on peamiselt venekeelne. Ettevõtluskäitumist iseloomustavad ka etnilised erinevused - venekeelne kogukond on eestlastega võrreldes ettevõtlustegevuses vähem aktiivne (Adsera & Chiswick, 2007; Anthias & Cederberg, 2009; Kelm, Lasek & Brzozowski, 2019).

2.4. Kavatsused ettevõtlusega alustamiseks

Üks olulisemaid näitajaid ettevõtlustegevuse hindamisel on kavatsus alustada ettevõtlusega, mis on tugevaim tulevase ettevõtluskäitumise ennustaja (Ajzen, 1991). On empiiriliselt tõendatud, et erinevalt isikuomadustest, just hoiakute muutmine mõjutab soodsalt ettevõtluskavatsust ja sellest tulenevat käitumist (Krueger et al., 2000), mistõttu peetakse ettevõtluskavatsust oluliseks ettevõtluskeskkonna mõõdikuks. Kavatsust ettevõtlusega alustada hinnatakse GEM uuringus läbi küsimuse: „Kas plaanite järgmise kolme aasta jooksul uue ettevõttega alustada?" Selle uuringu tulemused annavad ülevaate inimeste ettevõtlusmõtteviisist erinevates piirkondades ja riikides.

Tabel 2.4 näitab ettevõtluskavatsuste määra Balti riikides 2023. aastal, võrreldes neid andmeid 2014. ja 2017. aasta näitajatega. Eestis avaldas 18,3% täiskasvanutest kavatsust alustada ettevõtlusega järgmise kolme aasta jooksul. See näitaja, mis on küll veidi kõrgem Euroopa keskmisest 15,7%, jääb oluliselt alla Leedu määrale 24,4%, kuid on oluliselt kõrgem kui Läti 12,0%.

Tabel 2.4. Ettevõtluskavatsuste määr Balti riikides (2023)

Riik	Ettevõtluskavatsus (Kavatseb alustada ettevõtlusega 3 aasta jooksul, % jah vastustest)		
	2014	2017	2023
Eesti	10,6	22,3	18,3
Leedu	22,3	-	12,0
Läti	-	21,8	24,4
Euroopa	13,4	13,4	15,7

Allikas: GEM täiskasvanud rahvastiku uuring 2023

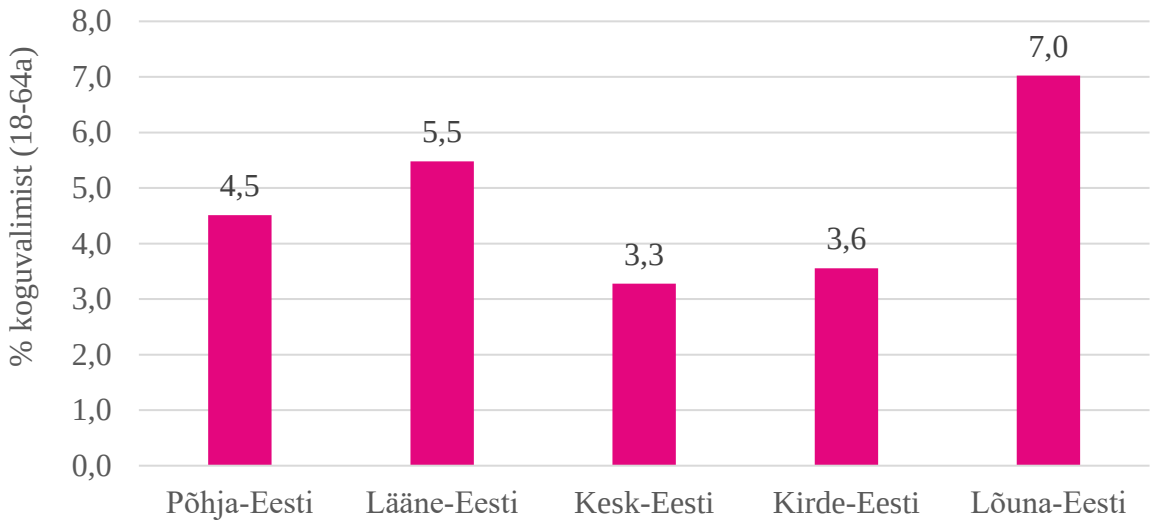
Kavatsuste määr Eestis, hoolimata majanduslikest ebakindlustest, nagu COVID pandeemia ja poliitilised kriisid, näidates vaid mõõdukat langust, viitab elanikkonna vastupidavale ettevõtlusvaimule.

2.5. *Start-up* investeerimine

GEM (*Global Entrepreneurship Monitor*) püüab mõista ettevõtlust kui nähtust täpsemalt ja süvitsi, kasutades erinevaid perspektiive ja lähenemisviise. Seetõttu kasutab GEM teiste näitajate hulgas ka indikaatorit „investeerimine kellegi teise uude ettevõttesse". See lähenemisviis võimaldab tuvastada mitmeid olulisi aspekte. Esiteks, see on võimalus olla ettevõtlik ettevõtet asutamata. Kuigi inimene ei pruugi aktiivselt otsida ettevõtlusvõimalusi või tegeleda ettevõtlusega, näitab ta investeerides siiski üles ettevõtlikku mõtteviisi, võttes riske ja aktsepteerides ebakindlust. Põhjuseid selleks on mitmeid, hästitasuv, huvitav töökoht, riskitundlikkus ja kahtlemine oma ettevõtluspädevustes, mugavus, võimalus mõjutada ja soosida meelepäraste ideede rakendumist, vajadus investeerida täiendavat sissetulekut jpm.

Üheks selliseks vormiks investeerida teistesse ettevõtmistesse on populaarsust kogunud ja mitmete uute tulijatega ühisrahastusplatvormid nagu näiteks rahvusvaheliselt tuntud Kickstarter ja meie kohalik Hooandja.

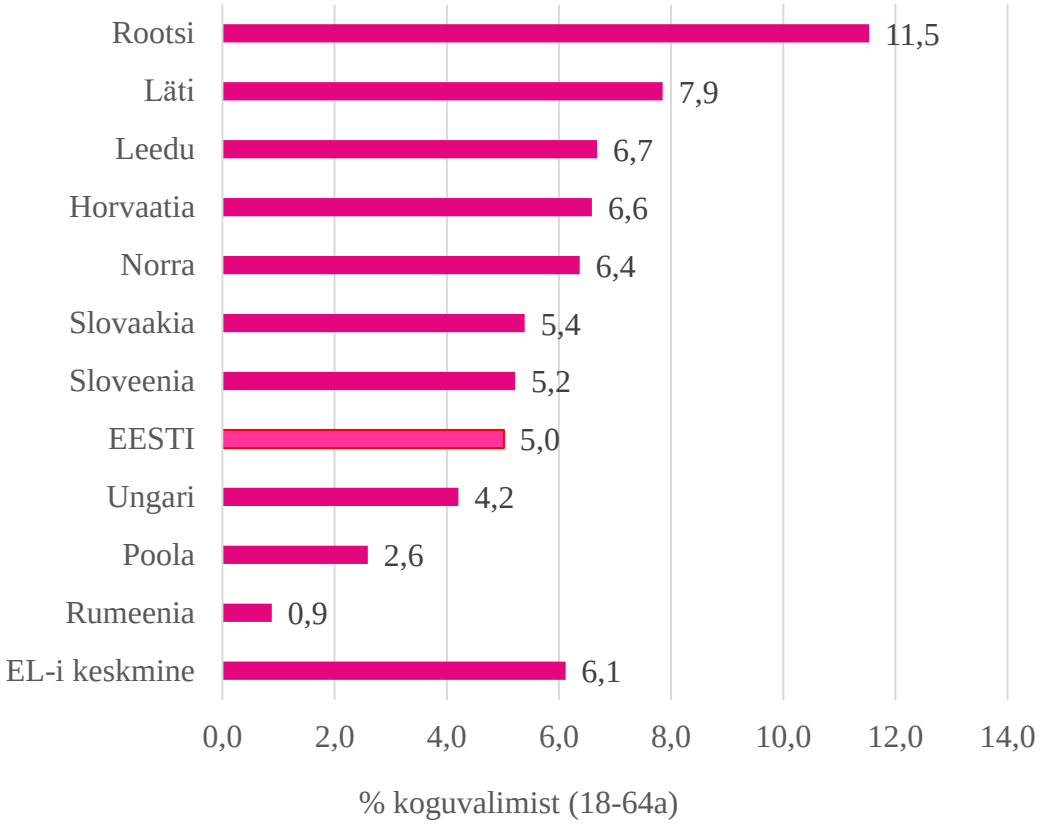
Investeerimiskavatsust analüüsides on huvitav vaadelda regionaalset läbilõiget. Erinevalt kõigile eelnevalt mainitud näitajatele iseloomulikust jaotusest Põhja-Eesti kasuks, juhib Lõuna-Eesti siin märkimisväärse edumaaga (7,1%), ületades oluliselt Põhja-Eesti (4,6%) näitajat.

Joonis 2.3. Investeerimine kellegi teise uude ettevõttesse Eesti regioonides (% täiskasvanutest)
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM täiskasvanud elanikkonna uuringul 2023

Üheks võimalikuks selgituseks võib olla Tartu Ülikooli ümber ja toel arvukate inkubaatorite positiivne mõju ettevõtlikkuse edendamisele, mis loob usalduse ja annab enesekindlust ettevõtlusse investeerimisel. Lisaks aitab sellele trendile kaasa Lõuna-Eestis asuvate idufirmade, sealhulgas paljude peakorterite kontsentratsioon, kuhu on kogunenud suur osa idufirmade töötajaid, kes meelsamini oma ettevõtte loomisest, seda valdkonda siiski tundes, investeerivad uutesse idufirmadesse. Teisalt demonstreerib Põhja-Eesti suuremat ettevõtlusaktiivsust ja -võrgustumist, mis võimaldab seeläbi pigem ettevõtluses kaasalöömist. Igal juhul huvitav fenomen edasi vaadelda ja uurida.

Euroopa kontekstis on antud tulemus üllatav (joonis 2.4) kuna Eesti keskmine jääb Lätile ja Leedule. See võib tuleneda üldisest investeerimiskultuurist.

Joonis 2.4. Investeerimine kellegi teise uude ettevõtmisesse (% vastajatest 18-64)
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM täiskasvanud elanikkonna uuringul 2023

Kuigi Eesti keskmine eraisiku investeerimistahe jääb mõnevõrra alla Euroopa keskmisele, pole muretsemiseks põhjust. Joonisel 2.4. on toodud vaid näited, kuid globaalsest raportist näeme, et euroopas juhivad seda valdkonda jõukamad riigid, nagu Prantsusmaa, Norra, Rootsi, samas kui väikeriigina jätame selja taha suured Poola, Ungari, Itaalia ning õige pisut ka Saksamaa.

Investeerimine teistesse tärkavatesse ettevõtetesse võiks olla üks Eesti edulugusid. Meil on selleks sobiv ettevõtluskultuur, viimastel aastatel kiiresti kasvanud investor-kogukond, Start-Up edulood ja kokkuvõttes väikse kogukonna eelis, kus head ideed ja ettevõtlikud inimesed tegevuses hoida.

3. ETTEVÕTLUSAKTIIVSUSE TASEMED

Selles peatükis süveneme rohkem ettevõtlusaktiivsuse dünaamikasse Eesti täiskasvanud elanikkonna (18-64-aastased) seas 2023. aastal, võrdluses varasemate aastate (2014 ja 2017) ning teiste riikide, näiteks Põhja- ja Ida-Euroopa riikide ning erineva sissetulekutasemega riikide rühmadega (nt Euroopa riikide keskmine, sissetulekutasemete põhised grupid). Samuti keskendume ettevõtlusaktiivsusele selle erinevates gruppides ja etappides – varajase staadiumi (tärkav ja uus) ettevõtlus ning väljakujunenud äritegevus.

3.1. Ettevõtlusaktiivsus Eestis

Varajase staadiumi ettevõtlusaktiivsus (TEA) ja väljakujunenud äritegevus (EBO) on selle alapeatüki peamisteks uurimisobjektideks. TEA määr iseloomustab täiskasvanuid vanuses 18-64, kes alustavad või juhivad uut ettevõtet, mis on tegutsenud mitte rohkem kui 42 kuud (3,5 aastat). EBO määr viitab täiskasvanutele, kes omavad ja juhivad äritegevust, mis on tegutsenud üle 42 kuu (3,5 aastat). 2023. aastal oli ettevõtlusaktiivsuse määr Eestis TEA puhul 13,1% ja EBO puhul 7,9% (tabel 3.1). TEA määr on alanenud alates 2017. aastast kui see oli 19,4%. Sama kehtib ka EBO määra kohta, mis on samuti vähenenud alates 2017. aastast kui vastav näitaja oli 11,4%. Kokkuvõttes on ettevõtlusaktiivsuse määr 2023. aastal Eestis 20,5%.

Rahvusvahelises võrdluses vastavad Eesti arengud Euroopa keskmisele, kus TEA määr on samuti kõrgem (9,8%) kui EBO määr (7,5%) (GEM 2023/2024, 2024). Eesti TEA määr on kõrgem kui Euroopa keskmine (vastavalt 13,1% ja 9,4%). Eesti TEA määr on rahvusvahelises võrdluses suhteliselt kõrge tänu tärkava ettevõtluse määrale (10,7%), mis on rahvusvahelises võrdluses kõrgeim. Uue äri omamise määr, mis samuti kuulub TEA hulka ja koosneb juba toimivatest ettevõtetest, on seevastu madalam Euroopa keskmisest ja mitme teise riigi määrast (3,1%).

Sama kehtib ka Eesti EBO määra kohta, kuigi erinevused on väikesed (vastavalt 7,9% ja 7,5%) ning puudutab kogu ettevõtlusaktiivsuse määra (vastavalt 20,5% ja 16,5%). Eestit valitud Euroopa riikidega võrreldes on TEA määr kõrgem ainult Lätis (14,3%) ja Horvaatias (13,2%), samas kui EBO määr on kõrgem Lätis (10,7%), Leedus (14,6%), Sloveenias (8,8%) ja Poolas (11,6%). Kokkuvõttes on ettevõtlusaktiivsuse määr kõrgem ainult Lätis (24,4%) ja Leedus (21,2%).

Samuti on Eesti potentsiaalne ettevõtlusmäär kõrgem kui Euroopa keskmine (vastavalt 18,3% ja 15,3%). Võrreldes teiste riikidega on potentsiaalne ettevõtlusmäär kõrgem ainult Lätis (24,4%) ja Horvaatias (28,0%). Samal ajal on kõrgem kui Euroopa keskmine (3,4%) Eestis ka äritegevusest loobumise määr (4,0%). Teiste Euroopa riikidega võrreldes on äritegevusest loobumise määr veel kõrgem ainult Horvaatias (4,1%) ja Norras (4,3%) (tabel 3.1).

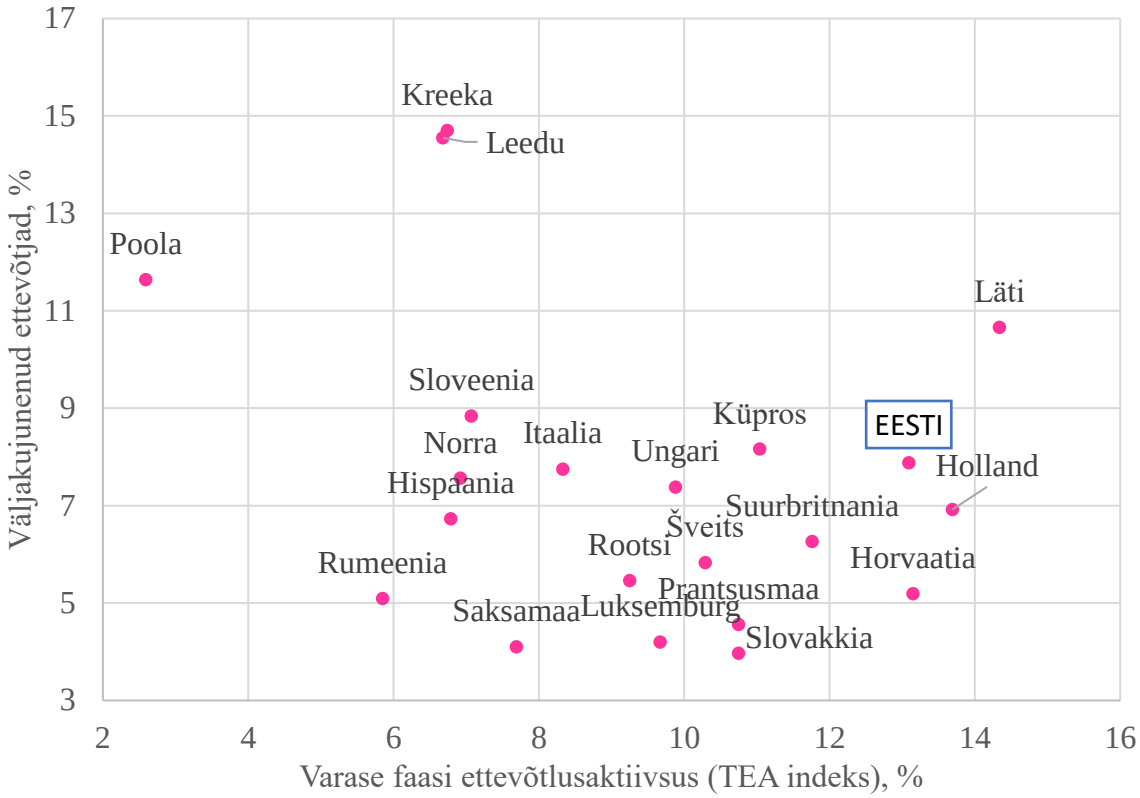
Tabel 3.1. Ettevõtlusaktiivsus Eestis ja valitud riikides 2023 (osakaal Eestis ja valitud riikides ning riikide gruppides).

	Potentsiaalsed ettevõtjad	**Tärkavad ettevõtjad**	**Uusettevõtjad**	**Varase faasi ettevõtjad**	**Väljakujunenud ettevõtjad**	**Ettevõtjad kokku**	**Äritegevuse lõpetanud ettevõtjad**
Eesti	18,3	10,7	3,1	13,1	7,9	20,5	4,0
Läti	24,4	9,3	5,3	14,3	10,7	24,4	3,7
Leedu	12,0	3,6	3,2	6,7	14,6	21,2	2,9
Sloveenia	18,0	4,4	2,8	7,1	8,8	15,7	3,5
Slovakkia	15,4	8,5	2,6	10,8	4,0	14,3	3,1
Horvaatia	28,0	10,4	4,0	13,2	5,2	18,1	4,1
Ungari	10,8	5,5	4,8	9,9	7,4	16,9	3,5
Poola	3,5	1,5	1,1	2,6	11,6	14,0	3,4
Rumeenia	9,0	3,6	2,6	5,9	5	10,6	1,4
Rootsi	13,2	7,0	3,2	9,3	5,5	14,5	4,3
Norra	10,9	4,2	2,9	6,9	7,6	14,3	3,2
Euroopa keskmine	15,3	6,4	3,5	9,4	7,5	16,5	3,4

Allikas: GEM APS uuring 2023

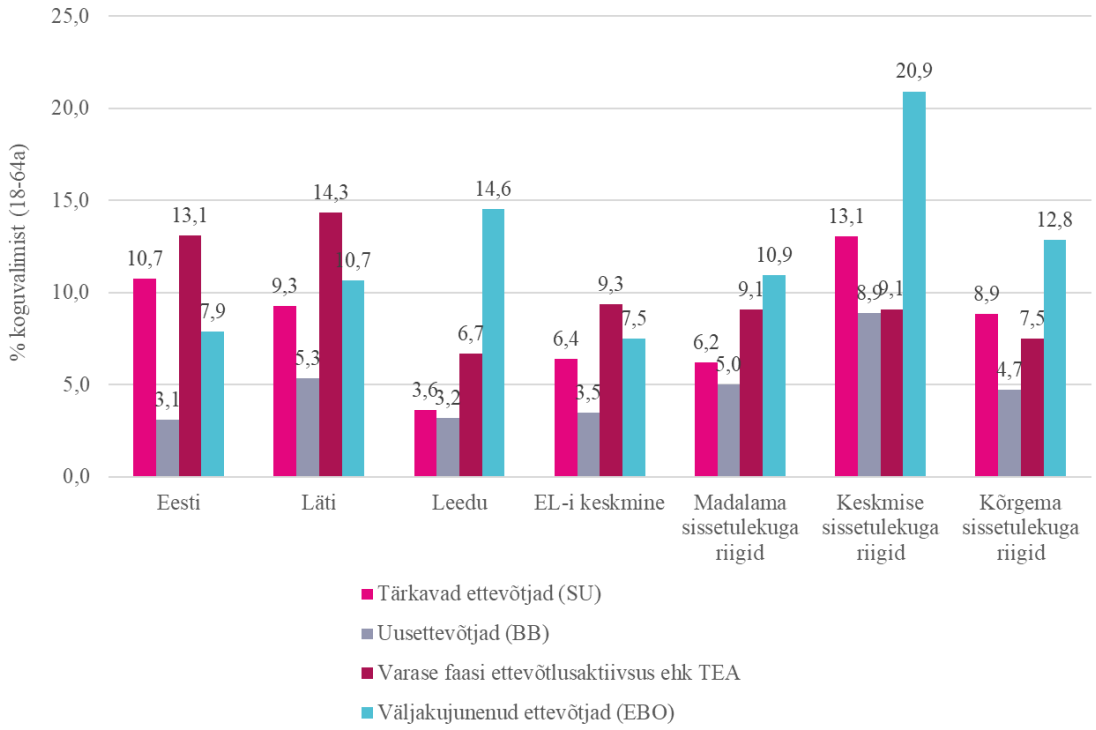
TEA ja EBO seost vaadeldes kuulub Eesti nende riikide gruppi, kus TEA on kõrgem kui EBO, seda koos näiteks Hollandi, Horvaatia ja Ühendkuningriigiga (joonis 3.1). On ka riike, kus olukord on vastupidine – EBO määr on kõrgem kui TEA määr, näiteks Leedus, Poolas ja Kreekas. Mõnes riigis on nii TEA kui ka EBO määr ühtlaselt kõrge, nagu näiteks Lätis, või keskmisel tasemel, nagu Ungaris, Sloveenias, Rumeenias ja Norras (joonis 3.1).

Selline trend viitab, et vanemad ärimudelid on Eestis ärist pigem lahkumas kui uuenemas ning on tärkamas uus ettevõtlus. Taas on tegemist uue ja huvitava uurimisküsimusega mõlemas servas – miks on lahkujaid nii palju ning kes on need uued tulijad, kellega saame end GEM skooride tipus näidata?

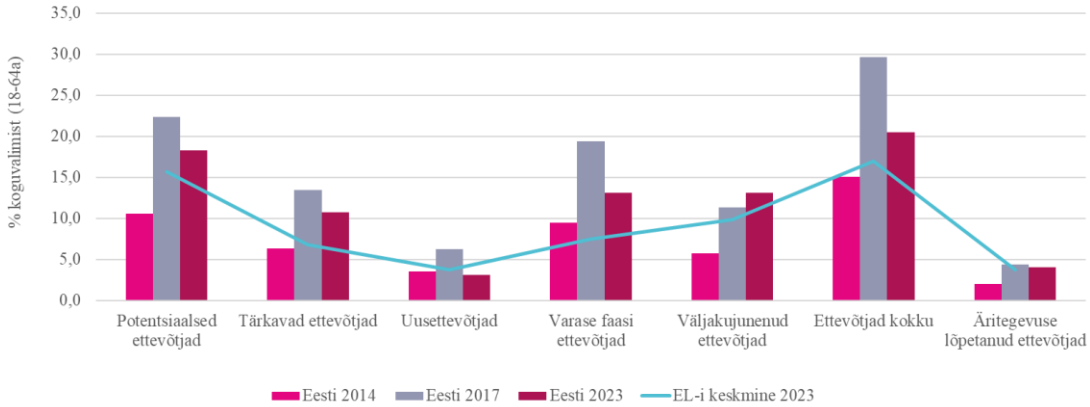
Joonis 3.1. TEA suhtes EBO-ga (%)
Allikas: autorite arvutused Eesti GEM TEK 2023 andmete põhjal

Saame varase faasi ettevõtlust veel vaadelda riikide sissetulekupõhiselt. Eesti ettevõtlusaktiivsus erineb sissetulekupõhiselt moodustatud riikide gruppidest selle poolest, et Eestis ületab TEA määr EBO määra (joonis 3.2). See on sarnane Euroopa keskmisega. Kuid rahvusvahelises võrdluses, madala sissetulekuga riikide gruppides, keskmise sissetulekuga majandustes ja kõrge sissetulekuga majandustes (kuhu kuulub ka Eesti) on EBO määr kõrgem kui TEA määr. Erinevus on eriti silmatorkav keskmise ja kõrge sissetulekuga majandustes. Eesti trendid on sarnased Lätiga, kus TEA määr on kõrgem kui EBO määr. Leedus on trend vastupidine, seal on EBO määr kõrgem. See võib Leedu puul olla ajutine geo-poliitiline fenomen, millele selle aasta raport rohkem kui korra viitab. Ühelt poolt on Leedus ettevõtluskavatsus märkimisväärselt madalam kui Eestis, teisalt aga on samuti madalam varase faasi, eriti tärkav ettevõtlus, mis on kolm korda väiksem Eestist ja kaks korda EU keskmisest. Kokkuvõttes saab nende ettevõtluskeskkond ja seega majandus tervikuna, kasu Ukrainas toimuva sõjaga seotud immigratsioonist, millel ei pruugi olla püsivat mõju Leedu ettevõtluse ökosüsteemile.

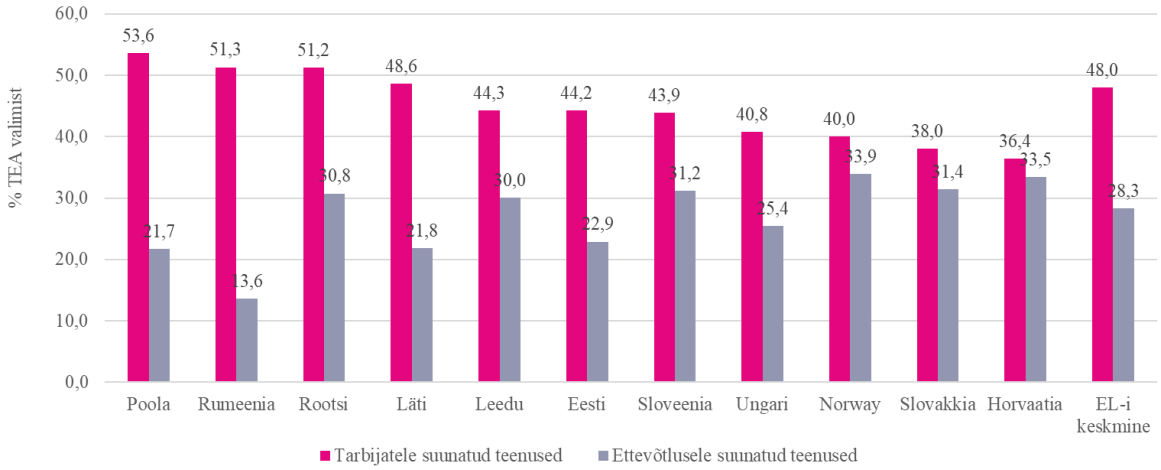
Joonis 3.2. Ettevõtlusaktiivsus Eestis ja valitud riikides ja gruppides 2023
Allikas: autorite arvutused Eesti GEM TEK 2023 andmete põhjal

Kui vaadelda ettevõtlusaktiivsuse dünaamikat Eestis aastatel 2014, 2017 ja 2023, näitab analüüs, et ettevõtlusaktiivsus saavutas haripunkti 2017. aastal (joonis 3.3). Pärast seda on see langenud, kuid enamasti mitte 2014. aasta tasemele (Globaalne, 2015). Nii TEA kui ka EBO määrad on 2023. aastal endiselt kõrgemad kui 2014. aastal, kuigi uute ettevõtete omandamise määr (osana TEA-st) on mõlemal aastal üsna sarnane. Potentsiaalse ettevõtluse määr näitab sarnast kasvu ja languse trendi nagu ka ettevõtlusest loobumise määr.

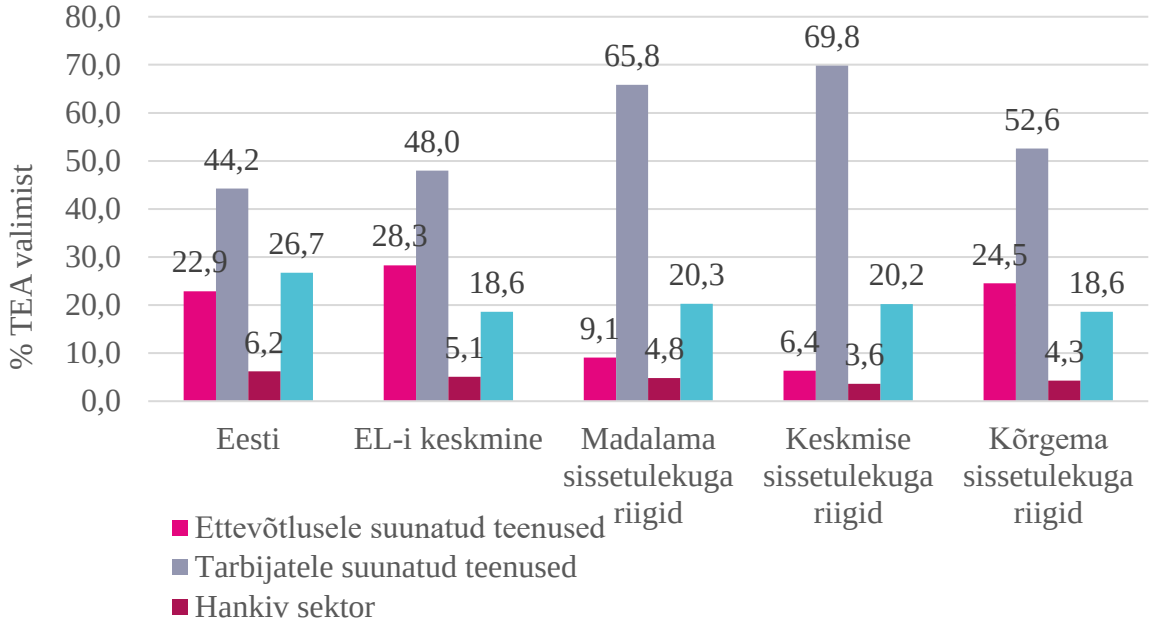
Joonis 3.3. Ettevõtlusaktiivsus Eestis 2014-2023 (osakaal Eestis)
Allikas: autorite arvutused Eesti GEM andmete põhjal

Valdkondlikust tegevusest Eesti varajase faasi ettevõtetes (TEA) domineerivad 2023. aastal tarbijale suunatud teenused ettevõtlusele suunatud teenuste ees (joonis 3.4). Sama kehtib ka teistes Euroopa riikides ja Euroopa keskmise puhul. On riike, kus erinevus on enam kui kahekordne, näiteks Poola, Rumeenia ja Läti. Samuti on riike, kus erinevus on väiksem, nagu Horvaatia, Slovakkia, Norra ja Ungari.

Joonis 3.4. Tarbijatele ja ettevõtlusele suunatud teenused (TEA %)
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Sissetulekupõhiseid riikide gruppe vaadeldes domineerivad tarbijale suunatud teenused nii madala, keskmise kui ka kõrge sissetulekuga majandustes (joonis 3.5). Erinevus on suurim madala ja keskmise sissetulekuga majandustes ning väheneb mõnevõrra kõrge sissetulekuga majandustes.

Joonis 3.5. Varase faasi ettevõtjad majandussektorite järgi riikide gruppides sissetuleku järgi 2023
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Tulemused näitavad, et võrreldes 2023. aasta GEM APS tulemusi 2017. aasta tulemustega on Eesti ettevõtlusaktiivsuse peamised näitajad ootuspäraselt muutunud. Eesti arengutaseme tõusuga on ettevõtlusaktiivsus olnud langustrendis. Viimase seitsme aasta jooksul on nii TEA kui ka EBO määrad Eestis langenud. Need määrad vastavad 2023. aastal Euroopa keskmisele, kusjuures TEA määr on Eestis pisut kõrgem ja EBO määr sarnane Euroopa näitajaga.

3.2. Varajase faasi ettevõtjad

TEA (*Total Early-stage Entrepreneurial Activity*) ehk varajase faasi täpsem uurimine, alustades sooliste erinevustega, näitab, et 2023. aastal on Eesti TEA määr meeste hulgas kõrgem kui naiste seas (vastavalt 16,2% ja 9,9%). See vastab Euroopa keskmisele, kus mehed on üldiselt ettevõtlikumad. Sama suundumust võib täheldada ka teistes Balti riikides, välja arvatud Leedus, kus naiste TEA määr on kõrgem (tabel 3.2). Soolised erinevused on Eestis aja jooksul püsinud, kuna 2014. aastal oli meeste TEA määr 11,2% ja naiste oma 7,7% (Globaalne, 2015).

Soolise võrdõiguslikkuse osas on 2023. aastal Eesti naiste/meeste TEA suhe 0,6 ja see ei ole lähenenud ühele alates 2017. aastast, mil see oli samuti 0,6 (väärtus üks näitab meeste ja naiste võrdset jaotust, alla ühe väärtused viitavad meeste ülekaalule ja üle ühe väärtused naiste suuremale ettevõtlikkusele). Euroopa keskmine on pisut kõrgem (0,7), samasugune olukord on ka Lätis (0,7). Leedu paistab silma oma ettevõtlikumate naiste poolest on (1,2).

Tabel 3.2. Soolised erinevused TEA faasis

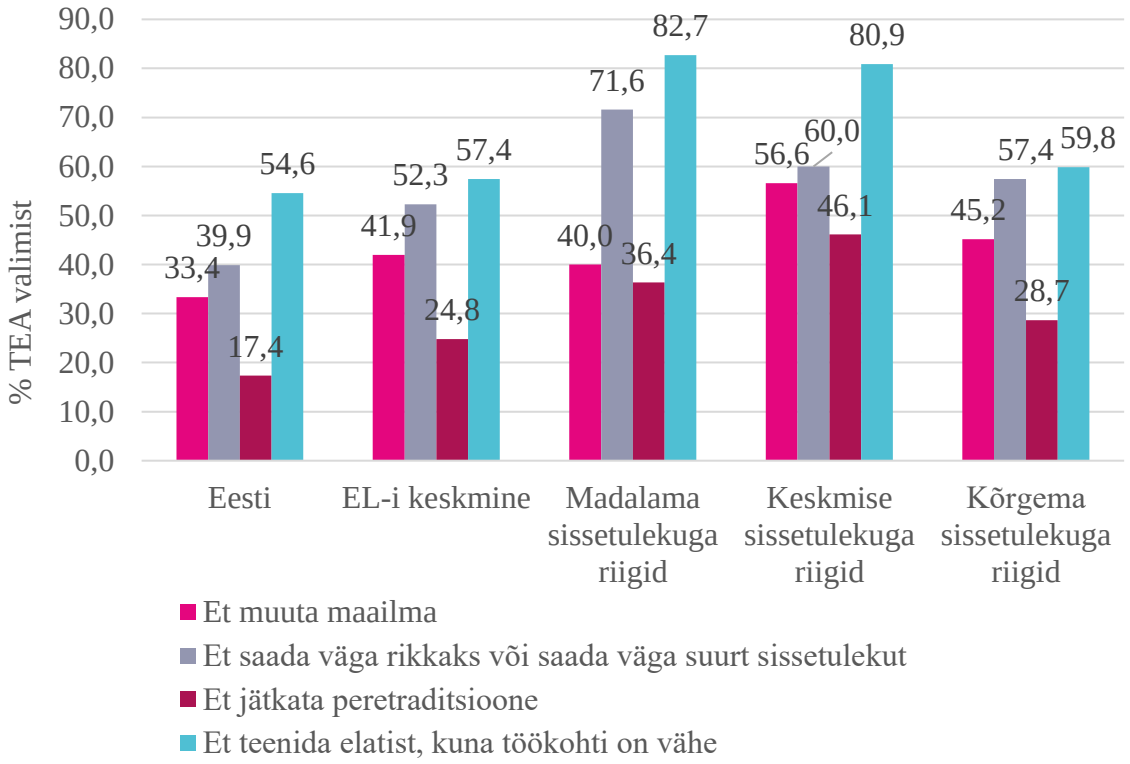
	Varajase faasi ettevõtlusaktiivsus kokku (TEA) soo alusel		N/M suhtarv
	% Mehed	% Naised	
Eesti	16,2	9,9	0,6
Leedu	6,1	7,2	1,2
Läti	16,5	12,2	0,7
Euroopa	11,6	8	0,7

Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Teine TEA faasi iseloomustav näitaja on ettevõtlusega alustamise motivatsioon, mis varieerub enesemääratlemise teooria kohaselt välistest motiividest sisemiste motiivideni ehk väliselt kontrollitavatest sisemiselt motiveerituteni (vt näiteks Ryan & Deci, 2000; Ryan & Deci, 2020).

GEM-uuringus paigutuvad motivatsioonid „elatise teenimine, kuna töökohti napib" ja „suure rikkuse või väga kõrge sissetuleku saavutamine" pigem väliste motivatsioonide hulka. Motivatsioon „perekonnatraditsiooni jätkamine" hõlmab nii väliseid kui ka sisemisi elemente, ning motivatsioon „maailma muutmine" kuulub pigem sisemiste motivatsioonikomponentide hulka.

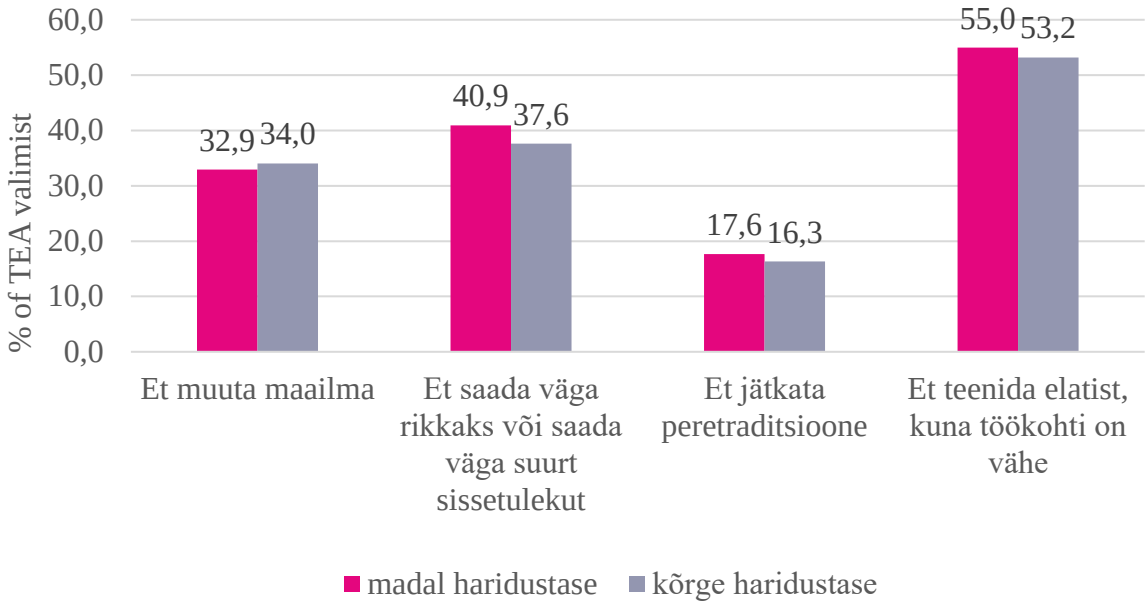
Andmed näitavad, et Eestis domineerib elatise teenimise soov (joonis 3.6). Sellele järgnevad soov saavutada rikkust või väga kõrget sissetulekut, muuta maailma ning jätkata perekonnatraditsiooni. Sarnast motiivide jaotust võib täheldada keskmiselt ka Euroopas ja erinevates riikides sissetulekutaseme järgi. Erinevus seisneb selles, et keskmise ja madala sissetulekuga riikides on „elatise teenimise motivatsioon" prevaleerivam kui Eestis. Sama kehtib ka rikkuse või väga kõrge sissetuleku saavutamise soovi kohta. Tahe maailma muuta on keskmise sissetulekuga riikide rühmas rohkem väljendunud võrdluses madala ja kõrge sissetulekuga riikidega.

Joonis 3.6. Motivatsioon ettevõtlusega tegelemiseks Eestis ja riikide sissetuleku gruppides 2023
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Motivatsioonis on mõningaid erinevusi kõrgharidusega ja kõrghariduseta ettevõtjate vahel, kuigi need erinevused on väikesed (joonis 3.7). Kõrgharidusega inimesi motiveerib pisut rohkem soov

saada rikkaks ja omada kõrget sissetulekut, kuid samal ajal alustavad nad ettevõtlusega ka seetõttu, et töökohti napib ning elatise teenimine on vajalik.

Joonis 3.7. Motivatsioon ettevõtlusega tegelemiseks Eestis 2023 haridustaseme alusel
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Märkus: madal haridustase (keskharidus ja alla keskhariduse); kõrge haridustase (kõrgharidus ja teaduskraad)

Aastal 2023 ületab Eesti meeste TEA määr naiste oma, kajastades laiemat Euroopa mustrit, kus meeste ettevõtlikkus on kõrgem. Kuigi TEA määrade sugudevaheline võrdsus on alates 2017. aastast pisut paranenud, jääb Eesti endiselt alla Euroopa keskmisele ja kahele teisele Balti riigile, kus naised on ettevõtlikumad. Eestis on peamiseks uute ettevõtete asutamise motiiviks elatise teenimine, millele järgnevad rikkuse saavutamine, maailma muutmine ja perekonnatraditsiooni jätkamine. Need suundumused on sarnased kogu Euroopas, kuigi keskmise ja madala sissetulekuga riikides on elatise teenimine ja rikkuse saavutamine veelgi enam levinud.

3.3. Ettevõtlusaktiivsus väljakujunenud ettevõtete (EBO) seas

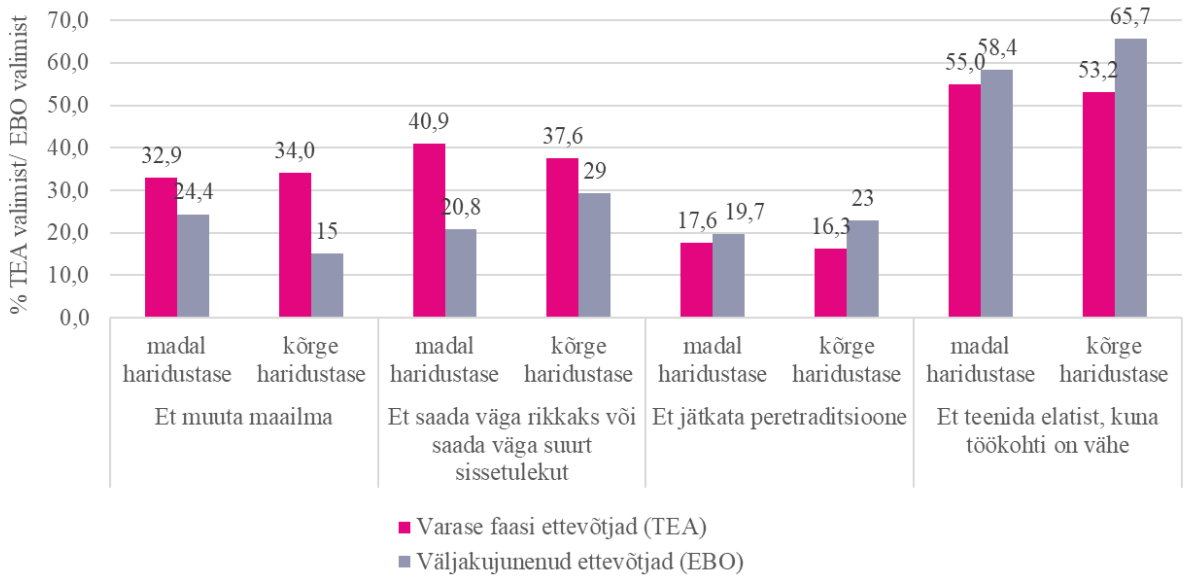
EBO (*Established Business Ownership*) faasis on Eesti mehed samuti mõnevõrra ettevõtlikumad kui naised (vastavalt 9,7% ja 6,1%). Sarnaselt TEA-ga on sooline erinevus aja jooksul püsinud, kuna 2014. aastal oli meeste EBO määr 7,0% ja naiste oma 4,4% (Globaalne, 2015). See sooline erinevus EBO faasis on täheldatav ka Euroopas keskmiselt ja teistes Balti riikides. Huvitaval kombel on sooline dünaamika EBO faasis praktiliselt identne (tabel 3.3).

Tabel 3.3. Soolised erinevused EBO faasis

	Väljakujunenud ettevõtted (EBO) soo alusel		
	% Mehed	% Naised	M/N suhtarv
Eesti	9,7	6,1	0,4
Leedu	16,5	12,7	0,4
Läti	13,9	7,5	0,4
Euroopea	9,2	5,8	0,4

Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

EBO faasis motiveerib kõrgharidusega inimesi ettevõtlusega alustamise juures elatise teenimise vajadus, kuna töökohti napib (joonis 3.8). Ilma kõrghariduseta inimesed on samuti rohkem huvitatud rikkuse või väga kõrge sissetuleku saavutamisest. Mis puudutab kahe faasi erinevusi, siis TEA faasis motiveerivad ettevõtjaid rohkem nii soov maailma muuta kui ka soov rikkust koguda või väga kõrget sissetulekut teenida. EBO faasis muutuvad olulisemaks perekonnatraditsiooni jätkamine ja elatise teenimine, kuna töökohti napib.

Joonis 3.8. Võrdlus varajase etapi ettevõtjate (TEA) ja väljakujunenud ettevõtete omanike (EBO) ettevõtlusmotiivide vahel kõrgharidusega ja ilma kõrghariduseta inimestele Eestis
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal
Märkus: madal haridustase - keskharidus ja alla keskhariduse; kõrge haridustase - kõrgharidus ja teaduskraad

Tulemused näitavad, et peamised ettevõtlusaktiivsuse näitajad on liikunud ootuspärases suunas, võrreldes Eesti 2023. aasta GEM APS tulemusi 2017. aasta tulemustega. Ettevõtlusaktiivsus näib olevat langustrendis riigi arengutaseme kasvades, ning tõepoolest, nii TEA kui ka EBO määrad on seitsme aasta jooksul Eestis langenud. 2023. aasta väärtused vastavad Euroopa keskmisele, kus TEA määr on Eestis mõnevõrra kõrgem ja EBO on võrreldav Euroopa keskmise määraga.

2023. aastal on TEA määr Eestis meeste seas kõrgem kui naiste seas, mis peegeldab Euroopa üldist trendi, kus meeste ettevõtlusaktiivsus on endiselt kõrgem. Vaatamata TEA suhtarvu väikesele paranemisele sugudevahelises võrdsuses aastatel 2017 kuni 2023, jääb Eesti maha Euroopa keskmisest ja ka kahest teisest Balti riigist, kus naised on meie hinnangutest pisut ettevõtlikumad. Mehed on ettevõtlikumad ka EBO faasis, mis on püsiv sooline erinevus nii Euroopas kui ka Balti riikides, kusjuures Lätis on erinevus sugude vahel palju suurem kui Eestis ja Leedus.

Eestis on uute ettevõtete asutamise peamine motiiv elatise teenimine, millele järgneb rikkuse saavutamine, maailma muutmine ja perekonnatraditsiooni jätkamine. Sarnaseid trende on täheldatud kogu Euroopas, kuigi keskmise ja madala sissetulekuga riikides on elatise teenimise ja rikkuse saavutamise motiivid veelgi valdavamad. EBO faasis on kõrghariduseta inimesed rohkem motiveeritud elatise teenimisest ja rikkuse kogumisest töökohtade vähesuse tõttu, samas kui TEA faasis on ettevõtjad rohkem motiveeritud soovist muuta maailma ja rikkust koguda, kusjuures perekonnatraditsiooni jätkamine ja töökohtade nappus muutuvad EBO faasis olulisemateks motivatsioonideks. Kokkuvõttes näeme, et kõrgharidus avaldab siiski mõju ettevõtlusmotiividele, mida tuleks erinevate haridustasemete ettevõtlusõppes arvesse võtta, suunates noori enam väärtustele ja jätkusuutlikkusele mõtlema.

4. ETTEVÕTLUSE TAJUMISE, VÄLJAKUTSETE JA VÕIMALDAJATE MUUTUMINE AJAS

Ühiskondlikest hoiakutest ettevõtluse suhtes avaneb keeruline ja nüansirikas pilt. Heade võimaluste tajumine ettevõtlusega alustamiseks on vähenenud (49,5% aastal 2023 ja 61,0% aastal 2017) (tabel 4.1.). See näitaja on siiski sarnane Euroopa keskmisega, olles kõrgem kui Lätis, kuid oluliselt madalam kui Leedus, nagu on ära toodud teises peatükis. Ettevõtlusega alustamiseks vajalike võimete olemasolu tajumine on samuti langenud (vastavalt 46,8% ja 49,7%), mis on madalam kui Euroopa keskmine ning teiste Balti riikide näitajad. Ettevõtlusega alustamise ebaõnnestumise hirm on aga suurenenud (vastavalt 49,82% ja 31,8%), olles samas võrreldav Euroopa keskmisega, kuid see on kõrgem kui teistes Balti riikides.

Kuigi Eestis tajutakse 2023. aastal vähem võimalusi ja võimeid ettevõtlusega alustamiseks ning ebaõnnestumise hirm on suurem kui 2017. aastal, on huvitav näha, et ettevõtluskavatsuste määr on jäänud suhteliselt stabiilseks (18,3% aastal 2023 ja 18,4% aastal 2017). See näitaja on Eestis kõrgem kui Euroopa keskmine, samuti kõrgem kui Leedus, kuid madalam kui Lätis. Nagu peatükis 3.2 märgitud, on ettevõtlusega alustamise peamine motiiv elatise teenimine töökohtade vähesuse tõttu, mis võib selgitada stabiilset ettevõtluskavatsuste määra.

Tabel 4.1. Tajutud võimalused, võimekus, hirm ebaõnnestumise ees ja ettevõtluskavatsused Eestis aastatel 2017 ja 2023

	Tajutud võimaluste määr		Tajutud võimete määr		Ebaõnnestumise ees hirmu määr		Ettevõtluskavatsuse määr	
	2023	2017	2023	2017	2023	2017	2023	2017
Eesti	49,5	61	46,8	49,7	49,8	31,8	18,3	18,4

Allikas: Autorite arvutused GEM 2017 ja 2023 andmete põhjal.

4.1. Ettevõtjate staatus ja ärivõimalused

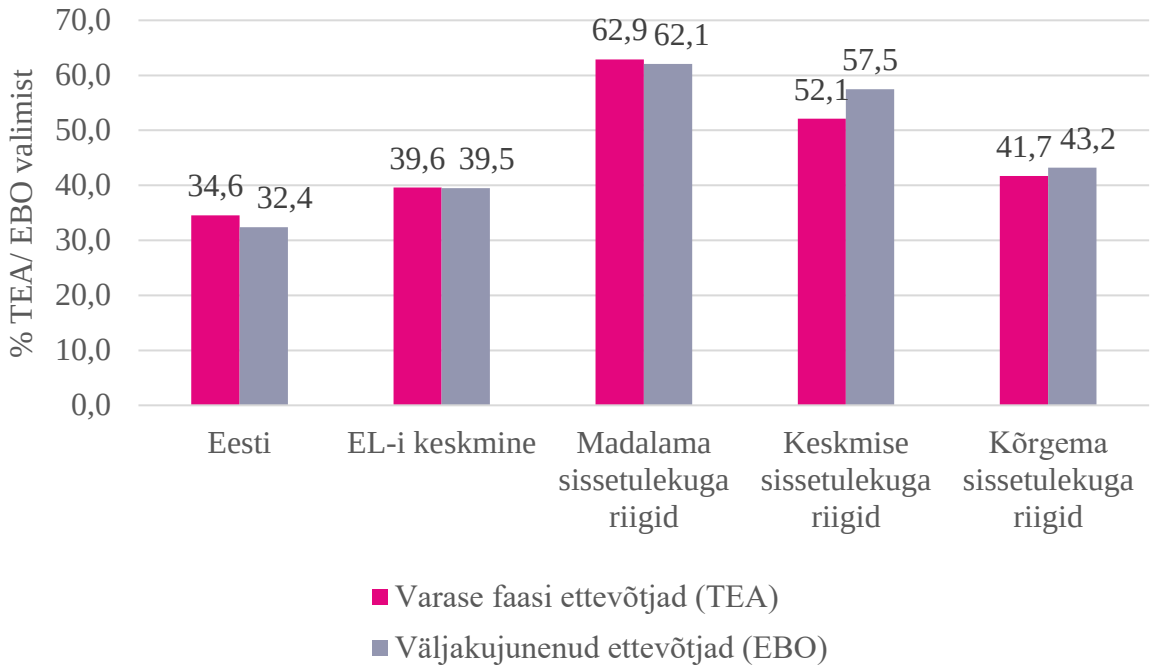
Mis puudutab ühiskondlikke väärtusi, siis edukatele ettevõtjatele omistatava kõrge staatuse määr oli Eestis 2023. aastal 71,3%, mis on tõusnud alates 2017. aastast (64,7%) (tabel 4.2.). See näitaja on kõrgem kui Euroopa keskmine, samuti kõrgem kui Lätis ja Leedus. Ettevõtlust kui head karjäärivalikut hinnatakse 2023. aastal niisugusena 55,7% ulatuses ja see on jäänud alates 2017. aastast suhteliselt stabiilseks (54,2%). See on madalam kui Euroopa keskmine, veidi kõrgem kui Lätis, kuid oluliselt madalam kui Leedus. Sellest järeldub, et hoolimata tajutud ettevõtlusega alustamiseks vajalike võimaluste ja võimete vähenemisest ning suurenenud ebaõnnestumise hirmust, on ettevõtjate sotsiaalne staatus jätkuvalt kõrge.

Tabel 4.2. Ettevõtluse kui hea karjäärivaliku ning edukate ettevõtjate tajutud staatus Eestis aastatel 2017 ja 2023

	Kõrge staatus edukatele ettevõtjatele		Ettevõtlus kui hea karjäärivalik	
	2023	2017	2023	2017
Estonia	71,33	64,74	55,7	54,22

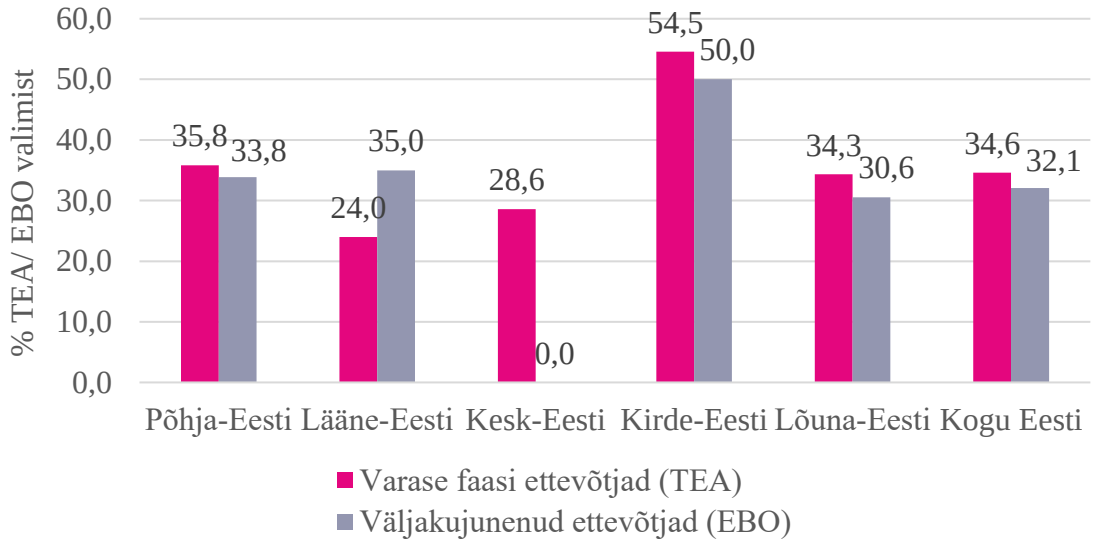
Allikas: Autorite arvutused GEM 2017 ja 2023 andmete põhjal.

Mis puudutab ettevõtlusega alustamise keerulisuse tajumise dünaamikat, siis võrdluses riikidega nagu Euroopa ja kõrge sissetulekuga riikide keskmine usub vähem Eesti vastajaid, et ettevõtlusega alustamine on nüüd raskem kui aasta tagasi (joonis 4.1). Võrreldes Euroopaga on Eesti näitajad umbes 7% madalamad ja võrreldes kõrge sissetulekuga riikidega umbes 10% madalamad. Samal ajal ei ole olulisi erinevusi ettevõtluse etappide (TEA ja EBO) vahel Eestis ja erinevate riikide rühmades. Madala ja keskmise sissetulekuga riikides tajutakse rohkem raskusi kui kõrge sissetulekuga riikides.

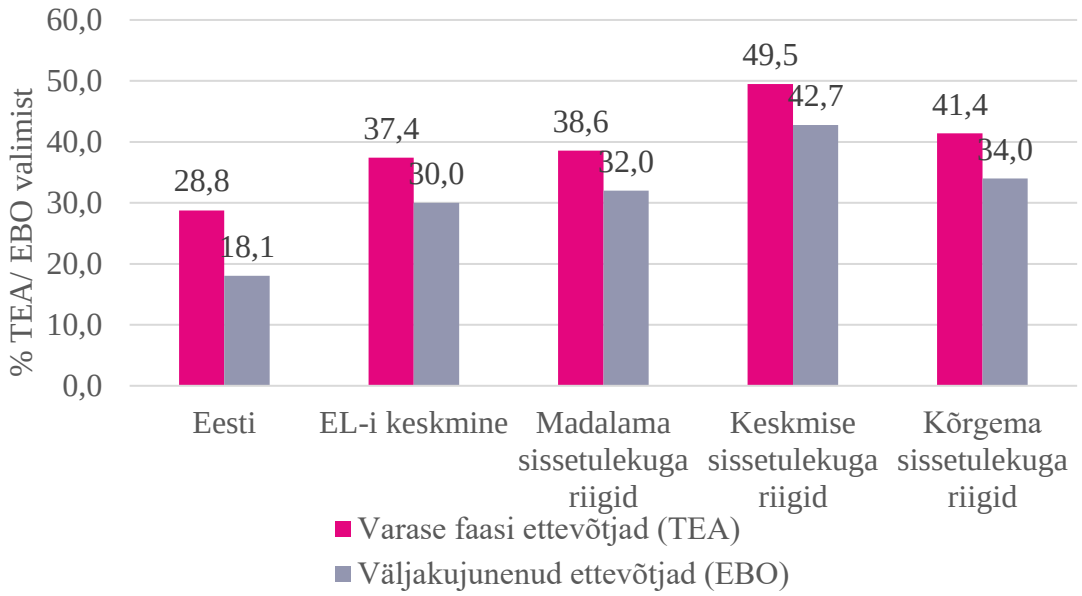
Joonis 4.1. Varase faasi (TEA) ja väljakujunenud (EBO) ettevõtjad, kes arvavad, et ettevõtlusega alustamine on raskem kui aasta tagasi
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Regionaalses võrdluses tajutakse Kirde-Eestis ettevõtlusega alustamisel rohkem raskusi kui Eestis keskmiselt eelmise aastaga võrreldes (54,5% TEA ja 50% EBO) (joonis 4.2). Veidi enam raskusi nähakse ka Põhja-Eestis (35,8% TEA ja 33,8% EBO) ja Lääne-Eestis (35% EBO).

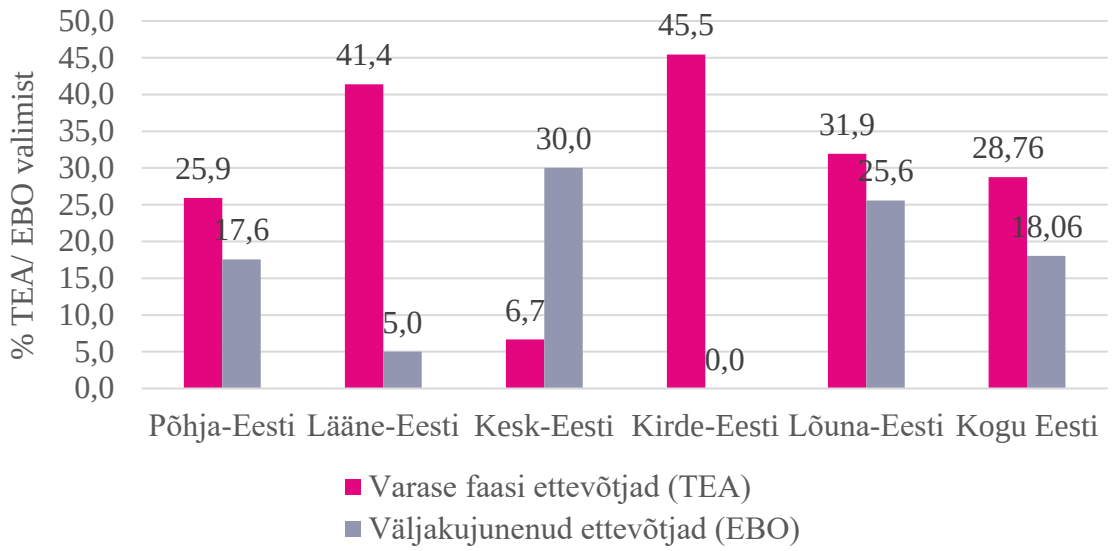
Joonis 4.2. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) ja pikaajaliste ettevõtete omanike (EBO) osakaal, kes arvavad, et ettevõtlusega alustamine on keerulisem kui aasta tagasi.
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Pandeemiajärgsel perioodil 2023. aastal küsiti vastajatelt, mil määral on pandeemia loonud uusi ettevõtlusvõimalusi (joonis 4.3). Eestis tajus uusi võimalusi 28,8% varajase faasi ettevõtjatest ja 18,1% pikaajalistest ettevõtjatest. See näitaja on madalam kui Euroopas ja kõrge sissetulekuga riikides. Vaadeldes riikide rühmi, näeb enamik uusi võimalusi keskmise sissetulekuga riikides, millele järgnevad kõrge sissetulekuga riigid, samas kui madala sissetulekuga riikides on tekkinud kõige vähem uusi võimalusi.

Joonis 4.3. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) ja pikaajaliste ettevõtete omanike (EBO) osakaal, kes nõustuvad, et pandeemia on loonud uusi võimalusi, mida nad soovivad ära kasutada
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Mis puudutab regionaalseid erinevusi Eestis, siis varajase faasi ettevõtluses tajutakse Lääne-Eestis, Põhja-Eestis ja Lõuna-Eestis rohkem uusi võimalusi kui Eestis keskmiselt (joonis 4.4). Pikaajalises ettevõtluses nähakse Kesk-Eestis ja Lõuna-Eestis rohkem võimalusi kui Eestis keskmiselt. Enamikes piirkondades on ettevõtluse faaside vahel märkimisväärsed erinevused, nimelt Lääne-Eestis ja Kirde-Eestis (kus TEA faas on optimistlikum) ning Kesk-Eestis (kus EBO faas on optimistlikum).

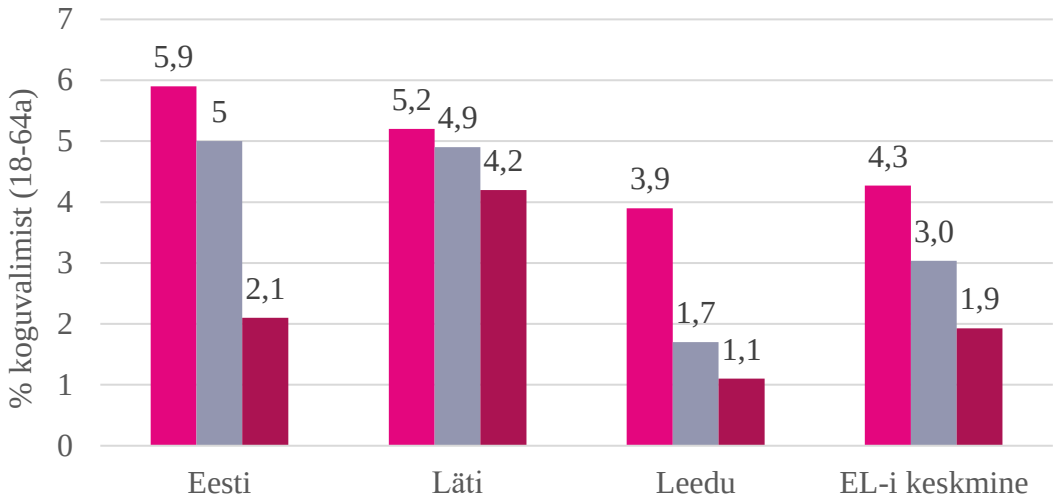
Joonis 4.4. Varajase faasi ettevõtjate (TEA) ja pikaajaliste ettevõtete omanike (EBO) osakaal, kes nõustuvad, et pandeemia on loonud uusi võimalusi, mida nad soovivad ära kasutada Eestis
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Kuigi ühiskondlike hoiakute osas tajutakse Eestis 2023. aastal vähem võimalusi ettevõtlusega alustamiseks ja ebaõnnestumise hirm on võrreldes 2017. aastaga suurenenud, on ettevõtluskavatsuste määr jäänud aja jooksul suhteliselt stabiilseks. Mis puudutab ühiskondlikke väärtusi, siis edukatele ettevõtjatele omistatav tajutav kõrge staatus on alates 2017. aastast kasvanud, samas kui ettevõtlust kui head karjäärivalikut on nähtud neil aastail stabiilsena samal määral. Vastajatelt küsiti ka, mil määral nad nõustuvad, et pandeemia on loonud uusi võimalusi, mida nad soovivad ära kasutada. See näitaja on Eestis madalam kui Euroopas ja teistes kõrge sissetulekuga riikides. See näitab osaliselt üksteisele vastukäivaid hoiakuid ja väärtushinnanguid ettevõtluse suhtes.

4.2. Ettevõtluse kasvuootused

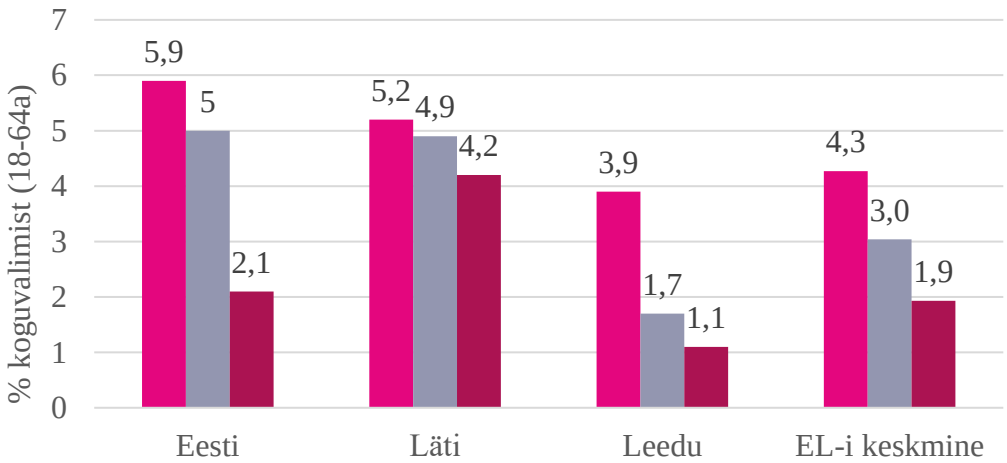
Uut ettevõtet alustavad ja juhtivad inimesed mõjutavad ühiskonda sõltuvalt inimeste arvust, keda nad loodavad lisaks ettevõtte asutajale viie aasta pärast tööle võtta (GEM 2023/2024, 2024). Eestis väidab 5,9% varajase staadiumi ettevõtjaid kogu täiskasvanud (18-64-aastastest) elanikest, et ei loo uusi töökohti, 5% kavatseb luua üks kuni viis töökohta ja 2,1% kavatseb luua kuus või enam töökohta (joonis 4.5). See üldine suundumus sarnaneb Euroopa trendidega, kus ootused töökohtade loomisele on üsna madalad. Võrreldes Euroopa keskmisega ja teiste Balti riikidega, on

Eestis kõige rohkem uusi ettevõtteid, kes ei plaani uusi töökohti luua. Leedus on töökohtade loomise kavatsused väiksemad kui Eestis, samas kui Lätis on teiste Balti riikidega võrreldes suurem nende ettevõtjate osakaal (4,2%), kes plaanivad järgmise viie aasta jooksul luua kuus või enam töökohta.

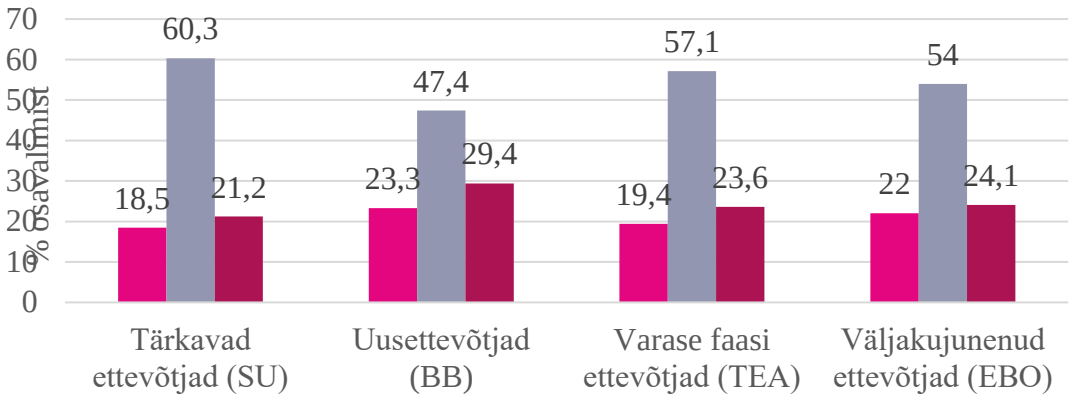
Joonis 4.5. Eesti varase faasi (TEA) ettevõtjate töökohtade (0-5; 6 ja enam) loomise ootused viie aasta jooksul (%).
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

TEA ja EBO osas loodavad mõlemas grupis ligikaudu pooled ettevõtjatest järgmise viie aasta jooksul luua üks kuni viis töökohta (vastavalt 57,1% ja 54%) (joonis 4.6). Ligi veerand plaanib luua kuus või enam töökohta (vastavalt 23,6% ja 24,1%). TEA-d lähemalt uurides on näha, et alles tärkavad ettevõtjad on töökohtade loomise suhtes mõnevõrra positiivsemad kui olemasoleva ettevõtte omanikud.

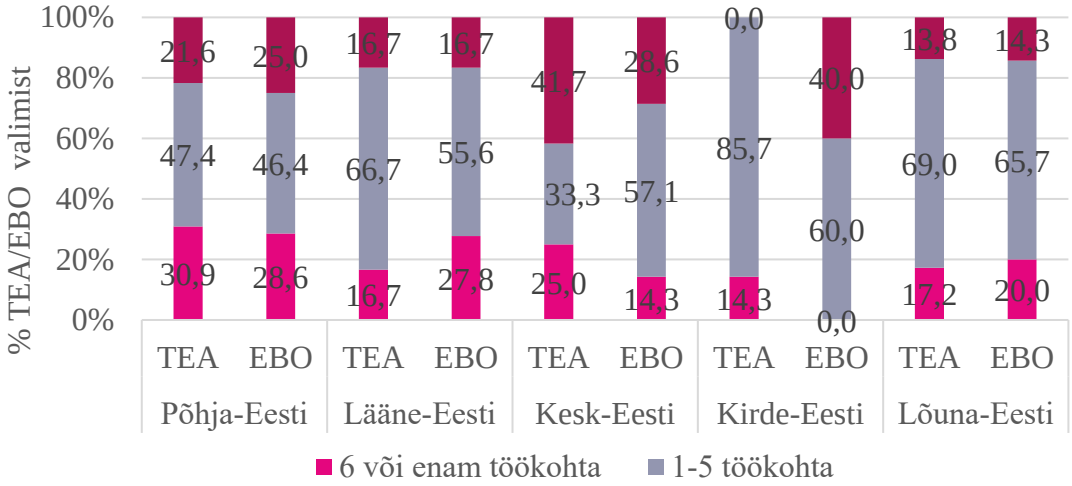
Joonis 4.6. Eesti varase faasi (TEA) ettevõtjate töökohtade (0-5; 6 ja enam) loomise ootused viie aasta jooksul Euroopa ja Balti riikide võrdluses (%).
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Eesti regionaalses võrdluses ei tekita enamikes piirkondades ettevõtluse tase töökohtade loomise ootustes erinevust (joonis 4.7). On aga kaks erandit. Kesk-Eestis loodavad EBO ettevõtted luua rohkem töökohti kui TEA faasis olevad ettevõtted. Kirde-Eestis on trend vastupidine, kuna varajases faasis ettevõtjad (TEA) plaanivad luua uusi töökohti.

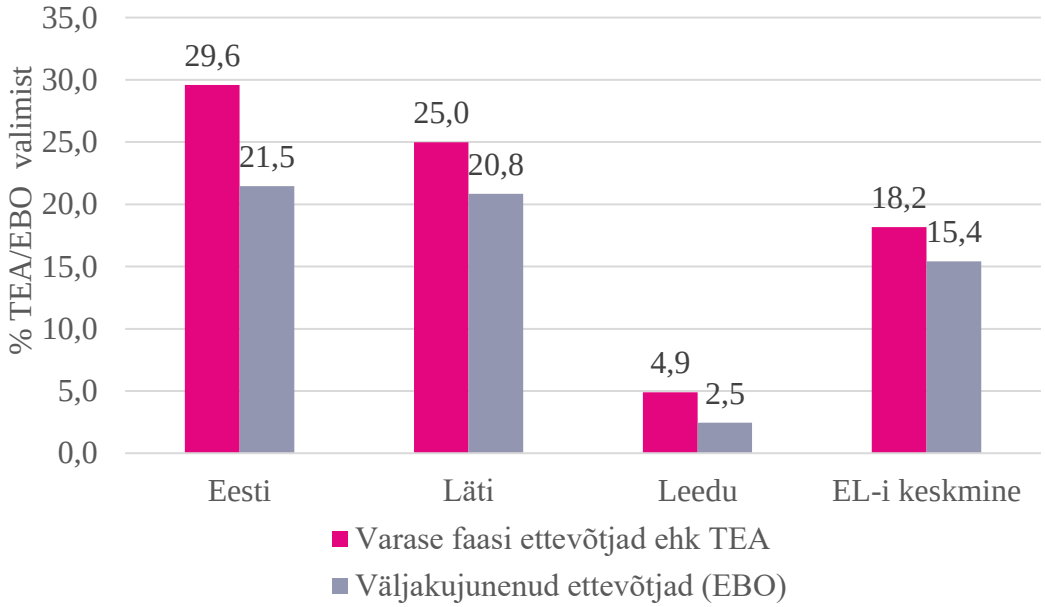
Joonis 4.7. Kõikide ettevõtjate töökohtade (0-5; 6 ja enam) loomise ootused viie aasta jooksul
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Mis puudutab kõrgeid ootusi Eesti majandusruumi tuleva välistelt klientidelt saadava tulu osas (25% või rohkem), on varajase faasi ettevõtjatel (TEA) nii Eestis kui ka teistes riikides suuremad ootused kui väljakujunenud ettevõtete omanikel (EBO) (joonis 4.8). Eestis on need näitajad mõlemas ettevõtluse faasis kõrgemad kui Euroopas ja teistes Balti riikides.

Joonis 4.8. TEA ja EBO töökohtade (0-5; 6 ja enam) loomise ootused viie aasta jooksul Eesti regioonides
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Vaadeldes TEA etapis majandusvälistelt klientidelt tulevate kõrgete tulude ootusi laiemas rahvusvahelises võrdluses on Eesti näitaja kõrgeim (joonis 4.9), järgnevad Sloveenia ja Läti, madalaimad näitajad aga Poolas ja Leedus.

Joonis 4.9. Inimeste osakaal, kes alustavad või juhivad uut ettevõtet valitud Euroopa riikides ja eeldavad, et 25% või rohkem tulu tuleb klientidelt väljaspool antud majandust
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Ettevõtluse kasvukavatsuste osas on Eesti uute ekspordile orienteeritud ettevõtete seas märkimisväärne kavatsus luua järgmise viie aasta jooksul vaid üks kuni viis töökohta, mis viitab ettevaatlikkusele kasvuootustes. Teisalt on kavatsus luua kuus või enam töökohta ka üleüldises rahvusvahelises võrdluses madal. Samal ajal on need uued ettevõtted aga väga rahvusvahelised, kus võrreldud piirkondadest on kõige suurem tulu ootus väljaspool koduturgu asuvatelt klientidelt (25% või rohkem).

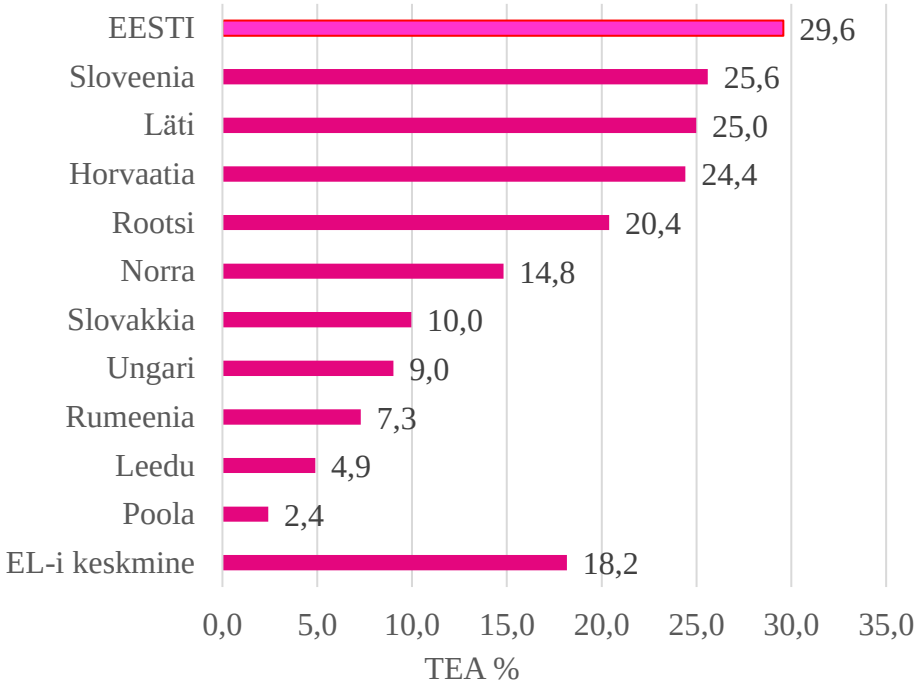
4.3. Jätkusuutlikkus, uskumused ja tegevus

Schalteggeri ja Wagneri (2011) sõnul hõlmab jätkusuutlik ettevõtlus ärivõimaluste otsimist, mis aitavad kaasa jätkusuutlikule arengule, genereerides sotsiaalseid, keskkonnaalaseid ja majanduslikke hüvesid. See lähenemine ulatub traditsioonilisest ettevõtlusest kaugemale, integreerides jätkusuutlikkuse ettevõtte põhieesmärkidesse ja tegevustesse. Jätkusuutlik ettevõtlus hõlmab uute jätkusuutlike ettevõtete asutamist ning olemasolevate ettevõtete toimimist ja arendamist, et muuta need jätkusuutlikumaks (Sreenivasan ja Suresh, 2023).

Ettevõtlusuuringud on rõhutanud jätkusuutliku ettevõtluse tähtsust (Muñoz ja Cohen, 2018), kuid samas on leitud, et need keskenduvad rohkem sellele, kuidas ettevõtlus saab majanduskasvule kaasa aidata, ja vähem sellele, kuidas see võiks olla seotud majanduslike, sotsiaalsete ja keskkonnaalaste probleemidega (Acs *et al.,* 2014; Nakamura, 2019). GEM-i uuring vaatleb jätkusuutlikkuse teadlikkuse ja tegevuste ulatust, sealhulgas seda, kui teadlikud on ettevõtjad ÜRO jätkusuutliku arengu eesmärkidest (SDG-dest).

GEM-i andmed 2023. aastast näitavad, et Eestis on viiendik ettevõtjatest (21,3%) teadlikud 17 ÜRO säästva arengu eesmärkidest (SDG) võrdluses Euroopaga (31,2%). Lätis on üldine teadlikkus sarnane Eestiga, kuid Leedus on see kõrgem (39,3%). Umbes viiendik ettevõtjatest Eestis (21,9%) on määratlenud mõne eesmärgi, mis on nende ettevõtte jaoks prioriteet, võrreldes Euroopa keskmisega(54,2%). Läti ja Leedu puhul on see näitaja on samuti palju kõrgem.

Kuigi väljakujunenud faasi ettevõtjad on Eestis SDG-dest teadlikumad kui varajase etapi ettevõtjad (vt joonis 4.10), on varajase etapi ettevõtjad sagedamini tuvastanud SDG-d, mille nimel töötada. Madalaimad tasemed nende ettevõtjate puhul, kes alustasid või juhivad uut ettevõtet ja kes olid määratlenud mõne SDG oma prioriteediks, olid 2023. aastal Lõuna-Koreas, Eestis ja Kolumbias. Kõrgeimad tasemed olid Lõuna-Aafrikas, Hiinas, Tais, Kanadas, Leedus ja Mehhikos.

Joonis 4.10. Jätkusuutlikkuse teadlikkus, prioriteedid ja praktikad varajase etapi ettevõtjates (TEA) ja väljakujunenud ettevõtjad (EBO) valitud riikides (%)
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Eestis elavate inimeste väärtused on Euroopa sotsiaaluuringu andmetel viimase kahe aastakümne jooksul (2004-2021) olnud üsna stabiilsed, kusjuures universaalsus (inimeste ja keskkonna arvestamine ja kaitsmine, mis on seotud jätkusuutlikkusega) oli 2021.aastal kõrgeim (Rämmer, 2023). Äritegevuses on vajadus tasakaalustada majanduslikud eesmärgid keskkonnaalaste ja sotsiaalsete motiividega. Eestis 2023. aastal läbi viidud metalli- ja puidutööstuse uuringud näitasid, et juhtide motivatsioon astuda jätkusuutlikke samme jääb peamiselt välimise-sisemise motivatsiooni skaala keskele (Gerstlberger *et al.,* 2023a; Gerstlberger *et al.,* 2023b) ning rõhuasetus jätkusuutlikkusele kui sisemise väärtusena ei ole laialt levinud.

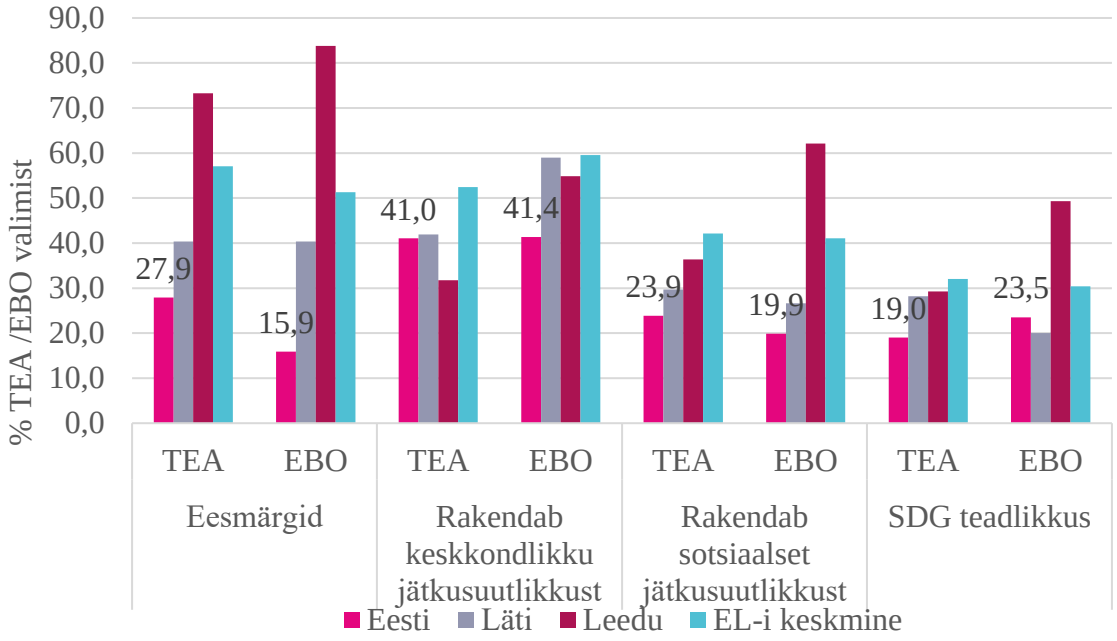
GEM-i uuring analüüsib, kas uued ja väljakujunenud ettevõtjad arvestavad äriotsuste tegemisel keskkonnaalaste ja sotsiaalsete tagajärgedega. Andmed näitavad, et Eestis peavad ettevõtjad ettevõtte tulevikku puudutavates otsustes oluliseks peamiselt keskkonnaalase jätkusuutlikkuse (59,3%) ja seejärel sotsiaalse jätkusuutlikkuse (55,9%) kaalumist, samuti tähtsustatakse sotsiaalse ja/või keskkonnaalast mõju rohkem kui majanduslikku kasumlikkust (30,1%). Erinevus Euroopa keskmisega võrreldes on kõrgeim sotsiaalse ja/või keskkonnaalase mõju tähtsustamisel võrreldes majandusliku kasumlikkusega (30,1% Eestis ja 49,5% Euroopas).

Esimene trend, et sotsiaalse ja/või keskkonnaalase mõju prioriteet majanduslikust kasumlikkusest on hinnatud madalamaks kui keskkonna- ja sotsiaalne jätkusuutlikkus, on ilmne ka naaberriikides Lätis ja Leedus ning Euroopas tervikuna. Teine trend, et väljakujunenud ettevõtted kipuvad jätkusuutlikkuse kaalumisele vähem tähelepanu pöörama kui varajase etapi ettevõtjad, kehtib Lätis ja Euroopas tervikuna. Leedus, vastupidi, paistavad väljakujunenud ettevõtjad rohkem hindavat oma tegevuse sotsiaalseid ja keskkonnaalaseid tagajärgi ning prioriteediks seatakse majanduslikust kasumlikkuse asemel sotsiaalne ja/või keskkonnaalane mõju.

Jätkusuutlikkuse praktikate osas on Eestis 41,2% ettevõtjatest astunud samme oma ettevõtte keskkonnaalase mõju minimeerimiseks ja 21,9% on püüdnud maksimeerida oma sotsiaalset mõju. Need näitajad on madalamad kui Euroopas tervikuna (vastavalt 60,0% ja 41,6%) ja ka Lätis ja Leedus. Kuigi keskkonnaalase mõju minimeerimise näitaja Eestis on sarnane teiste riikide omaga, on sotsiaalse mõju maksimeerimise näitaja rahvusvahelises võrdluses madal. Eestis, Prantsusmaal ja Norras olid nende uute ettevõtjate seas, kes nõustusid väitega sotsiaalse mõju maksimeerimise kohta, madalaimad osakaalud; samas kui Rootsis ja Eestis olid väljakujunenud ettevõtjate hulgas madalaimad osakaalud (GEM 2023/2024, 2024). Lisaks, kui vaatleme ettevõtjaid, kes on astunud samme oma ettevõtte keskkonnaalase mõju minimeerimiseks, ei ole Eestis TEA ja EBO etappide

vahel märkimisväärseid erinevusi. Kui vaatame äriettevõtteid, kes on püüdnud maksimeerida oma sotsiaalset mõju, on TEA-etapi ettevõtjad olnud aktiivsemad võrreldes EBO-etapi ettevõtjatega.

Sooliste erinevuste osas kipuvad naised olema SDG-dest teadlikumad nii varajase kui ka väljakujunenud ettevõtluse etapis (vt joonis 4.11). Väljakujunenud ettevõtluse etapis on naised üle nelja korra tõenäolisemalt seadnud järgimiseks ühe SDG eesmärgi, samas kui varajase etapi ettevõtluses ei ole märkimisväärseid erinevusi. Jätkusuutlikkuse praktiseerimisel kalduvad naised mõlemal ettevõtluse etapil rohkem keskkonnaalasele jätkusuutlikkusele keskenduma. Nad pööravad väljakujunenud ettevõtluse etapis suuremat tähelepanu sotsiaalsele jätkusuutlikkusele, samas kui mehed on sotsiaalselt teadlikumad just varajases ettevõtluse etapis.

Joonis 4.11. Jätkusuutlikkuse teadlikkus, prioriteedid ja praktikad varajase etapi ettevõtjates (TEA) ja väljakujunenud ettevõtjad (EBO) soo järgi Eestis (%)
Allikas: autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Ettevõtete andmed viitavad, et ehkki keskkonna- ja sotsiaalsed kaalutlused on Eesti ühiskonnas hinnatud, on olemas märkimisväärne potentsiaal jätkusuutlike äritegevuste edasisteks arenguteks võrreldes sihtriikide ja Euroopa keskmisega. Väljakujunenud faasi ettevõtjad on teadlikud jätkusuutlikkuse kaalutlustest, kuid vähem valmis seadma ja praktiseerima neid eesmärke võrreldes varajase etapi ettevõtjatega. Naised kipuvad olema jätkusuutlikkuse probleemidest teadlikumad, kuigi andmed nende eesmärkide seadmisest ja jätkusuutlikkuse praktikast varieeruvad rohkem.

5. MITMEKESINE ETTEVÕTLUS

Kiiresti muutuvas keskkonnas on oluline pöörata tähelepanu erinevatele ärilise mitmekesisuse aspektidele (nt rahvus, vanus, etniline päritolu, sotsiaalmajanduslik staatus, füüsilised võimed, usulised veendumused, poliitilised veendumused jne) (Verheul, & van Stel, 2007; Zhou, & Rosini, 2014; Alexandre-Leclair, 2014; Karlsson *et al.,* 2019; Prenzel *et al.,* 2024). Need toetavad innovatsiooni, loovust, kontaktide loomist uute klientide ja turgudega, tugeva võrgustiku loomist ja tulevaste põlvkondade inspireerimist.

Raportis arutleme ettevõtluse mitmekesisuse üle lähtudes ettevõtja mõistest ning vanuselistest ning soolistest aspektidest. Analüüsime Eesti ja valitud Euroopa riikide andmeid aastatel 2014 ja 2023 ning toome välja, milliseid võimaluste ja vajadustega seotud motivatsioonifaktoreid peavad Eesti ja Euroopa ettevõtjad varases ettevõtluse etapis oluliseks.

5.1. Kes on ettevõtjad

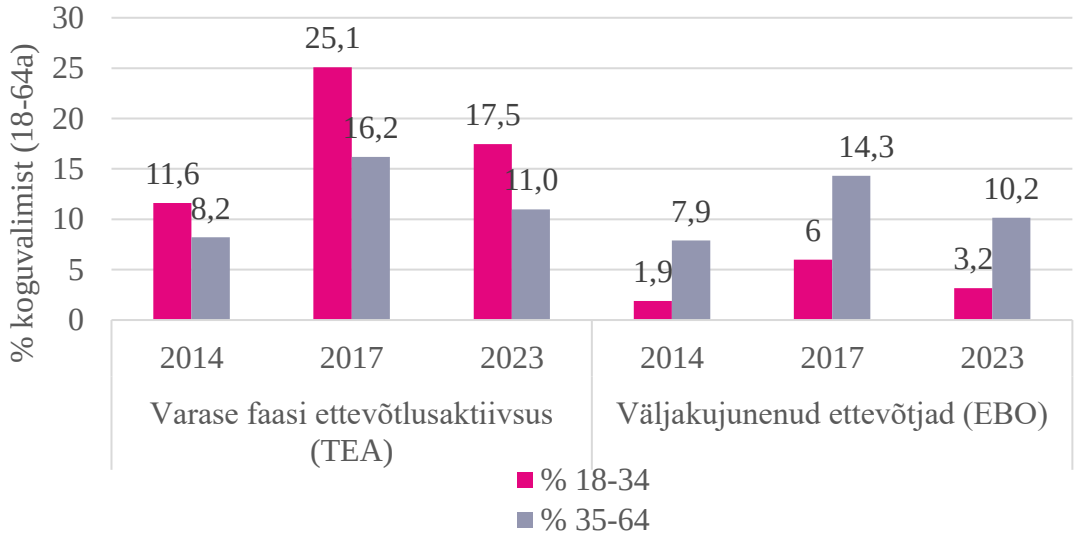
Läbi ajaloo on püütud defineerida, kes on ettevõtja. Üks varasemaid ja tuntumaid kaasaegse ettevõtluse määratlejaid oli J.Schumpeter, kes 1934.aastal väitis, et ettevõtja on innovaatiline, mitte kasumihimu omav isik, kes loob algatuse, mis toob kaasa muutusi (Rae, 2007: 25), sealjuures väärtust luues. Ettevõtjad saavad ja soovivad muuta oma organisatsiooni seestpoolt. Nad ei pruugi olla organisatsiooni juhid, kuid nad on valmis proovima uusi asju, mis loovad väärtust (Neck *et al.,* 2024). Kirzner (1973, viidatud Rae, 2007: 26) ja Shane ja Venkataraman (2000) arvavad aga, et ettevõtjat motiveerib siiski kasum ja pidev uute võimaluste otsimine.

Ettevõtjate ambitsioonid mõjutavad kõiki igapäevaelu aspekte (nt elekter, muusika, transport, põllumajandus, tootmine, tehnoloogia jne). Kuigi pandeemiad, tööpuudus, majanduslangus, sõda ja loodusõnnetused võivad raskendada ettevõtlusvõimaluste nägemist, loovad need sageli uusi majandusarengu alternatiive ja innustavad tekkivatele probleemidele lahendusi leidma (Neck *et al.,* 2024). Kogukond ja võrgustik mängivad äri tegemisel olulist rolli. Tugevad võrgustikud võimaldavad paremat juurdepääsu rahastamisele, emotsionaalsele toetusele ja teadmistele, samuti mitmepoolsetele õpikogemustele ja teabevahetusele.

Varase etapi ettevõtlustegevuse (TEA) määr viitab selle täiskasvanud elanikkonna osakaalule, kes on aktiivselt seotud uue äri alustamise või vähem kui 42 kuud toiminud äri juhtimisega. Teisest küljest mõõdab väljakujunenud äriomandi (EBO) määr selle täiskasvanud elanikkonna osakaalu, kes omab ja juhib asutatud äri, mis on tegutsenud üle 42 kuu. Shane ja Venkataramani (2000) uuringud rõhutavad, et ettevõtlus ei piirdu ainult uute äride loomisega, vaid hõlmab ka laiemat tegevuste kompleksi, mis on seotud innovatsiooni, riskide võtmise ja võimaluste ärakasutamisega. Kõrged TEA tasemed viitavad sageli keskkonnale, kus inimesed on motiveeritud ja uute ettevõtete alustamiseks vajalike ressurssidega varustatud. Nende ettevõtete arenemine aitab suurendada EBO määra. Seega on TEA ja EBO vahel positiivne seos, kus kõrged TEA tasemed võivad tulevikus viia kõrgemate EBO tasemeteni. Cooney (2012) väidab, et kõrged TEA tasemed viitavad sellele, et ettevõtlust toetavad poliitikad, nagu juurdepääs rahastamisele, turule pääsemise võimaldamine, mentorprogrammide ja regulatiivsete toetuste pakkumine, stimuleerivad tõhusalt uute äride loomist. Vastupidi, madal üleminekumäär TEA-st EBO-le võib viidata takistustele ettevõtte jätkusuutlikkuses ja kasvus, millega tuleb tegeleda.

5.2. Vanuselised erinevused

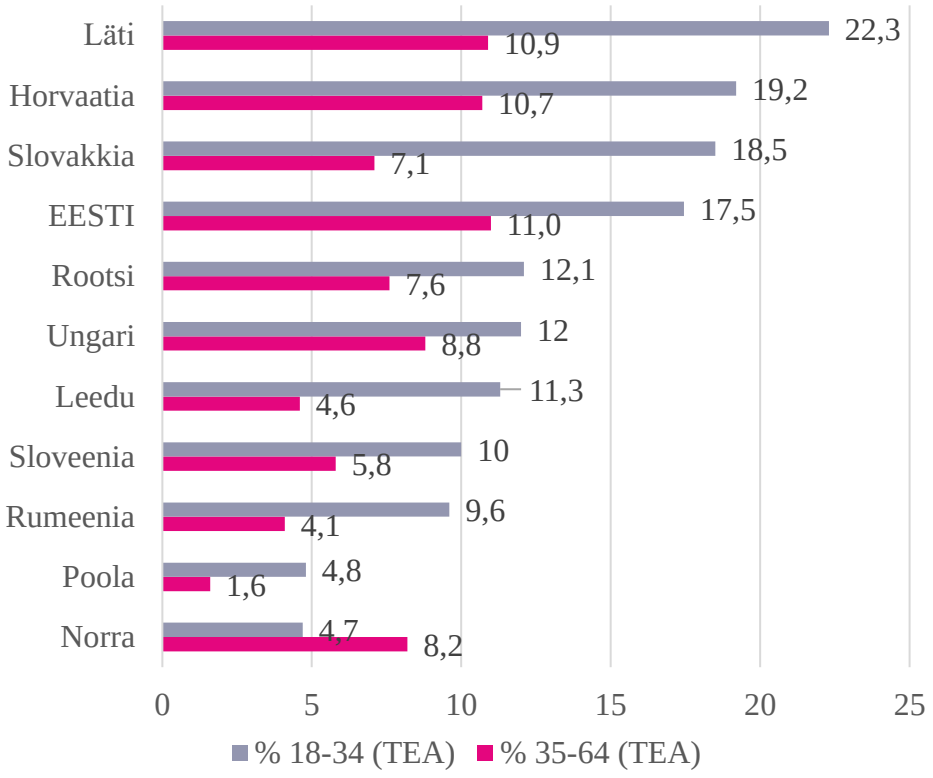
Baycan *et al.* (2003) leidsid, et vanus, põlvkond, sugu ja sotsiaalne võrgustik mõjutavad ettevõtlust. Joonis 5.1 näitab, et varase etapi ettevõtlustegevuse taseme järgi (TEA) on noorema vanuserühma (18-34 aastat) küsitletud isikud tõenäolisemalt uute ettevõtete loomisega seotud.

Joonis 5.1. Ettevõtlustegevuse tase vanusegruppide lõikes Eestis
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

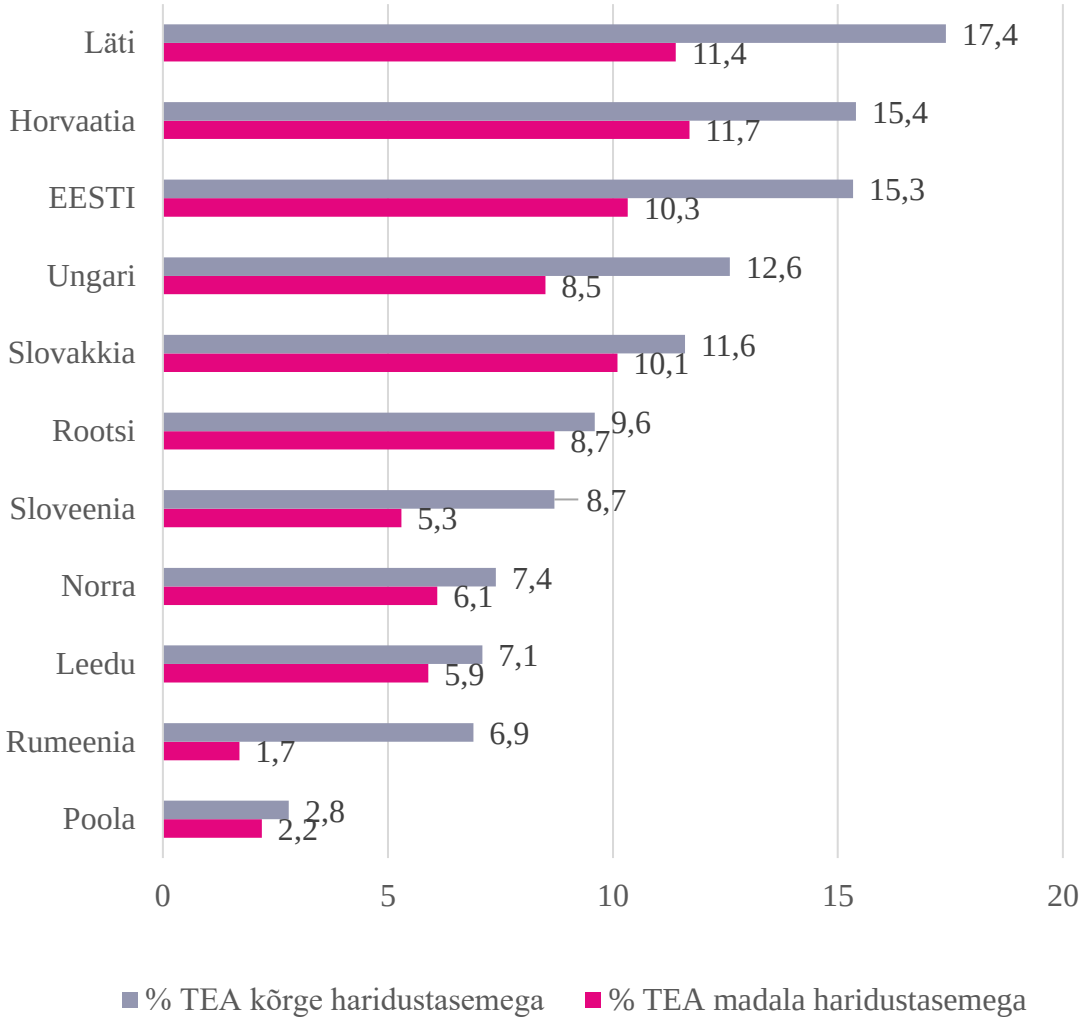
Noorema vanuserühma osakaal oli kõrgeim (25,1%) 2017. aastal. Seevastu vanema vanuserühma (EBO, 35-64 aastat) vastajate puhul domineerib juba tegutseva ettevõtte olemasolu. Nagu noorema vanuserühma puhul, oli ka vanema vanuserühma ettevõtlustegevuse osakaal kõrgeim (14,3%) 2017. aastal.

Varase etapi ettevõtlustegevuse tase (joonis 5.2) võib varieeruda piirkondade ja sektorite lõikes, kuna need erinevad majandustingimuste, tööstuse dünaamika ja ettevõtluse toetuse struktuuride poolest. Wennekers *et al.* (2005) rõhutavad piirkondlike ja sektoriülese erinevuste arvestamise tähtsust ettevõtluspoliitikate ja sekkumiste tõhusaks kohandamiseks. Nooremad inimesed võivad olla ettevõtluses aktiivsemad, kuna neil on kõrgem riskitaluvus ja parem juurdepääs ressurssidele nagu haridus ja mentorlus. Vastupidi, vanemad inimesed võivad tegeleda ettevõtlusega teise karjäärina või kasutada oma kogunenud teadmisi ja kogemusi ning võrgustikke (Aldrich & Cliff, 2003). Näiteks noorte töötuse määrad võivad suunata nooremaid inimesi ettevõtlusesse alternatiivina traditsioonilisele tööhõivele.

Joonis 5.2. Varase etapi ettevõtluse tase (% täiskasvanuid iga vanuserühma kohta) Euroopa riikides
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

Läti juhib noorimate varajase etapi ettevõtlusaktiivsuse grupis (22,3%), jättes isegi Norra kaugele maha (8,2%). Teised postsovetlikud riigid näitavad üllatuslikult väiksemaid osakaalusid. Eesti paistab siiski silma noorema TEA osakaaluga, mis 2023. aastal oli 18-34 aastaste hulgas 17,5%.

Joonis 5.3. Varase etapi ettevõtlustegevuse (TEA) tase ettevõtlusega lõpetanute ja mitte-lõpetanute seas (%) 2023. aastal
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

Varajase etapi ettevõtlusaktiivsus oli Lätis taas suurim kõrgkoolilõpetajate seas (17,4%). See korreleerub vanuselise tulemusega, mis viitab sellele, et ülikoolid toetavad ettevõtlust hästi ja trend on selgelt märgatav. Sarnane korrelatsioon ilmneb ka teistes riikides. Eesti paikneb aga kolmandal kohal väga hea tulemusega (15,3%), jäädes Läti lähedale. Eesti ülikoolid on tuntud oma ettevõtluspüüdluste poolest.

5.3. Soolised erinevused

Naised suudavad sageli erinevaid religioosseid ja keelelisi võrgustikke oma äri alustamisel ja juhtimisel paremini ära kasutada. Uuringud näitavad, et naiste sotsiaalsed võrgustikud kipuvad olema mitmekesisemad kui meeste omad, kuna naised peavad tööalaselt või sotsiaalselt edu saavutamiseks toetuma mitmetele kontaktidele (Ibarra, 1993). Lisaks viitab naiste võrgustike heterogeensus sellele, et naistel on nõrgemad sidemed ja nad suudavad tõenäolisemalt hankida uudseid ideid ja teavet (Miller & Triana, 2009). Samuti võib naistel olla lihtsam mitmekesisusest kasu lõigata, kuna nad kipuvad meestest rohkem muretsema oma käitumise tagajärgede pärast. Näiteks grupilaenulepingutes on naised sotsiaalsete sanktsioonide ohu suhtes tundlikumad ja seetõttu on nad vähem valmis oma laenudest taganema. (Armendariz & Morduch, 2005: 218-19).

Naiste ettevõtlust peetakse üheks majandusarengu teguriks, eriti arengumaades. Oma ettevõtete loomise kaudu aitavad nad riike tööpuuduse määra vähendamisel ja isegi tööhõive määra suurendamisel, kui nad saavad ka teisi inimesi värvata. Seega saavad naised aidata kaasa oma riigi majanduskasvule ja mitmekesistada erinevaid sektoreid. Siiski erineb meeste ja naiste ettevõtlus nende isiklike ja ettevõtte profiilide poolest: nad alustavad ja juhivad äri erinevates valdkondades, arendavad erinevaid tooteid, järgivad erinevaid eesmärke ja struktureerivad oma äri erinevalt (Brush, 1992; Chaganti & Parasuraman, 1996; Verheul, 2003). Üha enam uuritakse meeste ja naiste erinevusi ettevõtluses. Üldiselt tegutsevad naised ettevõtluses siiski vähem ja seda erinevatel põhjustel, nagu riskikartus, kultuurilised tegurid, rahalised probleemid jne.

Uuringud näitavad, et mehed on rohkem seotud varase faasi ettevõtlustegevusega kui naised ja seda paljudes riikides. Selline sooline erinevus TEA-s on tingitud paljudest teguritest, sealhulgas kultuurilistest normidest ja ligipääsust ressurssidele. Uuringud viitavad, et meestel ja naistel võivad olla ettevõtluseks erinevad motiivid. Kui mehed rõhutavad peamiste motivatsiooniteguritena sageli võimaluste kasutamist ja rikkuse loomist, siis naised võivad olla rohkem mõjutatud tasakaalu leidmisest töö- ja pereelu vahel ning ettevõtja rolliga kaasnevast paindlikkusest.

Tabel 5.1. TEA ja EBO soolised erinevused

	TEA23 (%)		EBO23 (%)	
	mehi	naisi	mehi	naisi
Eesti	16,2	9,9	9,7	6,1
Läti	16,5	12,2	13,9	7,5
Leedu	6,1	7,2	16,5	12,7
Sloveenia	9,0	5,0	12,8	4,6
Slovakkia	12,6	8,9	4,4	3,5
Kroaatia	16,4	9,9	6,6	3,8
Ungari	12,7	7,1	9,7	5,1
Poola	2,8	2,4	12,4	10,9
Rumeenia	6,8	4,9	6,3	3,9
Rootsi	11,1	7,3	8,0	2,8
Norra	8,8	4,9	8,2	6,9
Euroopa keskmine	11,0	7,7	9,2	5,8

Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

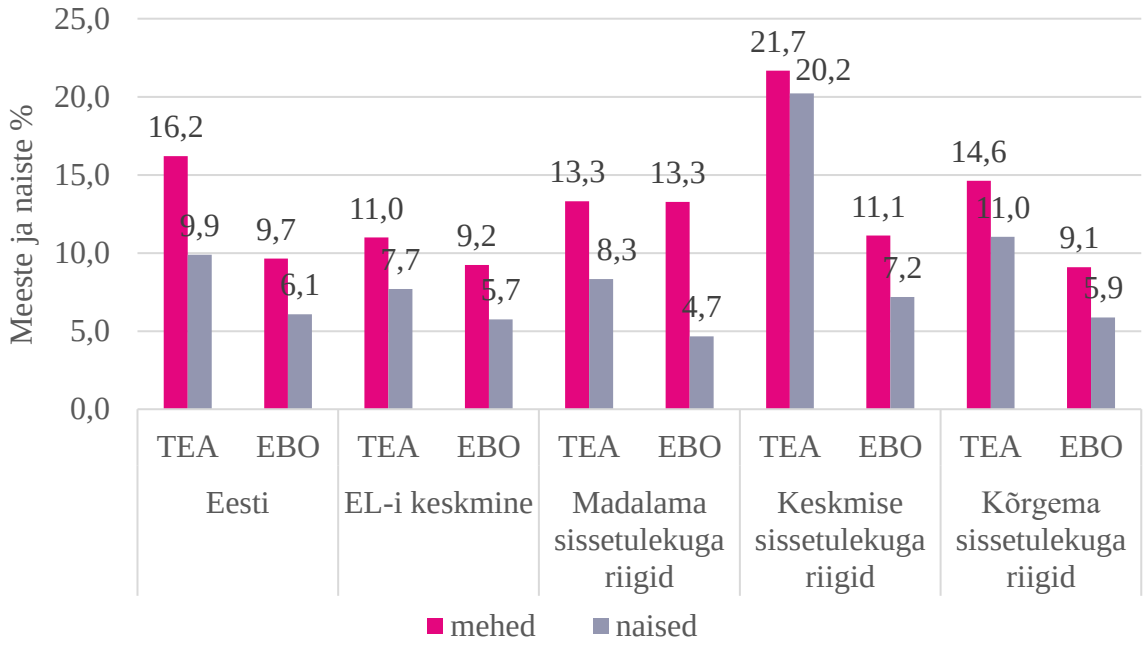
Soolised erinevused varase etapi ettevõtlustegevuses ja väljakujunenud äriomandis peegeldavad laiemat ühiskondlikku normi, struktuurseid ebavõrdsusi ja institutsionaalseid takistusi, mis mõjutavad naiste osalemist ettevõtluses.

Tabel 5.2. Ettevõtjate soolised erinevused Eesti regioonides

	TEA (%)	
	mehi	naisi
Põhja-Eesti	17,6	10,4
Lääne-Eesti	16,0	11,1
Kesk-Eesti	11,8	5,2
Kirde-Eesti	7,9	3,6
Lõuna-Eesti	18,1	13,0
Eesti kokku	16,2	9,9

Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

Nende probleemide lahendamine nõuab mitmekesist lähenemist, sealhulgas poliitilisi reforme, kultuurilisi muudatusi ja sihitud toetusprogramme, mille eesmärk on edendada soolist võrdõiguslikkust ja luua kaasav ettevõtluskeskkond.

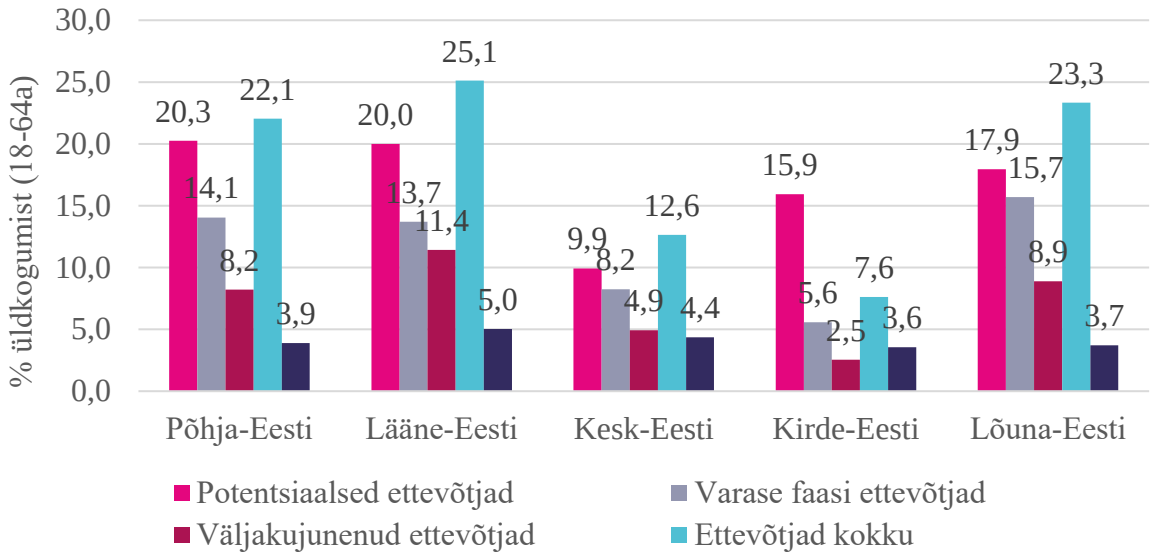
Joonis 5.4. Soolised erinevused globaalses võrdluses
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

Naiste ettevõtlus aitab kaasa majandusarengu kasvule, eriti arengumaades, vähendades tööpuuduse määra ja mitmekesistades erinevaid sektoreid (Alexandre-Leclair, 2014). Eestis on hea näha, et EBO määr (6,1%) ületab nii EL-i (5,7%) kui ka kõrge sissetulekuga majanduste keskmise (5,9%). Kuid mingil põhjusel on keskmise sissetulekuga majandustes tulemused paremad.

5.4. Regionaalsed erinevused

Lähtudes Eesti ettevõtlusaktiivsuse regionaalsest jaotusest viie piirkonna lõikes, tõusevad kõige ettevõtlikumatena esile Lääne-Eesti ja Lõuna-Eesti (joonis 5.5), neile järgneb Põhja-Eesti. Kesk-Eestis ja Kirde-Eestis on aga üldine ettevõtlusaktiivsus madalam kui Eestis keskmiselt. Lääne-Eesti kõrge ettevõtlusaktiivsuse määr on tingitud kõrgest TEA ja EBO määrast, Lõuna-Eesti kõrge ettevõtlusaktiivsuse määr aga peamiselt kõrgest TEA määrast.

Potentsiaalne ettevõtlusmäär on üsna võrdselt kõrge Põhja-Eestis ja Lääne-Eestis, millele järgneb Lõuna-Eesti. Kesk-Eestis on see madalaim. Kui Kirde-Eestis on tegelik ettevõtlusmäär üsna madal, siis teiste Eesti piirkondadega võrreldes on nende potentsiaalne ettevõtlikkus suhteliselt kõrge. Väljumismäärad kipuvad olema erinevates piirkondades üsna sarnased ega erine kuigi palju Eesti keskmisest.

Joonis 5.5. Soolised erinevused globaalses võrdluses
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

Kokkuvõttes on erinevate ettevõtlusfaaside aktiivsus 2014. aastast 2017. aastani Eestis kasvanud ning seejärel paraku 2023. aastani langenud (tabel 5.3). Sellised trendid on ka enamikes Eesti piirkondades. See ilmneb nii kogu ettevõtluse kui ka TEA ja EBO määra puhul.

Tabel 5.3. Ettevõtlusaktiivuse määrad Eestis regioonide lõikes

	Aasta	Põhja-Eesti	Lääne-Eesti	Kesk-Eesti	Kirde-Eesti	Lõuna-Eesti	Kogu Eesti
Potentsiaalse ettevõtluse määr	2014	11,5	12,2	13,7	7,0	8,6	10,6
	2017	25,6	17,9	18,4	15,0	23,4	22,3
	2023	20,3	20,0	9,9	15,9	18,0	18,3
Varase faasi ettevõtlustegevus (TEA)	2014	10,2	9,2	10,0	3,7	10,8	9,4
	2017	23,3	18,4	16,2	8,7	18,8	19,4
	2023	14,1	13,7	8,2	5,6	15,7	13,1
Asutatud ettevõtlus (EBO)	2014	5,3	8,8	3,9	2,1	7,6	5,7
	2017	11,3	14,4	13,6	8,7	10,5	11,4
	2023	8,2	11,4	4,9	2,5	8,9	7,9
Kogu ettevõtlusmäär (TEA+EBO)	2014	15,4	18,0	13,3	5,8	18,4	14,9
	2017	33,5	30,0	29,7	16,9	28,4	29,7
	2023	22,1	25,1	12,6	7,6	23,4	20,5
Ärist väljumise määr	2014	5,0	4,1	1,7	5,1	2,4	4,0
	2017	5,5	3,1	3,2	3,7	3,9	4,4
	2023	3,9	5,0	4,4	3,6	3,7	4,0

Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

Üksikuteks eranditeks on potentsiaalse ettevõtluse määra pidev tõus Lääne-Eestis ja stabiilsena püsimine Kirde-Eestis (ning ei ole langenud ka 2023. aastal). Ka ettevõtete lõpetamise määr on püsinud mõnes piirkonnas stabiilsena, näiteks Kirde- ja Lõuna-Eestis.

Tabel 5.4 annab ülevaate ettevõtlusega seotud hoiakutest Eestis regioonide lõikes. 2023. aastal oli ettevõtte alustamise lihtsuse määr kõrgeim Põhja-Eestis (81,0%) ja Lõuna-Eestis (79,9%), samas kui Kirde-Eestis oli see märgatavalt madalam (52,4%). Lääne- ja Kesk-Eestis toimus 2023. aastaks samuti tõus, vastavalt 78,0% ja 72,0%. Kõrgeim tajutud võimaluste määr oli 2023. aastal Lõuna-Eestis (56,8%) ja Põhja-Eestis (55,7%), võrreldes märgatavalt madalama määraga Kirde-Eestis (17,8%). Kõikides piirkondades on tajutud võimaluste määrad aastatel 2014-2023 muutunud, näiteks Kesk-Eestis langes see 44,87%-lt 34,0%-le aastatel 2017-2023. Kõrgeim tajutud võimekuse määr oli 2023. aastal Põhja-Eestis (48,9%) ja Lõuna-Eestis (47,9%), samas kui Kirde-Eestis oli see madalam (34,8%). Kesk-Eestis vähenes tajutud võimekuse määr 2017. aastast 2023. aastani, langedes 47,21%-lt 45,0%-le. Ettevõtluskavatsuste määr oli 2023. aastal kõrgeim Kesk-Eestis (18,26%) ja Lääne-Eestis (16,3%). Põhja-Eestis langes ettevõtluskavatsuste määr aastatel 2017-2023, langedes 25,67%-lt 16,2%-le.

Tabel 5.4. Ettevõtlusega seotud hoiakute määr Eestis regioonide lõikes

	Ettevõtlusega alustamise lihtsus			Tajutud võimalused			Tajutud võimekus/oskused			Ettevõtluskavatsus		
	2014	2017	2023	2014	2017	2023	2014	2017	2023	2014	2017	2023
Põhja-Eesti	-	79,9	81	8	75	55,7	47	51,7	48,9	11,5	25,7	16,2
Lääne-Eesti	-	69,8	78	31,8	47,6	50,3	42,4	47,6	47,1	12,2	18,1	16,3
Kesk-Eesti	-	69,7	72	28,7	44,9	34	35,7	47,2	45	13,7	18,3	8,2
Kirde-Eesti	-	60,7	52,4	36,8	34,6	17,8	31,8	38,2	34,8	7	15,2	12,6
Lõuna-Eesti	-	70,9	79,9	41,8	57,7	56,8	41,6	53,5	47,9	8,6	23,4	14,5
Eesti	-	73,7	77,3	49,4	61	49,5	42,5	49,7	46,8	10,6	22,3	14,7

Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

Varase faasi ettevõtlus (TEA) puhul oli ülikooli lõpetanute TEA määr kõrgeim Lääne-Eestis (19,6%), järgnesid Põhja-Eesti (16,8%) ja Lõuna-Eesti (15,4%) (tabel 5.5). Kirde-Eestis on ülikooli lõpetanute TEA määr kõige madalam (4,4%). Ülikooli mittelõpetanute osas oli kõrgeim TEA määr Lõuna-Eestis (15,9%), samas kui Kesk-Eestis oli see madalaim (4,1%). Väljakujunenud ettevõtluse (EBO) faasis oli ülikooli lõpetanute puhul EBO määr samuti kõrgeim Lääne-Eestis

(18,0%), millele järgnesid Lõuna-Eesti (13,3%) ja Põhja-Eesti (10,8%). Kirde-Eestis oli ülikooli lõpetanute EBO määr kõige madalam (2,4%). Ülikooli mittelõpetanute osas oli kõrgeim EBO määr Lääne-Eestis (5,4%), samas kui Kesk-Eestis oli see madalaim (1,6%).

Üldine trend on, et kõikides piirkondades näitavad ülikooli lõpetanud kõrgemaid TEA ja EBO määrasid võrreldes ülikooli mittelõpetanutega. Lääne-Eesti paistab eriti silma mõlema kategooria kõrgete näitajatega. Ülikooli mittelõpetanute puhul on Lõuna-Eestis TEA määr kõrgem kui teistes piirkondades, kuid EBO määrad on üldiselt madalad kõikides piirkondades.

Tabel 5.5. Ettevõtlusaktiivsus haridustasemete lõikes Eesti regioonides

	Varase faasi ettevõtlus (TEA)		Väljakujunenud ettevõtlus (EBO)	
	Ülikooli lõpetanud	Ülikooli mittelõpetanud	Ülikooli lõpetanud	Ülikooli mittelõpetanud
Põhja-Eesti	16,8	10,3	10,8	4,5
Lääne-Eesti	19,6	8,1	18,0	5,4
Kesk-Eesti	13,9	4,1	9,0	1,6
Kirde-Eesti	4,4	7,2	2,4	2,6
Lõuna-Eesti	15,4	15,9	13,3	3,5
Eesti	15,3	10,3	11,1	3,9

Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

Kokkuvõttes on Eesti ettevõtlusaktiivsuse regionaalses jaotuses kõige aktiivsemad piirkonnad Lääne-Eesti ja Lõuna-Eesti, millele järgneb Põhja-Eesti. Kesk- ja Kirde-Eestis on ettevõtlusaktiivsus madalam kui Eestis keskmiselt, kuigi Kirde-Eestis on potentsiaalne ettevõtlus suhteliselt kõrge. Lääne-Eesti kõrge ettevõtlusaktiivsus tuleneb nii TEA kui ka EBO kõrgetest määradest, samas kui Lõuna-Eestis on peamine tegur kõrge TEA määr. Eestis tervikuna on erinevate ettevõtlusfaaside aktiivsus 2014. aastast 2017. aastani kasvanud ja seejärel paraku 2023. aastani langenud, ning sellised trendid on märgatavad ka enamikes Eesti piirkondades.

Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti näitajaid on jätkuvalt tugevad ettevõtlusega seotud tajumustes ja kavatsustes, eriti ettevõtte alustamise lihtsuses ja tajutud võimalustes. Kirde-Eesti ei üllata madalaimate näitajatega, mis viitavad piirkondlikele väljakutsetele ettevõtluse arendamisel. Kesk-Eestis on toimunud langus ettevõtluskavatsustes ja tajutud võimalustes, Lääne-Eestis on ettevõtlusega seotud näitajad üldiselt stabiilsed ning ülikooli lõpetanud on eriti aktiivsed nii varases faasis kui ka väljakujunenud ettevõtluses, mis viitab tugevatele ettevõtlusvõimalustele ja -toetusele selles piirkonnas.

6. Ettevõtluse ökosüsteem

Ettevõtlust juhivad individuaalsed valikud, ettevõtlusökosüsteemi tingimused, ettevõtjate isikuomadused ja nende motivatsioon. Otsust ettevõtet alustada mõjutavad julgus, soov suurendada sissetulekuid, lahendada keskkonna-, tehnoloogia- või sotsiaalseid väljakutseid või lihtsalt teenida elatist ja tulla toime töötusega (Eggers & Macmillan, 2013; Kacou, 2010). Ettevõtlusvalikute põhjused mõjutavad ärieesmärke, organisatsioonistruktuuri, toote- ja protsessikesksust, kasvupotentsiaali, arendust ja koostöövalikuid ning ka jätkusuutlikkuse ja majandustulemuste saavutamise kalduvust (Haldar, 2019; Hooi *et al.,* 2016). Ettevõtjate motivatsioon on oluline näitaja poliitikakujundajatele ja teistele sidusrühmadele ning kogu ökosüsteemile, kuna see tagab uute ettevõtete pideva tekke majanduses (Guerrero *et al.,* 2021; Mason & Brown, 2014; Cao & Shi, 2021). Eesti ettevõtjate motivatsioonid kujunevad spetsiifilises digitaalses ettevõtlusökosüsteemis (Dorjnyambuu, 2023) ning rahvusvahelistumise orienteerituses (Velt, 2020; Velt *et al*., 2018), samuti surve tõttu saavutada jätkusuutlikkus (Kekkonen *et al.,* 2023) ja pöörata tähelepanu ringmajandusele (Küttim *et al.,* 2023; Manea *et al.,* 2021).

Tendentsid ja motivatsioon äri lõpetada on samuti olulised majandusnäitajad, mis iseloomustavad suutlikkust optimeerida ressursse, tagada areng ja kasv ning paremad tootlikkuse näitajad uute eduka ettevõtete loomise kaudu, selle asemel et vanu sulgeda (Srimulyani & Hermanto, 2021).

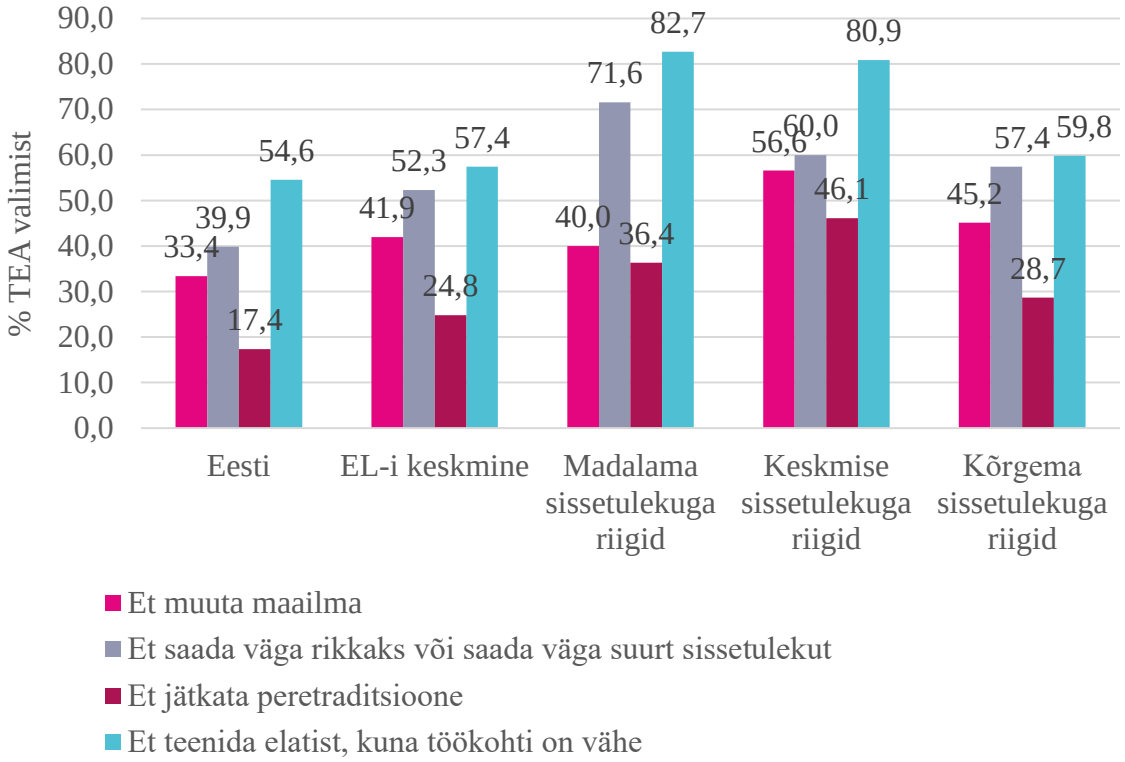
Ärist väljumise põhjused võivad olla nii negatiivsed kui ka positiivsed: alates ärikahjumitest kuni pensionile jäämise või uutele väljakutsetele suundumiseni. Käesolevas peatükis analüüsitakse nii ettevõtlusmotivatsioone kui ka ärist väljumise põhjuseid Eestis.

6.1. Ettevõtlusega alustamise võimalused ja takistused

Aastal 2023 on GEM-uuringus ettevõtlusmotivatsioonideks järgmised näitajad: 1) maailma muutmine; 2) märkimisväärse varanduse kogumine; 3) perekonna traditsiooni jätkamine; 4) elatise teenimine tööpuuduse tõttu.

Uue äri alustajad või juhtijad vastavad motivatsiooni puudutavatele küsimustele viiepallisel skaalal (täiesti nõus, pigem nõus, ei nõustu ega ole vastu, pigem ei nõustu, täiesti vastu) ja võivad valida ühe või mitu motivatsiooni (paljud valivad rohkem kui ühe).

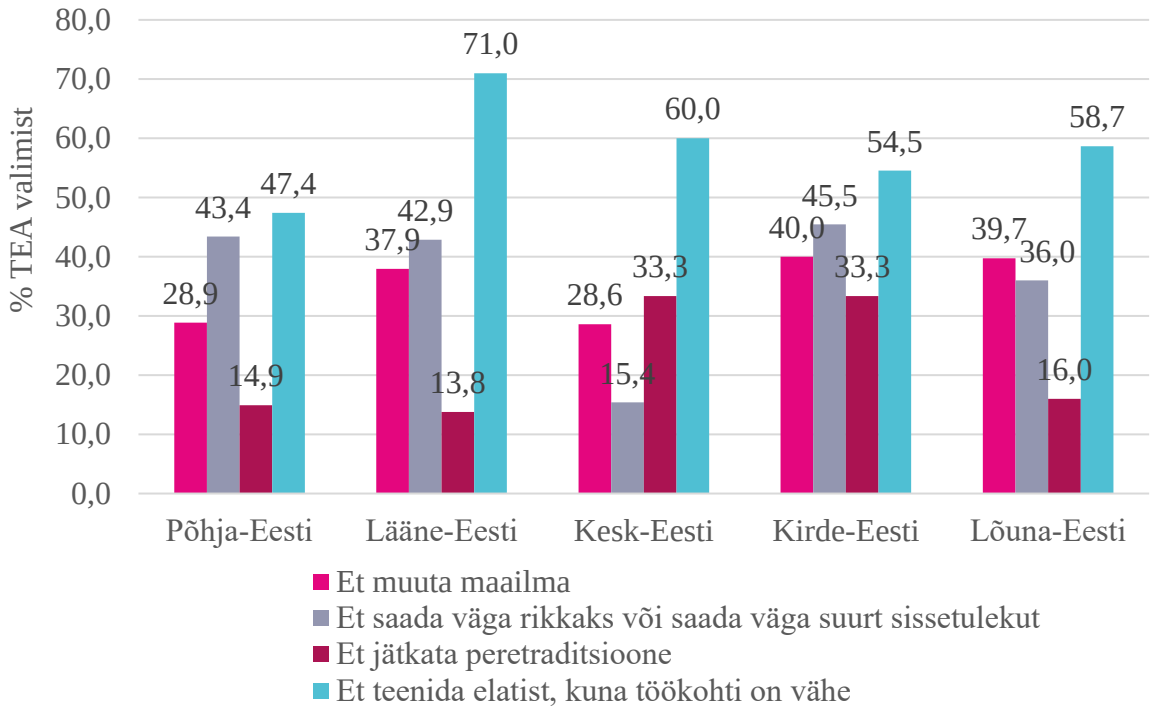
Motivatsioon äri alustamiseks ja juhtimiseks Eestis, Euroopa riikides ja riikide kategooriate lõikes sissetuleku taseme järgi 2023. aastal (% noortest ettevõtjatest – TEA) on esitatud joonisel 6.1. Eesti andmeid võrreldakse GEM-i tulemustega Euroopa Liidu riikides ning madala, keskmise ja kõrge sissetulekuga riikide andmetega vastavalt Maailmapanga klassifikatsioonile (joonis 6.1).

Joonis 6.1. Motivatsioon ettevõtlusega alustamiseks ja tegelemiseks Eestis ja euroopa riikides, sissetuleku tasemeti 2023
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

Ettevõtjate osakaal, kes nõustuvad motivatsiooniga „maailma muutmine", varieerub (joonis 6.1). Eestis on see madalaim, 33,4%, võrreldes 41,9% Euroopas, 40% madala sissetulekuga riikides, 56,6% keskmise sissetulekuga riikides ja 45,2% kõrge sissetulekuga riikides. Sama olukord on motivatsiooniga „suure varanduse või väga kõrge sissetuleku kogumine": Eestis nõustus 39,9%, võrreldes 52,3% Euroopas ning 71,6% madala, 60% keskmise ja 57,4% kõrge sissetulekuga riikides. Eestis on kõige harvem motivatsioon äri alustada "perekonna traditsiooni jätkamine" – ainult 17,4%. See motivatsioon on madal ka Euroopas, 24,8%, ja kõrge sissetulekuga riikides, 28,7%. Kuid madala sissetulekuga riikides on see kõrgem – 36,4%, ja kõrgeim keskmise sissetulekuga riikides, 46,1%. Kõige levinum motivatsioon Eestis äri alustamiseks on „elatise teenimine, sest töökohti on vähe" – 54,6% nõustus, mis on peaaegu samal tasemel kui Euroopas, 57,4%, ja kõrge sissetulekuga riikides, 59,8%. Madala ja keskmise sissetulekuga riikides on kõrgeim protsent ettevõtjaid, kes selle motivatsiooniga nõustusid – vastavalt 82,7% ja 80,9%.

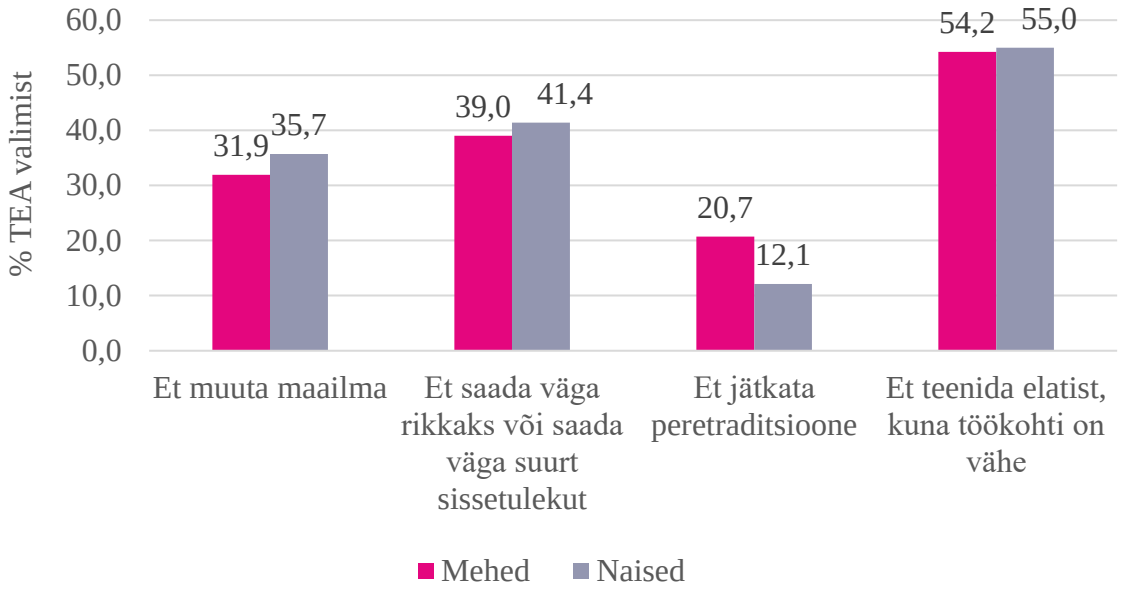
Motivatsioon äri alustamiseks ja juhtimiseks Eesti piirkondades 2023. aastal on esitatud joonisel 6.2. Motivatsioonide vahel on Eesti piirkondade lõikes üsna suur erinevus. Ettevõtjate osakaal, kes nõustuvad motivatsiooniga „maailma muutmine" (joonis 6.2), on madalam Põhja-Eestis, 28,9%, ja Kesk-Eestis, 28,6%. Oluliselt kõrgem on see Lääne-Eestis, 37,9%, Kirde-Eestis, 40%, ja Lõuna-Eestis, 39,7%. Motivatsioonis „suure varanduse või väga kõrge sissetuleku kogumine" on vähem varieeruvust: Põhja-Eestis, 43,4%, Lääne-Eestis, 42,9%, Kirde-Eestis, 45,5%, ja Lõuna-Eestis, 36%. Kuid Kesk-Eestis on kõrvalekalle – ainult 15,4%. Motivatsioon „perekonna traditsiooni jätkamine" on madalam Põhja-Eestis, 14,9%, Lääne-Eestis, 13,8%, ja Lõuna-Eestis, 16%, ning palju kõrgem Kesk- ja Kirde-Eestis, 33,3% mõlemas. Eestis on kõige vähemesinev motivatsioon äri alustamiseks „perekonna traditsiooni jätkamine" – ainult 17,4% (joonis 6.1). Kõige levinum motivatsioon Eestis äri alustamiseks on „elatise teenimine, sest töökohti on vähe" – 54,6% (joonis 6.1). Piirkondlik jaotus on järgmine: kõrgeim määr on Lääne-Eestis, 71%, millele järgnevad Kesk-Eesti, 60%, Lõuna-Eesti, 58,7%, Kirde-Eesti, 54,5%, ja Põhja-Eesti, 47,4%.

Joonis 6.2. Motivatsioon ettevõtlusega alustamiseks ja tegelemiseks Eestis regioonides
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

Motivatsioon äri alustamiseks ja juhtimiseks Eestis soo alusel 2023. aastal (% noortest ettevõtjatest – TEA) on esitatud joonisel 6.3. Eestis ei ole ettevõtlusmotivatsioonis olulisi soolisi erinevusi: nii

naissoost kui ka meessoost ettevõtjad nõustuvad tõenäolisemalt motivatsiooniga „elatise teenimine, sest töökohti on vähe" – vastavalt 55% ja 54,2%. Motivatsioonides „maailma muutmine" (vastavalt 35,7% ja 31,9%) ja „suure varanduse või kõrge sissetuleku kogumine" (vastavalt 41,4% ja 39%) olulisi erinevusi ei ole. Siiski on meesettevõtjad tõenäolisemad „perekonna traditsiooni jätkajad" – 20,7% võrdluses naistega, 12,1%.

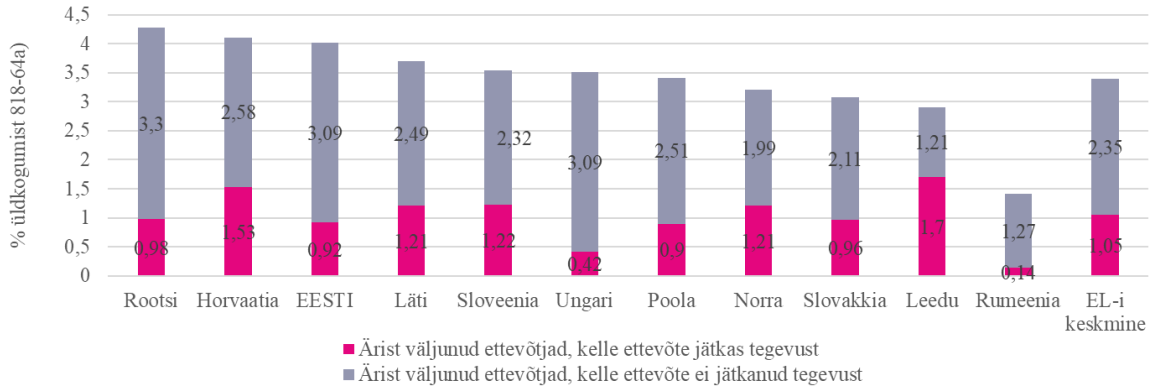

Joonis 6.3. Motivatsiooni soolised erinevused ettevõtlusega alustamiseks ja tegelemiseks, 2023 (% noortest ettevõtjatest – TEA)
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM 2023 andmetel

6.2. Ärist väljumise põhjused Eestis

Ärist väljumise põhjusteks peetakse kas kahjumit või ebaõnnestumist, kuid siin võivad olla ka muud põhjused, nagu pensionile jäämine, uuele võimalusele keskendumine või isiklikud põhjused. GEM küsib endistelt ettevõtjatelt (kes lõpetasid oma tegevuse viimase aasta jooksul), mis põhjustel nad oma ettevõtte sulgesid.

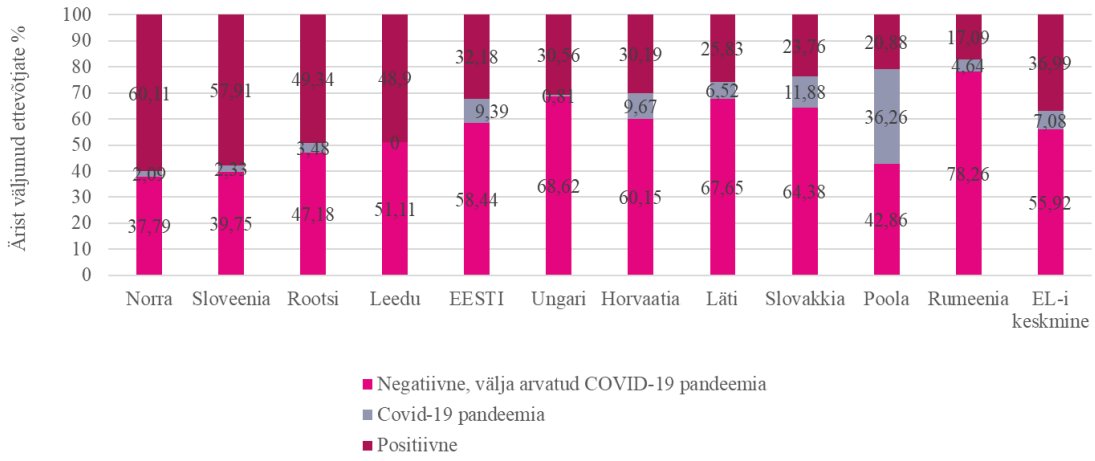
Ärist väljumise põhjused Eestis, Euroopa riikides ja riikide kategooriate lõikes sissetuleku taseme järgi 2023. aastal (% ettevõtjatest, kes on lõpetanud tegevuse viimase 12 kuu jooksul) on esitatud joonisel 6.4.

Joonis 6.4. Ärist väljumise põhjused Eestis, Euroopa riikides ja sissetulekutasemete kategooriates 2023. aastal (% ettevõtjatest, kes on lõpetanud tegevuse viimase 12 kuu jooksul)
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

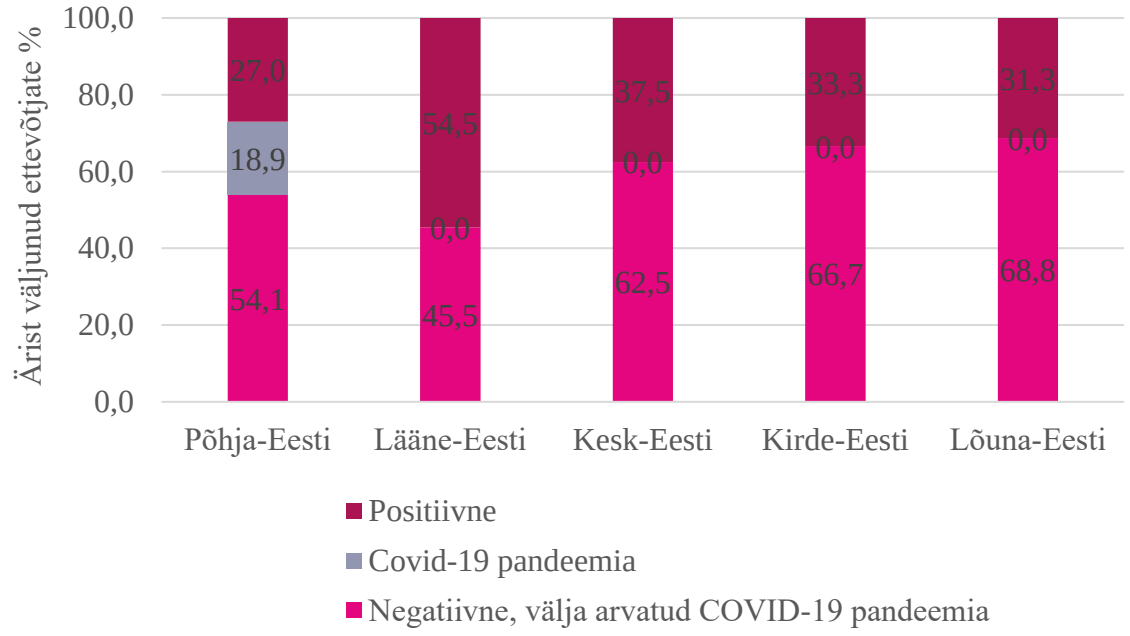
Enamik ettevõtjaid nii Eestis kui ka mujal maailmas vastas, et nad sulgesid oma ettevõtte, kuna see ei olnud enam kasumlik (joonis 6.4). Eestis on see 51,9%, sarnane Euroopaga, 52,8%, ja madala sissetulekuga riikidega, 52,1%. See on madalam kui keskmise ja kõrge sissetulekuga riikides, vastavalt 58,8% ja 59%. Eestis on vähem ettevõtjaid, kes lõpetasid tegevuse muude äri- või isiklike võimaluste tõttu – 20,7%, võrreldes Euroopaga - 18,5%, ja madala sissetulekuga riikidega - 19%, ent see on palju kõrgem võrreldes keskmise ja kõrge sissetulekuga riikidega, vastavalt 14,7% ja 12,7%. Samuti on Eestis rohkem ettevõtjaid, kes lõpetasid tegevuse pensionile jäämise tõttu – 9,6%, võrreldes 6,4% Euroopas ja 2,4% madala sissetulekuga riikides. Eestis sulgeb ettevõtteid rohkem inimesi, kes töötavad selle nimel, et midagi muud teha, kuna neil on muud võimalused, või isiklikel põhjustel – 18,1%, võrreldes 14,3% Euroopas ja madala sissetulekuga riikides, kuid keskmise ja kõrge sissetulekuga riikides on näitaja vastavalt 22% ja 28,5%.

Eesti piirkondade jaotus ettevõtluse lõpetamise põhjuste järgi 2023. aastal on esitatud joonisel 6.5. Kogu Eesti piirkondade ettevõtjate enamiku põhjused tegevuse lõpetamiseks langevad kokku: 54% ettevõtjatest lõpetasid tegevuse, kuna see ei olnud enam kasumlik. Kirde-Eestis on selle põhjusena välja toodud madalaim näitaja - 45,8%. Nende ettevõtjate osakaal, kes lõpetasid tegevuse isiklike või muude võimaluste tõttu, on kõrgeim Põhja-Eestis - 24,3%, millele järgneb Lääne-Eesti 22%. Kirde-Eestis on jällegi kõige vähem ettevõtjaid, kes lõpetasid tegevuse muudel põhjustel, ainult 4,2%. Pensionile jäämine on peamine põhjus Kirde-Eestis - 20,8%, ja kõrgeim Eestis, samas kui Põhja-Eestis on see madalaim - 5,4%.

Joonis 6.5. Ärist väljumise põhjused Eesti piirkondades 2023. aastal (% ettevõtjatest, kes on lõpetanud tegevuse viimase 12 kuu jooksul)
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

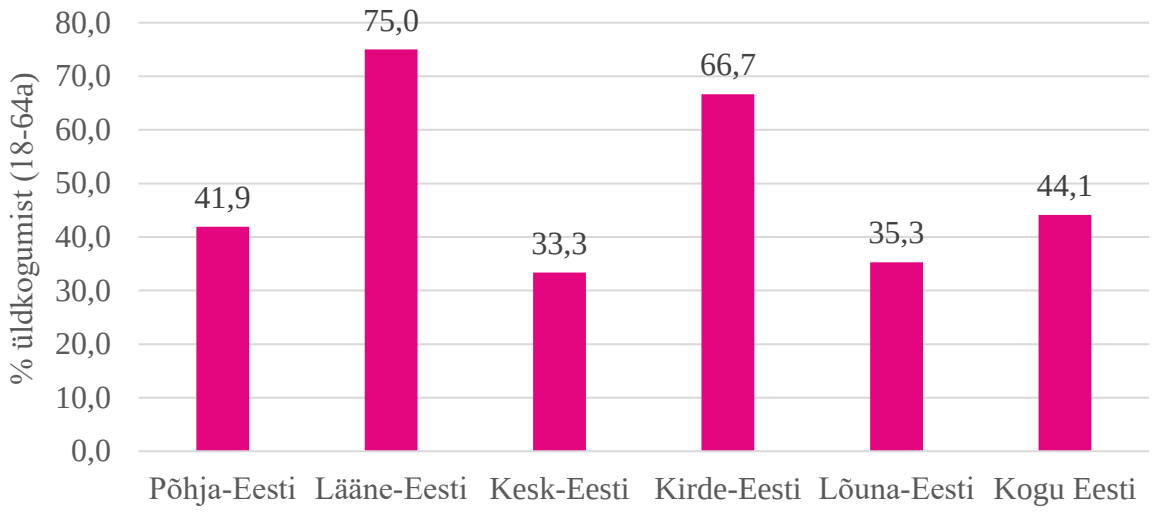
Positiivsed, negatiivsed ja COVIDiga seotud põhjused tegevuse lõpetamisel Eesti regioonides on esitatud joonisel 6.6. COVIDiga seotud põhjuseid on valitud ainult Põhja-Eestis, kus need moodustasid 18,9% kõigist lõpetamise juhtudest. Selles regioonis on ka positiivsete põhjuste osakaal madalaim – 27%. Positiivsed põhjused domineerivad Lääne-Eestis – 54,5%, kusjuures selles regioonis on ka negatiivsete põhjuste osakaal ettevõtluse lõpetamisel madalaim – 45,5%. Põhja-Eestis, Lõuna-Eestis ja Kesk-Eestis on olukord peaaegu sama.

Joonis 6.6. Positiivsed, negatiivsed ja COVIDiga seotud põhjused tegevuse lõpetamisel Eesti regioonides (väljunud ettevõtete %)
Allikas: GEM Täiskasvanud Rahvastiku Uuring 2023

6.3. Kui vastupidavad on ettevõtjad?

Vastupidavus ehk võime raskustega toime tulla või kriisidest kiiresti taastuda on muutunud väga oluliseks omaduseks ettevõtetele, mis tegutsevad ebastabiilses ja turbulentses keskkonnas, seistes silmitsi ebakindluse ning sotsiaalsete, majanduslike ja poliitiliste kriisidega (Conz *et al.,* 2023; Mihotić *et al.,* 2023). Ebaõnnestumine ja taas jaluletõusmine on iseloomulik omadus järjepidevatele ettevõtjatele (Amankwah-Amoah *et al.,* 2022; Dabic *et al.,* 2023). Õppimine ebaõnnestumistest ja valmisolek uute ettevõtmiste alustamiseks on osa vastupidavuse kontseptsioonist (Ramezani & Camarinha-Matos, 2020; Korber & McNaughton, 2018) ettevõtlusuuringutes. Vastupidavus võimaldab ettevõtjatel paremini kohaneda ebakindla ja riskantse keskkonnaga (Bullough & Renko, 2013) ning pakub innovatsioonitavasid, tööriistu ja meetodeid selliste volatiilsete olukordade juhtimiseks (Conz *et al.,* 2023). GEM uuring mõõdab vastupidavust nende täiskasvanud ettevõtjate protsendi järgi, kes on viimase 12 kuu jooksul ettevõtte tegevuse lõpetanud ja kavatsevad järgmise kolme aasta jooksul alustada uut ettevõtet. Joonisel 6.7 on esitatud võrdlus Eesti regioonide vahel vastupidavuse osas.

Joonis 6.7. Nende täiskasvanute protsent, kes on viimase 12 kuu jooksul ettevõtte tegevuse lõpetanud ja kavatsevad järgmise kolme aasta jooksul alustada uut ettevõtet.
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Nendest Lääne-Eesti ettevõtjatest 75% ning 66,7% Kirde-Eesti ettevõtjatest, kes olid viimase 12 kuu jooksul ettevõtte tegevuse lõpetanud, vastasid, et kavatsevad järgmise kolme aasta jooksul uue ettevõttega alustada. Sama kavatsust väljendas 41,9% Põhja-Eesti, 35,3% Lõuna-Eesti ja 33,3% Kesk-Eesti ettevõtjatest. Eesti keskmine näitaja on 44,1%.

Tulemused annavad Eesti poliitikakujundajatele ülevaate, kuidas innustada inimesi ettevõtlikumalt mõtlema ja uusi ettevõtteid looma. Rohkema info saamine ettevõtete sulgemise põhjuste kohta võib aidata otsustajatel aktiveerida vajalikke hoobasid ökosüsteemis, et edendada innovaatilisemat ja jätkusuutlikumat ettevõtlust (Laukkanen & Patala, 2014; Colombelli *et al.,* 2019). Kõige levinum motiiv ettevõtte asutamiseks Eestis on „elatise teenimine, kuna tööd on vähe“ – sellega nõustus 54,6% vastanutest, mis on peaaegu samal tasemel nagu Euroopas (57,4%) ja kõrge sissetulekuga riikides (59,8%). See fakt peaks suunama otsustajate tähelepanu tööturu olukorrale Eestis, tegelema tööpuudusega, parandama ettevõtluse ökosüsteemi ning pakkuma paremaid stiimuleid ettevõtjatele ettevõtete loomiseks. Ettevõtlusest lahkumise määrad on üldiselt madalad, mis ei ole ilmselt üllatav, kuna varajase etapi ettevõtlusaktiivsus on samuti suhteliselt kõrge.

7. RAHVUSLIK EKSPERTUURING

Ettevõtluse regionaalne ökosüsteem koosneb erinevatest komponentidest, nagu indiviidid, organisatsioonid, kultuur, infrastruktuur ja nende vastastikused seosed. Ökosüsteem ja selle komponendid mängivad olulist rolli idufirmade ja ettevõtlusprojektide arendamisel ja toetamisel kindlas regioonis või tööstusharus, edendades ettevõtlusmõtlemist ja -kultuuri, võimalusi välja arendades ja ära kasutades, käivitades uusi ettevõtteid, juhtides innovatsiooni ning panustades väikeste ettevõtete jätkusuutlikkusse, kasvu või hääbumisse (Wurth *et al.,* 2022). Nende tegurite olemuse ja rolli uurimine on viimase paari aastakümne jooksul pälvinud üha rohkem teadlaste, poliitikakujundajate ja ettevõtjate tähelepanu. See sai alguse umbes 15 aastat tagasi Isenbergi (2010) tööst *Harvard Business Review's*, kus ta analüüsis ja võrdles väliskeskkonna tegureid eri geograafilistes piirkondades, mis aitasid kaasa ettevõtluse „kuumade kohtade“ tekkimisele. Üldiselt reguleerib ettevõtlusökosüsteem juurdepääsu idufirmadele vajalikele ressurssidele, sealhulgas rahastamisele, mentorlusele, talentidele, infrastruktuurile ja tugiteenustele, nagu juriidiline ja raamatupidamisteenus, ning soodustab kontakte ettevõtjate (võrgustike loomise võimalused), investorite, mentorite, tööstuse ekspertide ja teiste sidusrühmade vahel, luues võimalusi koostööks, partnerluseks ja teadmiste vahetamiseks. Ökosüsteem edendab ka õppimise ja parimate tavade jagamise kultuuri, üritusi läbi töötubade, ettevõtluskiirendite ja inkubaatorite korraldamise, aidates seeläbi ettevõtjatel edu saavutamiseks vajalikke oskusi ja teadmisi omandada. Toetusstruktuuride pakkumise ja asjatundlikkusele juurdepääsu tagamise kaudu aitab ökosüsteem vähendada ettevõtte asutamise ja kasvamisega seotud riske, suurendades idufirmade edukuse tõenäosust. Tõhusad ettevõtlusökosüsteemid teevad sageli koostööd poliitikakujundajatega, et luua uuendusmeelne, ettevõtlust ja investeeringuid soodustav regulatiivne keskkond. Ökosüsteemid võivad ühtlasi pakkuda idufirmadele juurdepääsu potentsiaalsetele klientidele, turgudele ja jaotuskanalitele, aidates neil oma äri kiiremini laiendada. Elav ettevõtlusökosüsteem soodustab ettevõtlust väärtustavat kultuuri, riskide võtmist ja innovatsiooni, inspireerides ja motiveerides tulevasi ettevõtjaid. Ökosüsteemis tegutsevad ettevõtjad võivad saada oma ideedele ja toodetele väärtuslikku tagasisidet ja valideerimist, aidates neil oma pakkumisi täiustada ja paremini turu vajadustele vastu tulla. Kokkuvõttes mängib tugev ettevõtlusökosüsteem olulist rolli majanduskasvu, innovatsiooni edendamise ning töökohtade loomise juures, toetades idufirmade loomist ja kasvu ning soodustades dünaamilist keskkonda, kus ettevõtlus saab edeneda.

7.1. Ülevaade GEM rahvuslikust eksperdiuuringust (NES)

GEM rahvusliku eksperdiuuringu (NES) eesmärk on koguda arvamusi ja teadmisi oma ala spetsialistidelt, kes on aktiivselt seotud teatud riigi ettevõtlusökosüsteemi, selle tervise ja nõuetekohase toimimisega. Eksperdid esindavad erinevat tüüpi kohalikke sidusrühmi ja organisatsioone; nende seas on haridustöötajaid, ettevõtluse tugiorganisatsioone (ESOs), kesk- ja kohalikke omavalitsusi, ettevõtjaid, mentoreid, investoreid, infrastruktuuriettevõtteid ja teisi. Ekspertide valikukriteeriumid on GEM konsortsiumi poolt kehtestatud ja rangelt kontrollitud. Eksperdid peavad võrdselt esindama esitatud kategooriaid (tabel 7.1. A-F,H,I) ning ei tohi olla aastate jooksul samad. Vastuseid kogutakse üheksa ettevõtluse raamtingimuse (EFC) ja alamkategooria (A-I) kohta (tabel 7.1.), mis esindavad ettevõtlusökosüsteemi erinevaid komponente.

Tabel 7.1.

A. Ettevõtlusrahastus. Rahastamis- ja finantstoetusinstrumentide kättesaadavus ja juurdepääsetavus
A1. Ettevõtlusrahastus: uute idufirmade jaoks on piisavalt vahendeid. Rahastamis- ja finantstoetusinstrumentide kättesaadavus ja juurdepääsetavus
A2. Juurdepääsu lihtsus ettevõtlusrahastusele: nendele vahenditele on lihtne juurde pääseda
B. **B. Valitsuse poliitika.** Avalike poliitikate, seaduste ja määruste toetus ettevõtlusele
B1. Valitsuse poliitika — toetus ja asjakohasus: poliitikad soodustavad ja toetavad idufirmasid
B2. Valitsuse poliitika — maksud ja bürokraatia: uusi ettevõtteid ei koormata liigselt
C. Valitsuse ettevõtlusprogrammid. Kvaliteetsed toetusprogrammid on laialdaselt kättesaadavad. Kvaliteetsete programmide olemasolu ja kättesaadavus, mis otseselt abistavad VKE-sid kõigil valitsustasanditel (riiklik, piirkondlik, munitsipaalne)
D. Ettevõtlusharidus. Erinevate ettevõtlushariduse ja -koolitusprogrammide olemasolu, kvaliteet ja mõju koolides ja kõrgkoolides
D1. Ettevõtlusharidus koolis: koolid tutvustavad ettevõtlusideid
D2. Ettevõtlusharidus pärast kooli: kolledžid pakuvad kursusi, kuidas alustada ettevõtet
E. Teadus- ja arendustöö ülekanded: teadustööd on lihtne rakendada uutes ettevõtetes. Teaduslike teadmiste ülekandmine ja kommertsialiseerimine teadus- ja arendusasutustest uutesse ja olemasolevatesse VKE-desse
F. Kaubanduslik ja professionaalne infrastruktuur: kvaliteetsed teenused on kättesaadavad ja taskukohased. Õigus- ja finantsteenuste pakkujate ning raamistikute olemasolu, mis aitavad ettevõtjaid ja toetavad VKE-sid
G. Turule sisenemise regulatsioon: juurdepääs uutele ja olemasolevatele turgudele on lihtne ning nende stabiilsuse või dünaamilisuse tase
G1. Sisenemise lihtsus — turudünaamika: turud on vabad, avatud ja kasvavad
G2. Sisenemise lihtsus — koormused ja regulatsioonid: regulatsioonid julgustavad, mitte ei takista sisenemist
H. Füüsiline infrastruktuur: hea kvaliteediga, kättesaadav ja taskukohane. Hädavajalike infrastruktuuriteenuste, nagu kommunikatsioonivahendite, kommunaalteenuste ja äriruumide kättesaadavus ja taskukohasus
I. Sotsiaalsed ja kultuurilised normid: soodustavad ja väärtustavad ettevõtlust. Valitsevad ühiskondlikud normid, mis võivad julgustada ettevõtlusorientatsioone ja -tegevusi
SDG. Jätkusuutliku arengu eesmärgid (SDG-d): uute ettevõtete poolt jätkusuutlike tavade kasutuselevõtt ja investorite ning valitsuse toetus jätkusuutlikkusele orienteeritud väikestele ettevõtetele
P. Naiste ettevõtlus: ühiskondlikud hoiakud, investorite valmisolek, tugiteenuste kättesaadavus ja turu avatuse tase naisettevõtjatele

Allikas: GEM 2023 globaalne raport, metoodika (NES)

Raamtingimused (EFC) kajastavad „vajalike ressursside, stiimulite, turgude ja toetavate institutsioonide hapnikku uute ettevõtete loomiseks ja kasvuks“ (Bosma *et al.,* 2008, lk 40). Need EFC-d kujundavad ettevõtlusvõimaluste avastamiseks vajaliku (või takistava) keskkonna, mille tulemusel ettevõtted tekivad ja oma tegevust jätkavad. Lisaks sisaldub 2023. aasta GEM NES uuringus (tabel 7.1.) kaks täiendavat EFC-d: jätkusuutliku arengu eesmärgid (SDG-d): „uute ettevõtete jätkusuutlike tavade kasutuselevõtt ning investorite ja valitsuse toetus jätkusuutlikkusele orienteeritud väikestele ettevõtetele“ ja naiste ettevõtlus: „ühiskondlikud hoiakud, investorite valmisolek, tugiteenuste kättesaadavus ja turu avatuse tase naisettevõtjatele“.

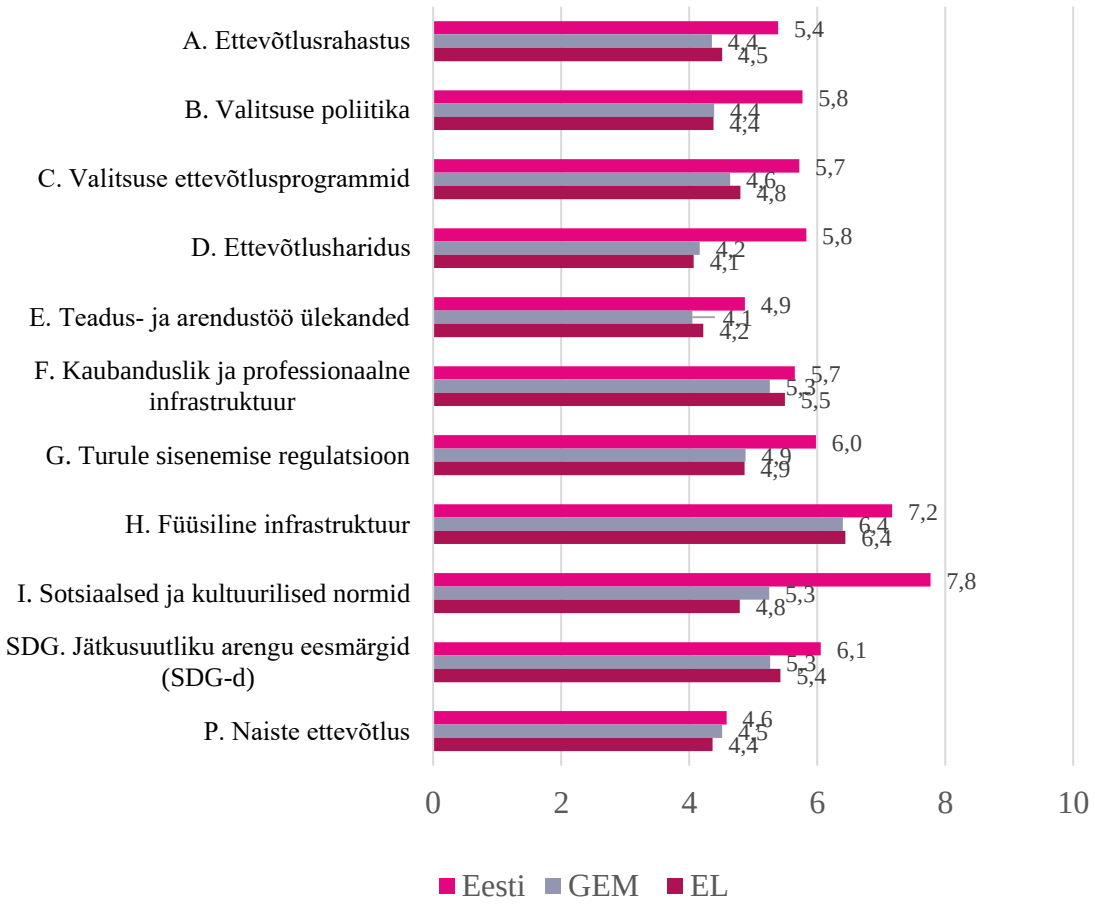
Eksperdid vastasid väidetele, mis olid organiseeritud nende 11 kategooria alla (9 EFC-d + SDG-d + naiste ettevõtlus). Nende vastused registreeriti Likerti skaalal vahemikus nullist kümneni:
„Palun hinnake oma riigis ettevõtlustegevust mõjutavaid riiklikke tingimusi. Palun valige kõige sobivam variant vahemikus 0 = täiesti vale (TV) kuni 10 = täiesti tõsi (TT).”

Lisaks küsiti ekspertidelt lühikese avatud küsimusega, mida nad peavad peamiseks ettevõtlusaktiivsust soodustavaks teguriks. Paluti anda ka üks peamine soovitus, kuidas ettevõtlustegevuse konteksti Eestis parandada. Kokku koguti 58 eksperdi vastust, millest 47 olid kehtivad, ülejäänud küsimustikud ei olnud lõpuni täidetud. Vastanutest 24 olid mehed ja 23 naised. Vastanute keskmine vanus oli 47 aastat, vanusevahemik oli 18 kuni 71 aastat. Kaheksa vastajat väitis, et neil on kraad kolledžist või ülikoolist, 38-l oli magistrikraad või doktorikraad ning ainult üks (18-aastane) oli keskharidusega. Vastanute keskmine ettevõtlusalane kogemus oli 19 aastat, ulatudes ühest kuni 33 aastani. Vastajad olid spetsialiseerunud järgmistele valdkondadele: rahandus (2), majandus, ökonoomika, turundus (12), inseneriteadus (5), inseneriteadus + õigus (1), ärijuhtimine, avalik haldus (5), antropoloogia, andragoogika (1), ettevõtlus (1), inseneriteadus ja äri (2), kommunikatsioon (2), metsandustehnoloogia insener ja IT insener (1), tehnoloogia juhtimine (1), sotsiaalteadlane (1), materjalitehnoloogia (1), meedia (1), majandus (äri, müük, turundus) ja õigus (1), innovatsiooni- ja tehnoloogiamajandus (2), IT (2), füüsika (1). 20 vastajat identifitseerisid end ettevõtjatena, kaheksa investoritena, finantsistidena, pankurina, üheksa poliitikakujundajatena, 15 eraettevõtluse ja toetusteenuste pakkujatena, 12 avaliku sektori ettevõtluse ja toetusteenuste pakkujatena ning 11 õpetajate, õpetajate, teadlastena.

7.2. Üldised järeldused

Eesti ekspertide tulemusi võrreldi nii GEM-i (*Global Entrepreneurship Monitor*) globaalse keskmisega, mis hõlmas kõiki 2023. aasta GEM-i uuringus osalenud riike, kui ka 2017. aasta rahvusliku raporti tulemustega, et hinnata arengut või tagasiminekut aastate jooksul. Lisaks võrreldi Eesti NES (*National Expert Survey)* 2023 tulemusi GEM 2023 uuringus osalenud naaberriikide – Läti, Leedu ja EL-i keskmistega.

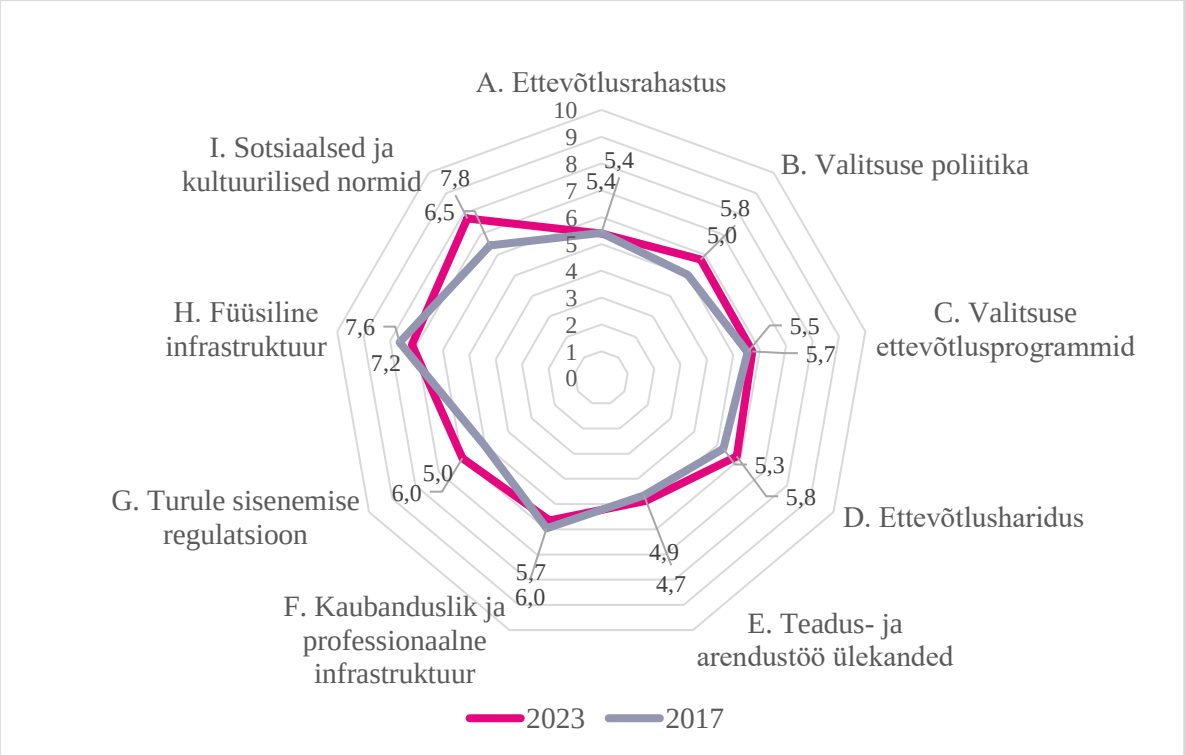
Eesti eksperdid hindavad Eesti ettevõtluskeskkonda EL-i GEM-i keskmisi EFC näitajatega võrreldes märksa positiivsemalt, välja arvatud naisettevõtlus (vt selle EFC kohta täpsemalt käesoleva raporti vastavas peatükis 7.3.11.), kus nii baltikumi kui euroopa keskmises hinnangus statistiliselt oluline erinevus puudub.

Joonis 7.1: NES-i uuringu tulemused 2023: Eesti vs GEM-i globaalne keskmine
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Eesti eksperdid hindasid füüsilist infrastruktuuri (7,2 Eestis, 6,4 EL-i GEM) ning kultuurilisi ja sotsiaalseid norme (7,8 Eestis vs 4,8 EL-i keskmine) (vt peatükid 7.3.8 EFC H kohta ja 7.3.9 EFC I kohta käesolevas raportis) väga Eesti ettevõtlust toetavateks. Samuti said Eesti ettevõtluse ökosüsteemi pigem toetava hinnangu valitsuse poliitikad (5,8), juurdepääs valitsuse ettevõtlusprogrammidele (5,7), juurdepääs ettevõtlusharidusele (5,8), turudünaamika (6,0) ja jätkusuutlikkuse näitajad (6,1).

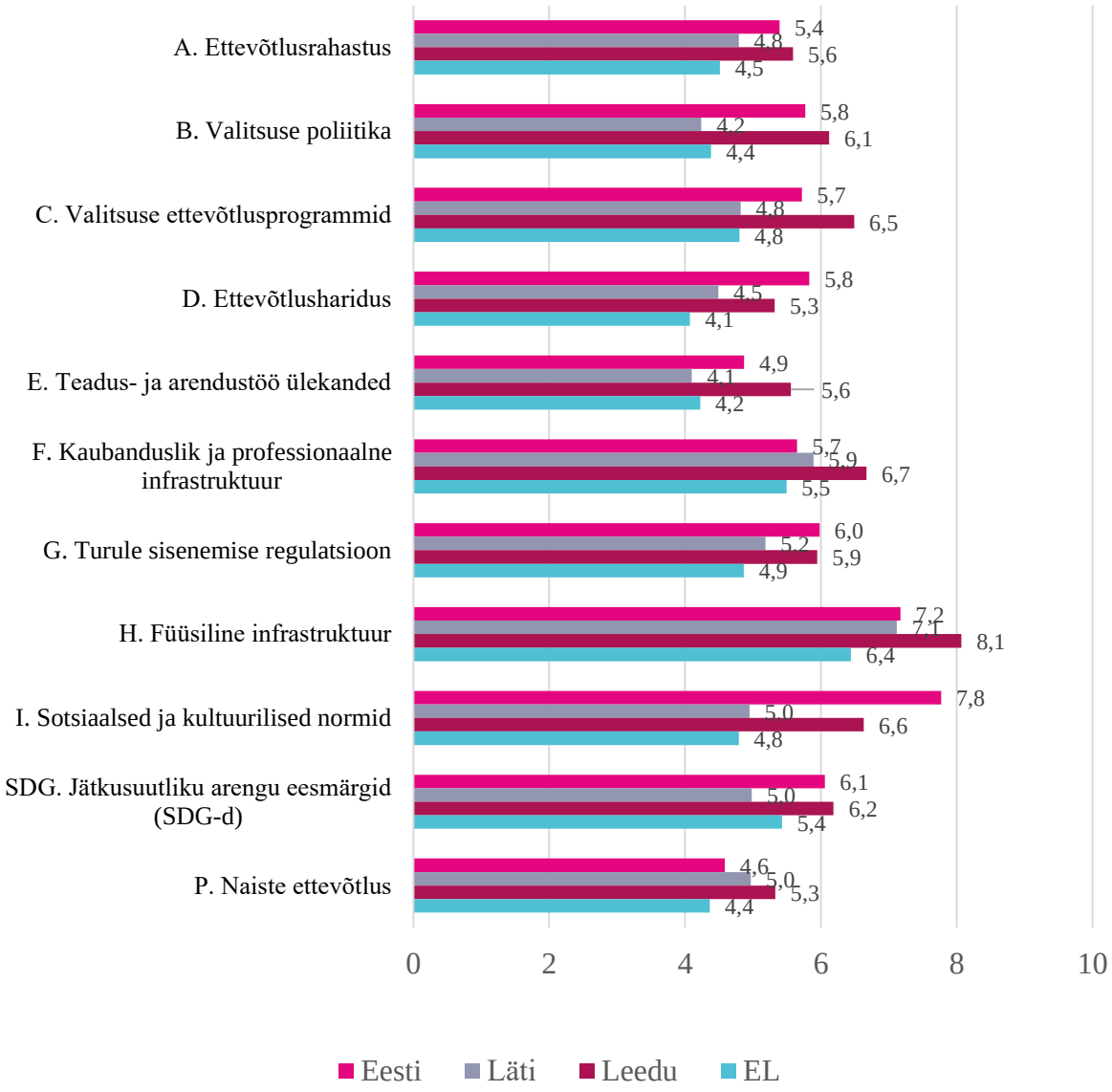
Eesti 2023. aasta EFC näitajad võrdluses 2017. aastaga on esitatud joonisel 7.2. Võrreldes viimatise NES-i läbiviimisega 2017. aastal on kolm peamist ökosüsteemi elementi paranenud: valitsuse toetuspoliitikad (5,8 aastal 2023 vs 5,0 aastal 2017), turule sisenemise regulatsioonid - uute ja olemasolevate turgude kättesaadavus ja stabiilsuse tase (6,0 vs 5,0), kultuurilised ja sotsiaalsed normid ning toetus ettevõtjatele (7,8 vs 6,5) ning ettevõtlushariduse kättesaadavus (5,8 vs 5,3). Samuti olid kultuurilised ja sotsiaalsed normid ja ühiskonna toetus märkimisväärselt toetavad juba 2017. aastal (6,5), kuid need paranesid 2023. aastal veelgi (7,8). Seda võib seostada idufirmade ja „ükssarvikute" (väga edukate ettevõtete) edulugude levikuga Eesti meedias (*Invest in Estonia*, 2021; Rang, 2019) ning ettevõtluse ja innovatsiooni poliitilise toetamisega (*Latitude59*, 2017; Karis, 2022).

Joonis 7.2: NES-i uuringu tulemused: üheksa EFC-d Eestis 2023 vs Eesti 2017
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

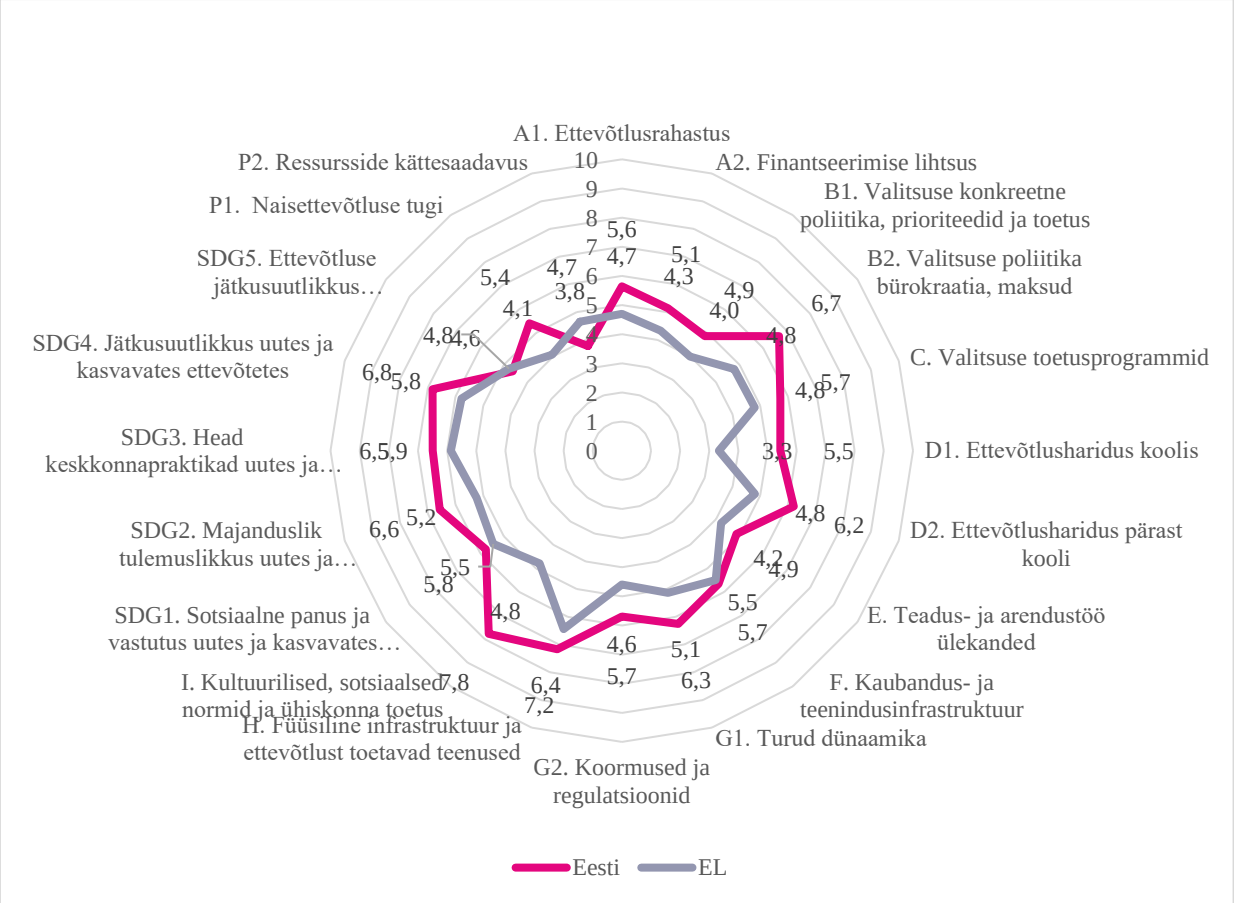
Teadustöö tulemuste viimine väikestesse ettevõtetesse ning nende edasine kommertsialiseerimine on jäänud järjekindlalt alla keskmise. Seda võib pidada Eesti loomupäraseks nõrkuseks (vt selle EFC kohta täpsemalt hiljem raportis), kuid see on hästi nähtav ka kõigis GEM-i osalenud riikides (4,1 GEM-i keskmine). Eksperdid väitsid, et teadus- ja arendustegevuse üleviimise tase on olnud nende aastate jooksul järjekindlalt madal (4,7 aastal 2017 ja 4,9 aastal 2023). Füüsiline infrastruktuur, ehkki 2017. aastaga võrreldes veidi vähenenud (7,2 aastal 2023 vs 7,6 aastal 2017), on endiselt kõrgel tasemel (ekspertide hinnang üle 7). Seda võib seostada hiljutiste inflatsioonilainetega, mis tabasid Eestit (Pert, 2022) ja ülejäänud maailma.

Võrreldes EL-i keskmisega, ületab Eesti selgelt kõiki EFC-sid (joonis 7.3).

Joonis 7.3: NES-i uuringu tulemused 2023: Eesti vs naaberriigid ja EL-i keskmine
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Võrreldes naaberriikidega (Läti ja Leedu), on Eesti paremal positsioonil kui Läti. Koos Leeduga juhib Eesti rahastamisvõimaluste kättesaadavuses ja lihtsuses, samuti valitsuse toetuspoliitikates ja -regulatsioonides, hariduses, turule sisenemise regulatsioonides ja jätkusuutlikkuses. Kuid see juhtpositsioon on kadunud naiste ettevõtluse, valitsuse ettevõtlusprogrammide, teadus- ja arendustegevuse üleviimise ja kommertsinfrastruktuuri osas. Eesti ületab kõiki teisi naabreid kultuuriliste ja sotsiaalsete normide osas. Kõik EFC kategooriad Eestis 2023 võrreldes EL-i keskmisega on esitatud joonisel 7.4.

Joonis 7.4: Kõik EFC kategooriad Eestis 2023 võrreldes EL-i keskmisega
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

7.3. Ekspertarvamused

Peatükk analüüsib ekspertarvamusi üheksas eelviidatud kategoorias GEM metoodika alusel.

7.3.1. Ettevõtluse finantseerimine (EFC A)

EFC A Kas uute idufirmade jaoks on piisavalt vahendeid?

Ettevõtlusfinantseerimine hindab kahte näitajat A1. Ettevõtlusfinantseerimine: rahastamis- ja finantstoetusinstrumentide kättesaadavus ja juurdepääsetavus ning A2. Rahastamise lihtsus ja nende vahendite kättesaadavus. Mõlemad hinnati Eesti ekspertide poolt piisavaks (tabel 7.2) (vastavalt 5,6 ja 5,1).

Tabel 7.2. Ettevõtluse finantseerimine, keskväärtused

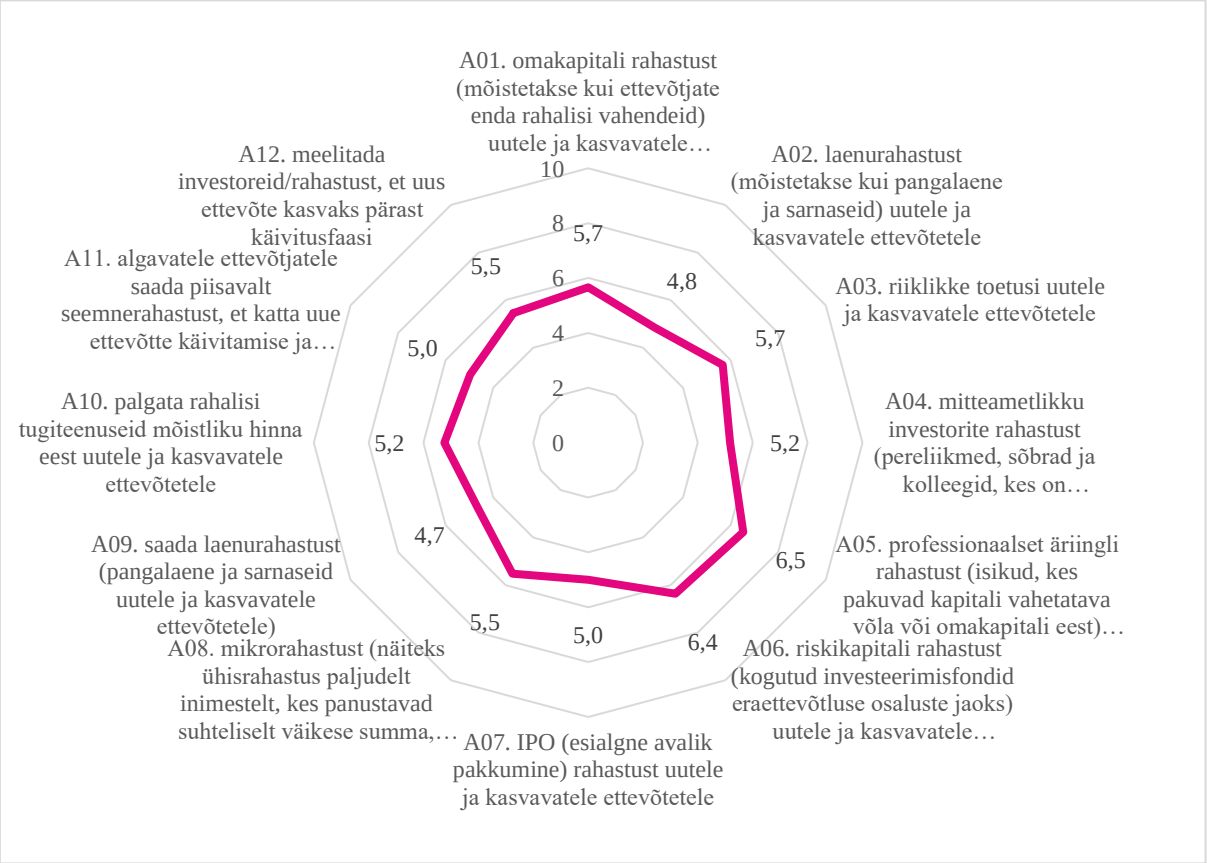
	Teema A1: Finantsvõimekus Minu riigis on piisavalt…	x
A01	omakapitali rahastust (mõistetakse kui ettevõtjate enda rahalisi vahendeid) uutele ja kasvavatele ettevõtetele	5,7
A02	laenurahastust (mõistetakse kui pangalaene ja sarnaseid) uutele ja kasvavatele ettevõtetele	4,8
A03	riiklikke toetusi uutele ja kasvavatele ettevõtetele	5,7
A04	mitteametlikku investorite rahastust (pereliikmed, sõbrad ja kolleegid, kes on eraelulised isikud, mitte asutajad) uutele ja kasvavatele ettevõtetele	5,2
A05	professionaalset äriingli rahastust (isikud, kes pakuvad kapitali vahetatava võla või omakapitali eest) uutele ja kasvavatele ettevõtetele	6,5
A06	riskikapitali rahastust (kogutud investeerimisfondid eraettevõtluse osaluste jaoks) uutele ja kasvavatele ettevõtetele	6,4
A07	IPO (esialgne avalik pakkumine) rahastust uutele ja kasvavatele ettevõtetele	5,0
A08	mikrorahastust (näiteks ühisrahastus paljudelt inimestelt, kes panustavad suhteliselt väikese summa, tavaliselt interneti kaudu) uutele ja kasvavatele ettevõtetele	5,5
	Teema A2: Finantseerimise lihtsus Minu riigis on lihtne…	
A09	saada laenurahastust (pangalaene ja sarnaseid uutele ja kasvavatele ettevõtetele)	4,7
A10	palgata rahalisi tugiteenuseid mõistliku hinna eest uutele ja kasvavatele ettevõtetele	5,2
A11	algavatele ettevõtjatele saada piisavalt seemnerahastust, et katta uue ettevõtte käivitamise ja algstaadiumi kulud	5,0
A12	meelitada investoreid/rahastust, et uus ettevõte kasvaks pärast käivitusfaasi	5,5

Allikas: Autorite arvutused GEM NES 2023 küsitluse andmete põhjal

Eksperdid vastasid esimeses faktoris kaheksale küsimusele. Selle näitaja keskmine väärtus on 5,6, mis on veidi kõrgem kui 5 skaalal 10. Enamiku alateemade (näitajate) keskmised jäävad 5-e lähedale: Minu riigis on piisavalt… omakapitali rahastust (A01, keskmine 5,6); laenurahastust (A02, keskmine 4,8); riiklikke toetusi (A03, keskmine 5,6); mitteametlikku investorite rahastust (A04, keskmine 5,2); IPO rahastust (A07, keskmine 5,1); mikrorahastust (A08, keskmine 5,5). Seega hindavad eksperdid üldiselt rahastuse piisavust, sealhulgas omakapitali ja laenurahastust,

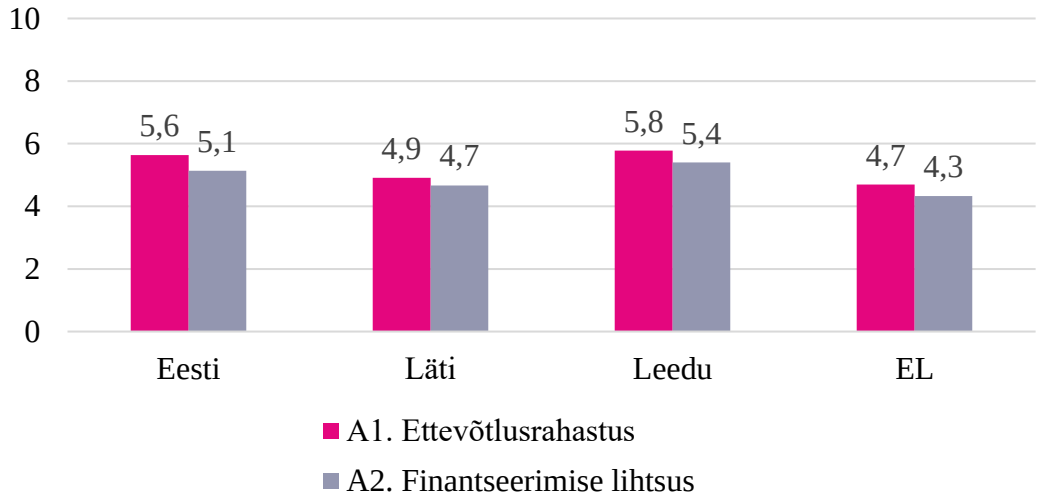
riiklikke toetusi, mitteametlikke investeeringuid (pere, sõbrad jne), IPO-d ja mikrorahastust - mitte väga kõrgeks. Eranditeks on professionaalne äriinglite rahastus (A05, keskmine 6,5) ja riskikapital (A06, keskmine 6,4), mida eksperdid hindavad 2023. aastal Eestis uute ja kasvavate ettevõtete jaoks rohkem piisavaks/kergesti kättesaadavaks.

Teises faktoris vastasid eksperdid neljale küsimusele. Selle näitaja keskmine väärtus on 5,1, mis on samuti veidi kõrgem kui 5 skaalal 10. Ka kõik alateemade keskmised jäävad 5-e lähedale: Minu riigis on lihtne… saada laenurahastust (A09, keskmine 4,7); palgata rahalisi tugiteenuseid mõistliku hinna eest (A10, keskmine 5,3); algavatele ettevõtjatele saada piisavalt seemnerahastust (A11, keskmine 5,0); meelitada investoreid/rahastust ettevõtte kasvu toetamiseks pärast käivitamisfaasi (A12, keskmine 5,5). Seega hindavad eksperdid Eestis, et investorite/rahastuse meelitamine ettevõtte kasvu toetamiseks pärast käivitamisfaasi ja rahaliste tugiteenuste palkamine mõistliku hinna eest on veidi lihtsam kui laenurahastuse saamine ja piisava seemnerahastuse saamine. Kuid üldiselt ei ole ettevõtjatele rahastuse saamine väga lihtne (keskmine 5,1 skaalal 10).

Joonis 7.5: Finantside kättesaadavus
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Huvitav on märkida, et nii A1 kui A2 näitajate osas on ekspertide hinnang madalaim teiste näitajate seas seoses laenurahastusega: Laenurahastuse piisavus (A02, keskmine 4,8) ja laenurahastuse saamise lihtsus (A09, keskmine 4,7) ehk nii viitavad eksperdid üksmeelselt, et kõige problemaatilisem on ettevõttele rahastust saada laenuinstrumentide seast.

Joonis 7.6: Finantside piisavus
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Positiivsema pildi finantsmaastikul saab aga lähiriikide ja euroopa võrdluses. Finantside piisavuses jagame sarnast positsiooni Leeduga kui Läti jääb lähemale mõnevõrra kriitilisema hinnangu andnud eurooplastele.

7.3.2. Valitsuse poliitika, maksud ja bürokraatia

Valitsuse poliitika (B) näitajas (tabel 7.3) sisaldub kaks näitajat: Valitsuse konkreetne poliitika, prioriteedid ja toetus (B1, keskmine 4,9) ja Valitsuse poliitika bürokraatia, maksud (B2, keskmine 6,7). Näitaja hõlmab küsimusi nagu: Minu riigis…“ valitsuse poliitika (nt riigihanked, seadusandlus, regulatsioonid, litsentsimine ja maksustamine) toetab järjekindlalt uusi ja kasvavaid ettevõtteid (B01, keskmine 5,2), toetus uutele ja kasvavatele ettevõtetele on kõrge prioriteet riiklikul tasandil (B02, keskmine 5,3), toetus uutele ja kasvavatele ettevõtetele on kõrge prioriteet kohalikul tasandil (B03, keskmine 4,0), ja ettevõtjad saavad uusi ettevõtteid registreerida mõistliku hinnaga (B03-2, keskmine 9,4). Eksperdid hindavad valitsuse konkreetset poliitikat, prioriteete ja toimet uutele ja kasvavatele ettevõtetele Eestis üsna madalaks (umbes 5 skaalal 10).

Eriti madalaks hinnati kohaliku tasandi toetust. Siiski nõustusid eksperdid, et ettevõtjad saavad uusi ettevõtteid registreerida mõistliku hinnaga (keskmine 9,4).

Teine näitaja hõlmab küsimusi nagu: Minu riigis…: uued ettevõtted saavad enamiku vajalikke lubasid ja litsentse umbes nädalaga (B04, keskmine 7,1), maksude summa ei ole uus ja kasvavatele ettevõtetele koormav (B05, keskmine 5,7), maksud ja muud valitsuse regulatsioonid kehtivad uutele ja kasvavatele ettevõtetele ennustatavalt ja järjekindlalt (B06, keskmine 5,2) ja valitsuse bürokraatia, regulatsioonide ja litsentsimise nõuete täitmine ei ole uutele ja kasvavatele ettevõtetele ebamugavalt keeruline (B07, keskmine 6,4). Eesti eksperdid väidavad, et maksud ja regulatsioonid võivad olla uutele ja kasvavatele ettevõtetele koormavad, sealhulgas järjekindluse ja ennustatavuse osas. Siiski nõustuvad eksperdid, et ettevõtted saavad enamiku vajalikke lubasid ja litsentse äritegevuse alustamiseks suhteliselt lühikese aja jooksul.

Tabel 7.3. Valitsuse poliitika, maksud ja bürokraatia (EFC B)

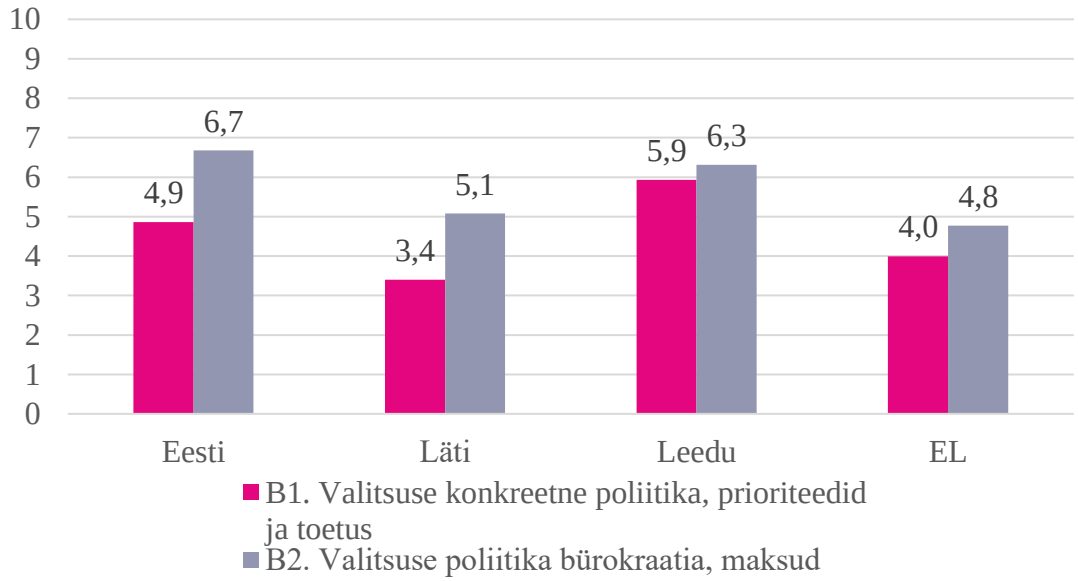
	Teema B: Valitsuse poliitika Minu riigis…	x
B01	Valitsuse poliitika (nt riigihanked, seadusandlus, regulatsioonid, litsentsimine ja maksustamine) toetab järjekindlalt uusi ja kasvavaid ettevõtteid	5,2
B02	Uute ja kasvavate ettevõtete toetus on kõrge prioriteet riiklikul tasandil	5,3
B03	Uute ja kasvavate ettevõtete toetus on kõrge prioriteet kohalikul tasandil	4,0
B03_2	Ettevõtjad saavad uusi ettevõtteid registreerida mõistliku hinnaga	9,4
B04	Uued ettevõtted saavad enamiku vajalikke lubasid ja litsentse umbes nädalaga	7,1
B05	Maksude summa ei ole uutele ja kasvavatele ettevõtetele koormav.	5,7
B06	Maksud ja muud valitsuse regulatsioonid kehtivad uutele ja kasvavatele ettevõtetele ennustatavalt ja järjekindlalt	5,2
B07	Valitsuse bürokraatia, regulatsioonide ja litsentsimise nõuete täitmine ei ole uutele ja kasvavatele ettevõtetele ebamugavalt keeruline	6,4

Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Eestis on olemas ühtne äriregistri portaal (E-Business register), mis tavaliselt vähendab uue ettevõtte registreerimise aega ühe päevani (https://ariregister.rik.ee/eng). Portaal võimaldab ettevõtjatel registreerida oma uus ettevõte või füüsilisest isikust ettevõtja staatus, esitada aastaaruanded ja uuendada oma äriteavet veebis. Lisaks pakub see veebipõhist finantsjuhtimise keskkonda (*e-Financials*), mis aitab ettevõtjatel ja väikestel ettevõtetel hallata oma arveid, arveid, makseid ja finantsaruandeid ühest kohast (https://e-arveldaja.rik.ee/). Samuti on Eesti loonud 2014. aastal e-residentsuse programmi, mis on platvorm ettevõtjatele ja füüsilisest isikust ettevõtjatele EL-is asuva ettevõtte käivitamiseks kasutades digitaalset tugiteenust (https://www.e-resident.gov.ee/).

Programmi loomisest alates on platvormi kaudu tugiteenuseid pakkuvate professionaalsete ettevõtete portfell dramaatiliselt laienenud. Eriti oluline on, et platvormi kasutavate idufirmade arv on aastatega pidevalt kasvanud ja 2023. aastal andsid nad Eestile 67 miljonit eurot maksutulu.

Need arengud peegelduvad ekspertide tagasisides, kus hinnatakse ettevõtte alustamise, lubade ja litsentside hankimise ning regulatsioonide ja aruandlusnõuete täitmise lihtsust ja kiirus (vastavalt 9,4, 7,1 ja 6,4). Siiski arvatakse, et valitsus võiks uute ja väikeste ettevõtete toetamiseks rohkem ära teha (4,0). Viidatakse ka sellele, et idufirmasid ja väikeseid ettevõtteid abistavaid erinevaid avalikke funktsioone, nagu seadusandlus, riigihankeprotseduurid ja maksustamine, võiks paremaks muuta. Eksperdid hindasid valitsuse toetust ettevõtlusele ja asjakohaseid poliitikaid EFC-de seas kõige madalamaks. Neid märkusi saab seostada ettepanekutega valitsuse muudatuste/maksude tõusu, käibemaksu ja kavandatud dividendide maksmise maksuvabastuste ülevaatamise kohta (EY, 2023). Seetõttu tõid eksperdid olulise EFC-des parandamist vajava tegurina välja stabiilse ja ettevõtjasõbraliku maksupoliitika ning selgema valitsuse toetuspoliitika ja algatuste väljatöötamise.

Joonis 7.7: Valitsuse poliitika, maksud ja bürokraatia Eestis, Lätis ja Leedus võrreldуna EL keskmisega, 2023
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

7.3.3. Valitsuse toetusprogrammid

Valitsuse programmid (EFC C) näitaja põhineb seitsme küsimuse kogumil (Tabel 7.4) ja hõlmab küsimusi nagu: „Minu riigis…: on lai valik valitsuse abi uutele ja kasvavatele ettevõtetele saadaval ühe agendi kaudu (C01, keskmine 5,8), teaduspargid on olemas ja pakuvad efektiivset tuge uutele ja kasvavatele ettevõtetele (C02, keskmine 6,7), äriinkubaatorid on olemas ja pakuvad efektiivset tuge uutele ja kasvavatele ettevõtetele (C02-2, keskmine 6,8), valitsuse programme uutele ja kasvavatele ettevõtetele on piisavalt (C03, keskmine 5,7), valitsusagentuuride töötajad on pädevad ja tõhusad uute ja kasvavate ettevõtete toetamisel (C04, keskmine 5,7), peaaegu igaüks, kes vajab abi valitsuse programmist uue või kasvava ettevõtte jaoks leiab, mida vajab (C05, keskmine 4,6), valitsuse programmid, mis on suunatud uute ja kasvavate ettevõtete toetamisele, on efektiivsed (C06, keskmine 5,8). Eksperdid tunnustavad teadusparkide ja äriinkubaatorite olemasolu ja nende toimet uutele ja kasvavatele ettevõtetele (keskmised 6,7 ja 6,8), kuid hindavad mitte väga kõrgelt valitsuse abi, programmide kättesaadavust, nende pädevust ja tõhusust (4,6 - 5,8).

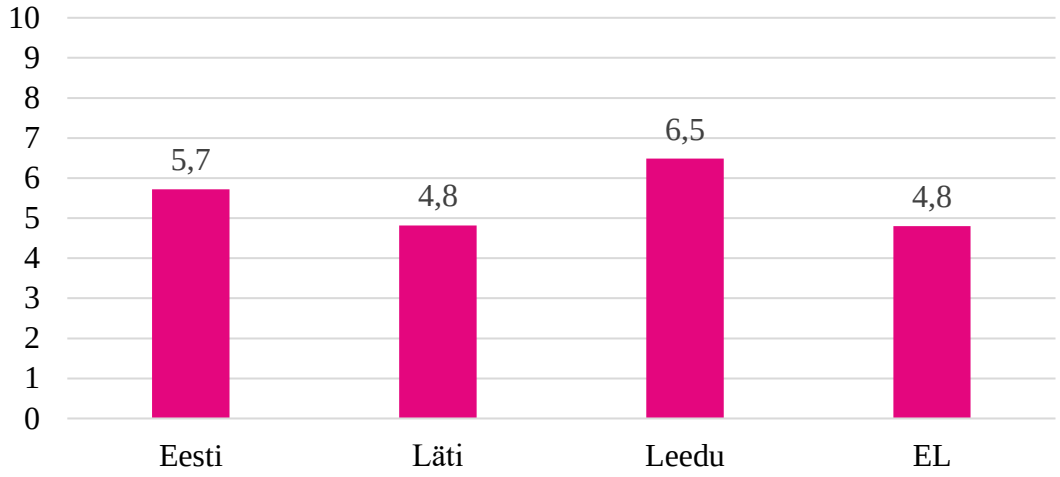
Tabel 7.4. Valitsuse toetusprogrammid (EFC C)

	Teema C: Valitsuse programmid Minu riigis…	x
C01	Lai valik valitsuse abi uutele ja kasvavatele ettevõtetele on saadaval ühe agentuuri kaudu	5,8
C02	Teaduspargid ja äriinkubaatorid pakuvad efektiivset tuge uutele ja kasvavatele ettevõtetele	6,7
C02_2	Äriinkubaatorid on olemas ja pakuvad efektiivset tuge uutele ja kasvavatele ettevõtetele	6,8
C03	Valitsuse programme uutele ja kasvavatele ettevõtetele on piisavalt	5,7
C04	Valitsusagentuuride töötajad on pädevad ja tõhusad uute ja kasvavate ettevõtete toetamisel	5,7
C05	Peaaegu igaüks, kes vajab abi valitsuse programmist uue või kasvava ettevõtte jaoks, leiab mida vaja	4,6
C06	Lai valik valitsuse abi uutele ja kasvavatele ettevõtetele on saadaval ühe agentuuri kaudu	5,8

Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Ettevõtluse toetamise organisatsioonid (ESO-d) mängivad olulist rolli ettevõtlusökosüsteemide arengus, eriti varajastes etappides (Bergman & McMullen, 2020, 2022). Lisaks on neil oluline osa innovatiivsete ja teadusuuringute ajendatud ideede muutmisel elujõulisteks ettevõteteks (*ibid*). Ekspertide arvamused teadusparkide ja äriinkubaatorite olemasolu ja nende toetuse kohta uutele ja kasvavatele ettevõtetele Eestis (6,7 ja 6,8) olid positiivsed. Eesti majanduses tegutseb peaaegu 30 inkubaatorit, ettevõtluskiirendit ja teadusparki, mis moodustavad ühtse ESO-de võrgustiku (*Startup Estonia,* 2024b). Siiski, olemasolevas *Startup Estonia* poolt pakutavas

ettevõtlusökosüsteemide andmebaasis on keeruline navigeerida ja teave asjakohaste ESO-de ja teenusepakkujate kohta ei ole kergesti kättesaadav, mis kajastub ka ekspertide hinnangutes (4,6). Lähiriikide võrdluses (joonis 7.8) jääme siiski veidi alla Leedus hinnatule.

Joonis 7.8: Valitsuse toetusprogrammid ettevõtlusele Eestis, Lätis ja Leedus võrrelduna EL keskmisega, 2023
Allikas: Autorite arvutused põhinevad GEM NES küsitluse andmetel 2023

Nii Eestis kui Leedus on aga ESOde pakutavale parem hinnang kui euroopas keskmiselt. Ka Läti jääb taas solidaarselt samale arvamusele euroopaga – valitsuste toetusprogrammid ei ole piisavad.

7.3.4. Ettevõtlusharidus koolis ja pärast kooli

EFC D. Ettevõtlusharidus peegeldab erinevate ettevõtlushariduse ja koolitusprogrammide kättesaadavust, kvaliteeti ja mõju koolides ja kõrgkoolides. See koosneb kahest näitajast: D1. Ettevõtlusharidus koolis: koolid tutvustavad ettevõtlusideid, ja D2. Ettevõtlusharidus pärast kooli: kolledžid pakuvad kursuseid ettevõtte asutamise kohta (vt tabel 7.5).

Õpilaste ettevõtluspädevuste arendamine on uurimustes näidatud kui oluline tegur, mis aitab edendada ettevõtluskultuuri, mõtteviisi ja tegevusi uutes põlvkondades (Fayolle, 2018; Nabi *et al.*, 2017). Eesti rahvuslikud innovatsiooni- ja ettevõtlusstrateegiad eelmisel perioodil ja tulevikus asetavad ettevõtlushariduse prioriteediks üldhariduskooli- ja ülikooli tasemel. Lisaks rõhutavad nad vajadust õpetajaid koolitada ning neile ettevõtluse õpikavadesse integreerimisel abiks olla.

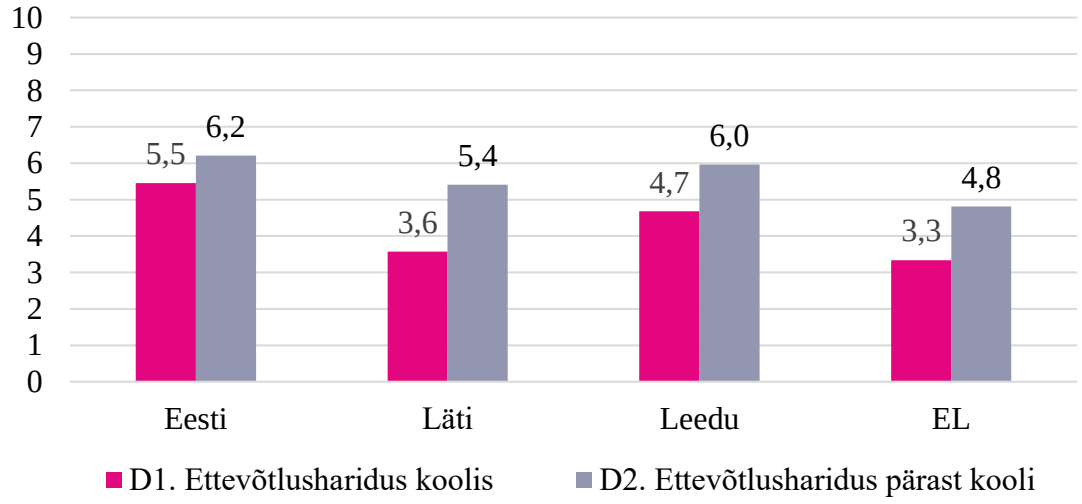
Tabel 7.5. Ettevõtlusharidus koolis ja pärast kooli (EFC D)

	Teema D: Haridus ja koolitus Minu riigis…	x
D01	õpetamine põhikoolis ja keskkoolis soodustab loovust, iseseisvust ja isiklikku algatust	5,7
D02	õpetamine põhikoolis ja keskkoolis annab piisava õpetuse turumajanduse põhimõtetest	5,3
D03	õpetamine põhikoolis ja keskkoolis pöörab piisavalt tähelepanu ettevõtlusele ja uute ettevõtete loomisele	5,4
D04	kolledžid ja ülikoolid pakuvad piisavat ettevalmistust uute ettevõtete asutamiseks ja kasvuks	5,8
D05	praktilise äri- ja juhtimishariduse kvaliteet pakub piisavat ettevalmistust uue äri asutamiseks ja kasvuks	6,8
D06	ametialased, kutse- ja täiendõppe süsteemid pakuvad piisavat ettevalmistust uute ettevõtete asutamiseks ja kasvuks	5,8

Allikas: Autorite arvutused GEM NES uuringu andmete põhjal 2023

See kajastub selgelt ekspertide arvamustes, kus haridusalaste ECF-ide keskmine skoor oli 5,82. Nad hindasid Eesti haridussüsteemi jõupingutusi noorte õpetamisel ja koolitamisel kõrgemaks võrreldes enamiku teiste riikidega.

Naaberriikide ja ELi keskmisega võrreldes ületab ettevõtlusharidus Eesti üldhariduskoolis ja pärast kooli sarnased näitajad Leedus, Lätis ning ka ELi keskmise (vt joonis 7.9).

Joonis 7.9: Ekspertide hinnangud ettevõtlusharidusele üldhariduskoolis ja pärast kooli Eestis, Lätis ja Leedus võrreldes ELi keskmisega, 2023
Allikas: Autorite arvutused GEM NES uuringu andmete põhjal 2023

Siiski on näha ekspertide arvamuses ühine seisukoht kõrg- ja täiendhariduse kasuks (küsimused D4-D6), mida hinnatakse kvaliteetsemaks kui ettevõtlikkuse arendamist põhi- ja keskkooli tasemel (küsimused 1-3).

7.3.5. Uuringud ja arendustegevus

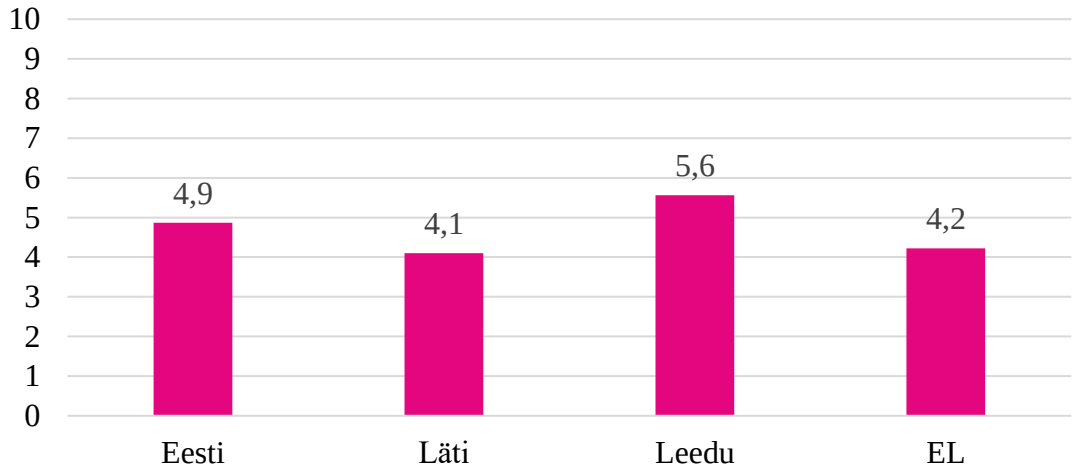
FC E. Teadus- ja arendustegevuse siire kirjeldab, kui hõlpsasti saab teadusuuringute tulemusi uutesse ettevõtetesse viia. Teadus- ja arendustegevuse teadlikkuse ja kommertsliku rakendamise siirde hindamine uutele ja olemasolevatele VKE-dele (EFC E) on esitatud tabelis 7.6.

Tabel 7.6. Uuringute ja arendustegevuste siire (EFC E)

	Teema E: TA siire Minu riigis…	x
E01	uus tehnoloogia, teadus ja muu teadmine edastatakse efektiivselt ülikoolidest ja avalikest teadus- ja uurimiskeskustest uutesse ja kasvavatesse ettevõtetesse	4,8
E02	uutel ja kasvavatel ettevõtetel on juurdepääs uuele teadusele ja tehnoloogiale sama hästi kui suurtel, väljakujunenud ettevõtetel	5,1
E03	uued ja kasvavad ettevõtted saavad endale lubada uusimat tehnoloogiat	4,6
E04	uutele ja kasvavatele ettevõtetele on piisavad valitsuse toetused uue tehnoloogia omandamiseks	4,2
E05	teaduse ja tehnoloogia baas toetab efektiivselt maailmatasemel uute tehnoloogiapõhiste ettevõtete loomist vähemalt ühes valdkonnas	5,8
E06	on hea toetuste olemasolu, et teadlased ja insenerid saaksid oma ideid kommertsialiseerida uute ja kasvavate ettevõtete kaudu	4,2

Allikas: Autorite arvutused GEM NES uuringu andmete põhjal 2023

Vaatamata ettevõtluskiirendite, inkubaatorite ja ettevõtluskursuste suhtelisele rohkusele, märkisid eksperdid teatud piiranguid teadmiste siirdes akadeemilisest sektorist ettevõtetesse ja TA tulemuste kommertslikus rakendamises (vastavalt 4,8 ja 4,2,). Samuti rõhutasid eksperdid alustavate ettevõtete piiratud rahalisi võimalusi arenenud tehnoloogiate soetamiseks ja valitsuse toetuse puudumist (4,8 ja 4,2, vastavalt). Kõigist ECF-i kategooriatest hinnati see kategooria ekspertide poolt madalaimaks (keskmine 4,8). Tehnoloogiasiirde uurimine tõi välja mitmeid tegureid, mis võivad sellise olukorra põhjustada, ning see ei ole omane ainult Eestile. Nende tegurite hulka kuuluvad rahastamise piirangud, teatud teadusvaldkondade strateegilise fookuse puudumine või see, et ettevõtluskoolitus ja akadeemilistele ettevõtjatele suunatud toetusprogrammid on nende vajadustele ebapiisavalt kohandatud (Fini *et al.,* 2017). Siiski on valitsuse koostatud strateegilises plaanis 2021-2035 mitmeid tegevussuundi ja algatusi TA parandamiseks Eestis. Need on suunatud teadmussiirdealaste tegevuste rahastamise kättesaadavuse parandamisele, tugevamale teadustöö ja ettevõtete vahelise koostöö loomisele ning koolitamisele, pakkudes teadlaste ja uurimistöö tegijatele võimalust vajalikke oskusi omandada, et muuta oma uuendused elujõulisteks ettevõteteks.

Joonis 7.10: Uuringute ja arendustegevuse ülekanded Eestis, Lätis ja Leedus võrreldes ELi keskmisega, 2023
Allikas: Autorite arvutused GEM NES 2023 andmete põhjal

Kokkuvõtteks võib öelda, et teadus- ja arendustegevus on ettevõtluse ökosüsteemi oluline ehituskivi, mis teenib innovatsiooni ja ettevõtete ekspordi konkurentsivõimet ning vajab seetõttu kindlasti enam tähelepanu. Tehnikaülikool ja tehnikakeskne kutseharidus koostöös juba väljakujunenud ettevõtjatega saavad palju rohkem meie konkurentsivõime toeks ära teha.

7.3.6. Kaubandus- ja ametialane infrastruktuur

EFC F. Kaubandus- ja ametialane infrastruktuur uurib, kas kvaliteetsed teenused on kergesti kättesaadavad ja taskukohased. See analüüsib ettevõtjaid abistavate ja VKE-sid toetavate õigus- ja finantsteenuste pakkujate ja raamistike kättesaadavust (vt tabel 7.7).

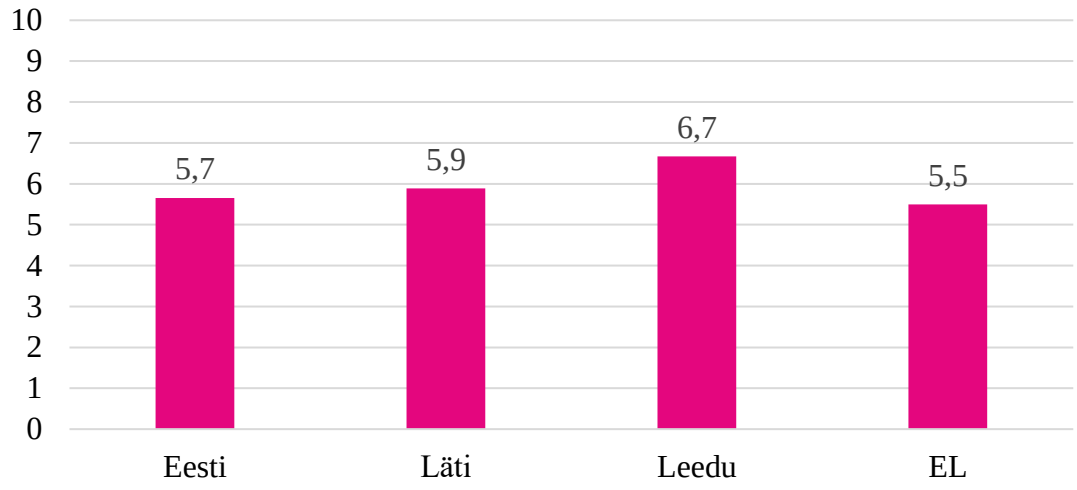
Tabel 7.7. Kaubandus- ja ametialane infrastruktuur (EFC F)

	Teema F: Kaubandus- ja teenindusinfrastruktuur Minu riigis…	x
F01	on piisavalt alltöövõtjaid, tarnijaid ja konsultante, et toetada uusi ja kasvavaid ettevõtteid.	5,3
F02	uued ja kasvavad ettevõtted saavad endale lubada alltöövõtjate, tarnijate ja konsultantide teenuste maksumust	3,9
F03	uutel ja kasvavatel ettevõtetel on lihtne leida häid alltöövõtjaid, tarnijaid ja konsultante	4,7
F04	uutel ja kasvavatel ettevõtetel on lihtne saada häid õigusalaseid ja raamatupidamisteenuseid	6,4
F05	uutel ja kasvavatel ettevõtetel on lihtne saada häid pangateenuseid (kontod, välismaised valuutavahetused, krediidid jne)	7,3
F06	uued ja kasvavad ettevõtted saavad kergesti juurdepääsu pilveteenustele taskukohaste hindadega	6,8

Allikas: Autorite arvutused GEM NES 2023 uuringu andmete põhjal

Eestis saavad alustavad ettevõtted kergesti kvaliteetse õigusalaste, raamatupidamis- ja panganduse nõustamise teenuste ning pilveteenuste juurdepääsu (vastavalt 6,4, 7,3 ja 6,8). Üks peamisi hõlbustavaid tegureid on see, et mitmetel ametialaste ja finantsteenuste pakkujatel on põhjalikud kogemused alustavate ettevõtete valdkonnas. Nad pakuvad ettevõtjate ja väikeettevõtete ning isegi alles alustavate tehnoloogiaettevõtete vajadustele vastavais tooteid ja teenuseid. Lisaks pakuvad valitsus ja mitmed valitsuse toetatud organisatsioonid tasuta konsultatsioone ja nõuandeid äri-, turundus-, õigusalaste, tööhõive-, ettevõtte registreerimise ja maksustamise küsimustes. Viimastel aastatel on *Startup Estonia* - valitsusorganisatsioon, mis tegeleb ettevõtluse ökosüsteemi arendamise ja toetamisega, hakanud koostööd tegema juhtivate rahastamise, õigusalaste ja raamatupidamisfirmadega Eestis, et koostada täielik dokumentide kogum, mis pakuks ettevõtjatele ja väikeettevõtetele juhendmaterjale. Neid dokumente uuendatakse regulaarselt, et kajastada kõige uuemaid äri alustamise ja haldamisega seotud poliitikaid ja seadusi Eestis.

Kaubandus- ja ametialane infrastruktuur Eestis on ELi keskmisest veidi kõrgem, kuid madalam kui Lätis ja Leedus (vt joonis 7.11).

Joonis 7.11. Kaubandus- ja ametialane infrastruktuur Eestis, Lätis ja Leedus võrreldes ELi keskmisega, 2023
Allikas: Autorite arvutused GEM NES uuringu andmete põhjal 2023

7.3.7. Sisenemise lihtsus: Turgude dünaamika, koormused ja regulatsioonid

EFC G. Sisenemise regulatsioon hindab uute ja olemasolevate turgudele juurdepääsu lihtsust ja nende stabiilsust, dünaamilisust või piirangute olemasolu ning koosneb kahest näitajast: G1. Sisenemise lihtsus — Turgude dünaamika: turud on vabad, avatud ja kasvavad; ja G2. Sisenemise

lihtsus — Koormused ja regulatsioonid: regulatsioonid soodustavad, mitte ei piira sisenemist (vt tabel 7.8).

Tabel 7.8. Sisenemise lihtsus: Turgude dünaamika, koormused ja regulatsioonid (EFC G)

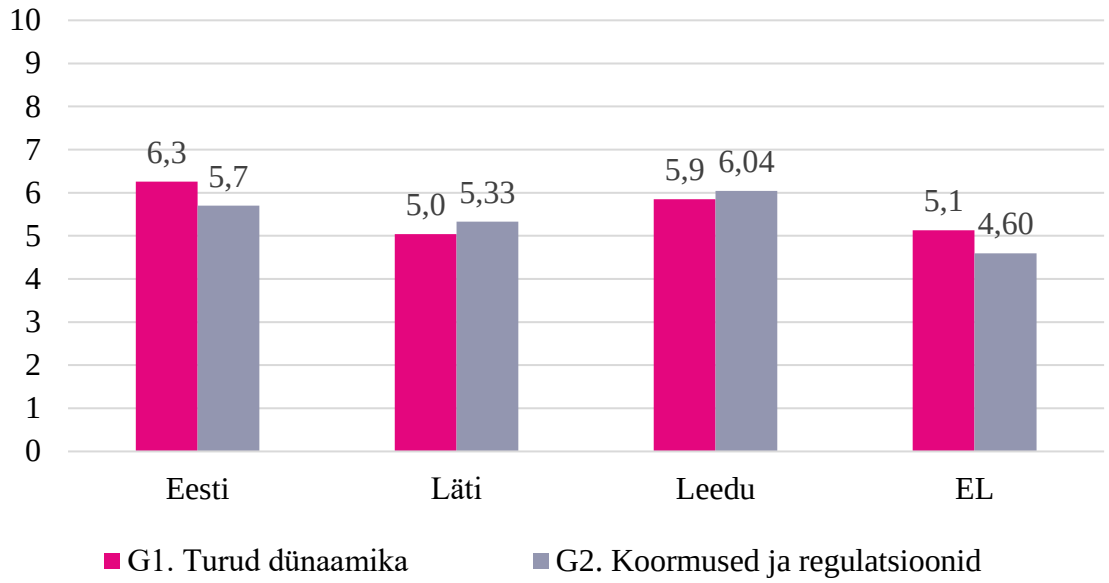
	Teema G: Turu avatus Minu riigis…	x
G01	tarbekaupade ja teenuste turud muutuvad aastast aastasse dramaatiliselt	6,3
G02	B2B ja teenuste turud muutuvad aastast aastasse dramaatiliselt	6,2
G03	uued ja kasvavad ettevõtted saavad kergesti siseneda uutele turgudele	6,0
G04	uued ja kasvavad ettevõtted saavad endale lubada turule sisenemise kulusid	4,9
G05	uued ja kasvavad ettevõtted saavad siseneda turgudele ilma, et neid takistaksid eelnevalt asutatud ettevõtted	5,7
G06	konkurentsiseadus on efektiivne ja hästi täidetud	6,1

Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Hiljutised ning käimasolevad sündmused Ukrainas on mõjutanud nii globaalseid majandusi ning iseäranis lähipiirkonna riike, sealhulgas Eestit. Lisaks mõjutab Põhjamaade majanduse aeglustumine ja majanduslik ebakindlus otseselt Eesti väikeseid ja keskmise suurusega ettevõtteid. Traditsiooniliselt on Põhjamaade turg olnud nende ettevõtete toodangu ja teenuste peamine ekspordi sihtkoht. Majandusandmed näitavad, et 2023. aastal vähenes SKP 3%.3

Kõige enam kannatvad sektorid, kus alustavate ettevõtete ja VKE-de osakaal on suur, sealhulgas tehnoloogia, teaduspõhised, kommunikatsiooni-, ametiteenuste, ehituse ja transpordi valdkonnad. Need mõjud kajastusid ekspertide nendes arvamustes, kus rõhutati turu mõjude kõikumisi (6,3 ja 6,2) ja kõrgemaid kulusid turule sisenemiseks (4,9). Viimane faktor on siiski madal ja väidab, et uued ja kasvavad ettevõtted pigem ei saa endale lubada turule sisenemise kulusid. Siiski kiideti Eesti konkurentsiseadust (6,1), mis võeti kasutusele 2015. aastal (Riigi Teataja, n.d.) ja on sellest ajast alates leidnud rakendamist mitmete juhtumite korral (nt Rödl & Partner, 2023).

Sisenemise lihtsus, turgude dünaamika, koormused ja regulatsioonid Eestis, Lätis ja Leedus võrreldes ELi keskmisega on esitatud joonisel 7.12. Turgude dünaamika osas on Eesti andnud endale naabritest ja ELi keskmisest parema hinnangu. Turule sisenemise koormused on kõrgemad kui EL-is ja Lätis, kuid madalamad kui Leedus.

Joonis 7.12: Sisenemise lihtsus: Turud dünaamika, koormused ja regulatsioonid Eestis, Lätis ja Leedus võrreldes ELi keskmisega, 2023
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Kokkuvõttes on ettevõtlusesse sisenemine Eestis hinnatud euroala lihtsamaiks.

7.3.8. Füüsiline infrastruktuur

EFC H. Füüsiline infrastruktuur analüüsib hädavajalike infrastruktuuri teenuste, nagu kommunikatsioonivahendite, kommunaalteenuste ja äripindade kättesaadavust ja taskukohasust (vt tabel 7.9).

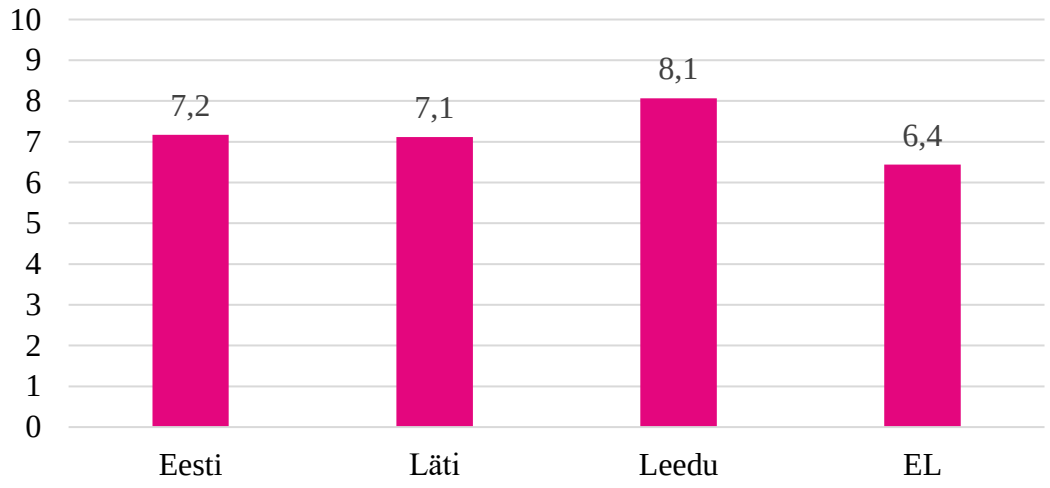
Tabel 7.9 Füüsiline infrastruktuur (EFC H)

	Teema H: Füüsiline infrastruktuur Minu riigis…	x
H01	füüsiline infrastruktuur (teed, kommunikatsioon, veetöötlus) pakub head tuge uutele ja kasvavatele ettevõtetele	6,7
H02	uuel või kasvaval ettevõttel ei ole liiga kallis saada head juurdepääsu kommunikatsioonile (telefon, internet jne)	7,5
H03	uus või kasvav ettevõte saab headele kommunikatsiooniteenustele (telefon, internet jne) ligipääsu umbes nädalaga	8,5
H04	uuel või kasvaval ettevõttel on taskukohane saada juurdepääs põhivõrkudele (gaas, vesi, elekter, kanalisatsioon)	6,9
H05	uus või kasvav ettevõte saab juurdepääsu kommunaalteenustele (gaas, vesi, elekter, kanalisatsioon) umbes kuuga	7,7
H06	uute ja kasvavate ettevõtete jaoks on piisavalt taskukohaseid kontoripindu	6,4
H07	uute ja kasvavate ettevõtete jaoks on piisavalt taskukohaseid tootmisruume	5,4

Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Ekspertide tagasiside põhjal on ettevõtluse infrastruktuuri, nagu kaasaaegsed tootmis- ja büroopinnad, kommunikatsioonivahendid, digitaalne infrastruktuur, internet ja kommunaalteenused, parimad koostisosad, mille keskmine skoor on 7,2 kogu kategooria kohta.

Eesti positsioneerib end digitaalse esikohamaana. Kiire internetiühendus katab 90% ja kiudoptiliste ühenduste katvus on 73%, mõlemad on ELi keskmisest märkimisväärselt kõrgemad1. Üldiselt on Eesti ELi riikide digitaalset sooritust jälgiva ja võrdleva *Digital Economy and Society Index* (DESI)-s, üheksandal kohal kogu EL's2. Eksperdid kajastasid neid digitaalseid ja ühenduvuse infrastruktuuri arenguid oma vastustes. Riik kavatseb oma digiteenuseid ja infrastruktuuri veelgi parandada, nagu on välja toodud „Digitaalne Majandus 2030" (MKM) manifestis. Strateegia rõhutab kolme peamist fookusala: 1) digitaalsete avalike teenuste edasine arendamine; 2) keskendumine küberturvalisusele ja 3) ühenduvuse parandamine kogu riigis.
Füüsiline infrastruktuur ja ettevõtlust toetavad teenused Eestis, Lätis ja Leedus võrreldes EL keskmisega on toodud joonisel 7.13.

Joonis 7.13: Füüsiline infrastruktuur ja ettevõtlust toetavad teenused
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

7.3.9. Sotsiaalsed ja kultuurilised normid

EFC I. Alapeatükk sotsiaalsed ja kultuurilised normid analüüsib kohalikke ühiskondlikke norme, mis võivad soodustada ettevõtlusorientatsiooni ja -tegevusi (Tabel 7.10).

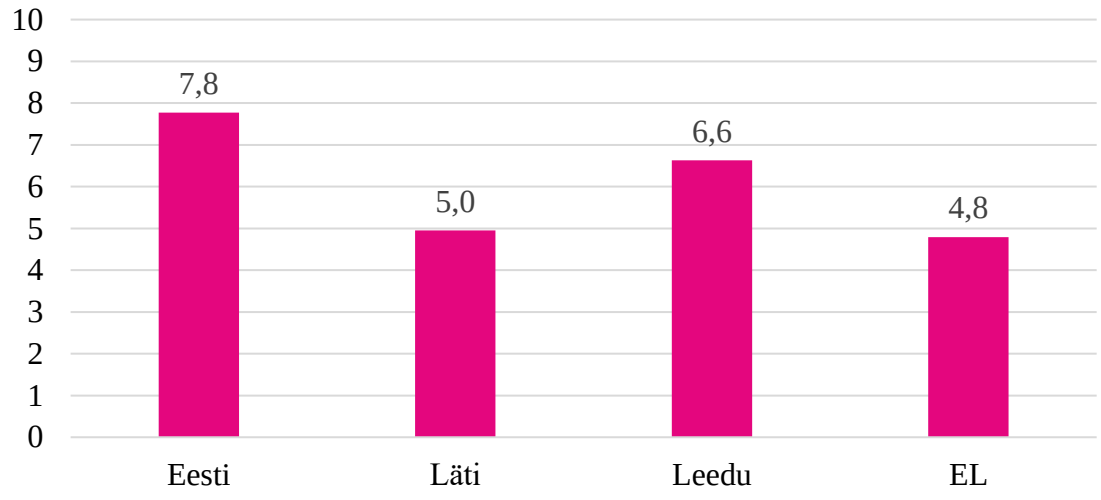
Tabel 7.10. Sotsiaalsed ja kultuurilised normid (EFC I)

	Teema I: Kultuurilised ja sotsiaalsed normid Minu riigis…	x
I01	rahvuslik kultuur toetab tugevalt isiklikku edu, mis saavutatakse isiklike pingutuste kaudu	7,8
I02	rahvuslik kultuur rõhutab iseseisvust, autonoomiat ja isiklikku initsiatiivi	8,0
I03	rahvuslik kultuur julgustab ettevõtlusriskide võtmist	7,3
I04	rahvuslik kultuur julgustab loovust ja uuendusmeelsust	7,6
I05	rahvuslik kultuur rõhutab vastutust, mida üksikisik (mitte kollektiiv) kannab oma elu juhtimisel	8,1

Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Eksperdid hindasid just ettevõtluskultuuri kõige väärtuslikumaks EFC-de aspektiks, mis aitab kaasa tervisliku idufirmade ökosüsteemi arengule Eestis; keskmine hinnang kõigi kaasatud näitajate osas oli 7,8. Eesti paistab silma ettevõtlusentusiasmiga, mis on laialt levinud eri piirkondades, sektorites ja sündmustel. See oli oluline tegur, mis aitas Eesti idufirmade ökosüsteemil kinnistuda kui üks ülemaailmse ettevõtlustegevuse kasvulava, nagu märgib *Global Startup Ecosystem Report* 2023 raport. Riik soodustab ettevõtjaid kõrgelt hindavat kultuuri, uuenduslikku mõtlemist ning teaduslikke ja tehnoloogilisi arenguid. See on juurutanud elanike seas ettevõtlusliku mõtteviisi ja viinud ettevõtlusrevolutsioonini, mille tunnistajaks on riik viimased 20 aastat olnud.

Ka euroala keskmise ja Balti riikide võrdluses (joonis 7.14) tõuseb Eesti esile paremaks hinnatud sotsiaal- kultuurilise keskkonnaga.

Joonis 7.14. Turudünaamika
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Hoiakud ettevõtluse suhtes on Eesti ühiskonnas soosivamad kui meie naabritel. Üllatuslikult madalaks (4,8) hinnatakse kultuurilisi-sotsiaalseid faktoreid aga euroalas (keskmiselt).

7.3.10. Jätkusuutlikkuse eesmärgid (SDGs).

EFC SDG Jätkusuutlikkuse eesmärgid (SDGs) analüüsib uute ettevõtete poolt jätkusuutlike tavade omaksvõtmist ning investorite ja valitsuse toetust jätkusuutlikkusele suunatud väikestele ettevõtetele (Tabel 7.11).

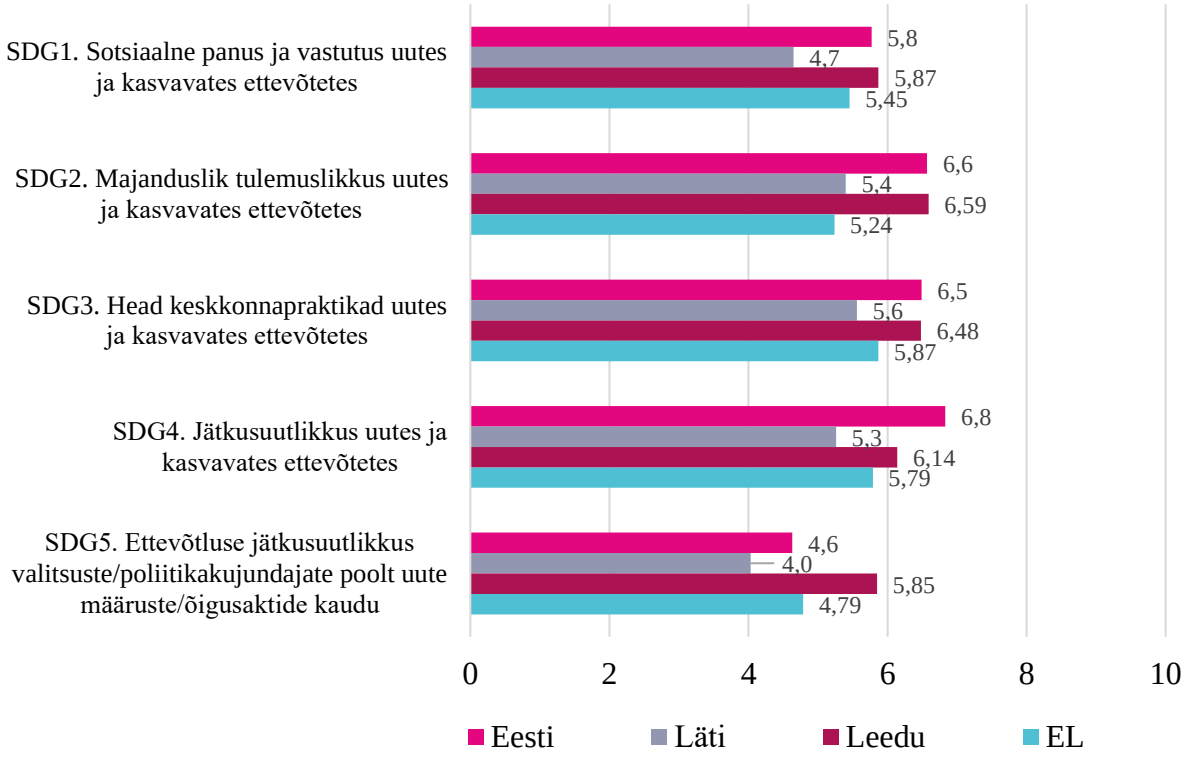
Tabel 7.11. Jätkusuutlikkuse eesmärgid (SDGs)

	SDGS Sotsiaalne panus ja vastutus uutes ja kasvavates ettevõtetes	x
SDGS_1	Uued ja kasvavad ettevõtted eelistavad üha enam oma sotsiaalset panust, mitte ainult kasumi ja rikkuse loomist	5,5
SDGS_2	Uued ja kasvavad ettevõtted integreerivad oma tegevusse sotsiaalse vastutuse põhimõtted	6,1
SDGS_3	Investorid on eriti huvitatud finantseerima uusi ettevõtteid, mis keskenduvad sotsiaalsele vastutusele	5,6
	SDGE Majanduslik tulemuslikkus uutes ja kasvavates ettevõtetes	
SDGE_1	Ettevõtted peavad maksude maksmist osaks oma sotsiaalsest vastutusest	6,1
SDGE_2	Investorid ja sidusrühmad on rahul ettevõtete majandusliku tulemuslikkusega, kuhu nad on investeerinud	6,1
SDGE_3	Vähemusgruppide poolt asutatud uutel ja kasvavatel ettevõtetel on samad majanduslikud võimalused kui teistel uutel ettevõtetel	7,4
	SDGN Head keskkonnapraktikad uutes ja kasvavates ettevõtetes	
SDGN_1	Enamik uusi ja kasvavaid ettevõtteid rakendab keskkonnateadlikke tavasid toodete valmistamisel või teenuste osutamisel	6,4
SDGN_2	Enamik uusi ja kasvavaid ettevõtteid eelistab energiatõhususe praktikaid oma tegevuses	6,8
SDGN_3	Enamik uusi ja kasvavaid ettevõtteid näeb keskkonnaprobleeme potentsiaalse võimalusena	6,2
	SDGC Jätkusuutlikkus uutes ja kasvavates ettevõtetes	
SDGC_1	Jätkusuutlikkuse praktikaid peetakse riiklikus kultuuris väga oluliseks	6,6
SDGC_2	Ettevõtluses on silmapaistvaid näiteid ettevõtlustegevustest, mis on seotud jätkusuutlikkuse eesmärkidega (SDGs)	7,0
	SDGG Ettevõtluse jätkusuutlikkus valitsuste/poliitikakujundajate poolt uute määruste/õigusaktide kaudu	
SDGG_1	Riigi valitsusel on konkreetsed määrused, mis toetavad jätkusuutlikkusele suunatud idufirmasid	5,0
SDGG_2	Riigi valitsus toetab jätkusuutlikkusele suunatud ettevõtteid toetuste, eritingimuste ja/või maksusoodustuste kaudu	4,3

Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Uuringus hindasid nii uued kui ka väljakujunenud ettevõtjad, kas nad on võtnud mis tahes samme viimase aasta jooksul oma äritegevuse keskkonnamõjude minimeerimiseks, nagu energiasäästumeetmed või keskkonnasõbralikumate materjalide kasutamine või ettevõtte sotsiaalsete mõjude maksimeerimine, sh. noortele uute töökohtade loomine või õiglaste töötingimuste ja töötasu tagamine. See oli GEM Eesti üks madalamalt hinnatud valdkond.

Eksperdid hindasid Eesti ettevõtete panust erinevatesse jätkusuutlikkuse aspektidesse aga vägagi positiivselt. Kõrgeim hinnang anti Eesti avatusele ja toetusele ettevõtlusele alaesindatud gruppide seas (7,4). Lisaks hindasid eksperdid kõrgelt ka Eesti ettevõtete vastutustundlikke ja jätkusuutlikke valikuid ning ühiskondliku ja keskkonnamõju eelistamist (6,1; 6,1; 6,4; 6,8 ja 6,2), mis kokkuvõttes aitavad kaasa Eesti jätkusuutlikule arengule. See aspekt on ekspertide hinnangul palju positiivsemalt hinnatud kui populatsioonis (APS). Eksperdid valdavad SDG raamistikku ja jätkusuutlikkuse temaatikat ilmselt rohkem ning näevad üldisi arenguid ja hoiakute muutust ühiskonnas, mis ehk ettevõtjate enamuse igapäeva tegevustesse ja plaanidesse veel jõudnud pole.

Joonis 7.15. SDG ja jätkusuutlikkus Eestis ekspertide hinnangul
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Rahvusvahelises võrdluses tuleb Eesti selles eksperthinnangus eriti esile, jagades 49-riigi hinnangutes 3-4ndat kohta Leeduga, kus eksperdid olid Eestiga täiesti samal seisukohal omas riigis. Ja tõesti, meist jäävad madalamale hinnangule ka euroopa esimajandused nagu Saksamaa, Itaalia, Prantsusmaa, Hispaania, jt. Ehk selles valdkonnas on ettevõtjate ja ekspertide hinnangute lahknevus Eestis kõige suurem.

7.3.11. Naiste ettevõtlus (EFC P)

Naiste ettevõtlus oli GEM 2023 uuringu täiendavas fookuses. Uuringu globaalset mahtu arvestades on see teema kultuuritaustalt tulenevalt piirkonniti oma olulisuselt väga erinev. Seetõttu vaatleme ekspertide poolt antud hinnanguid vaid meil, Eestis.

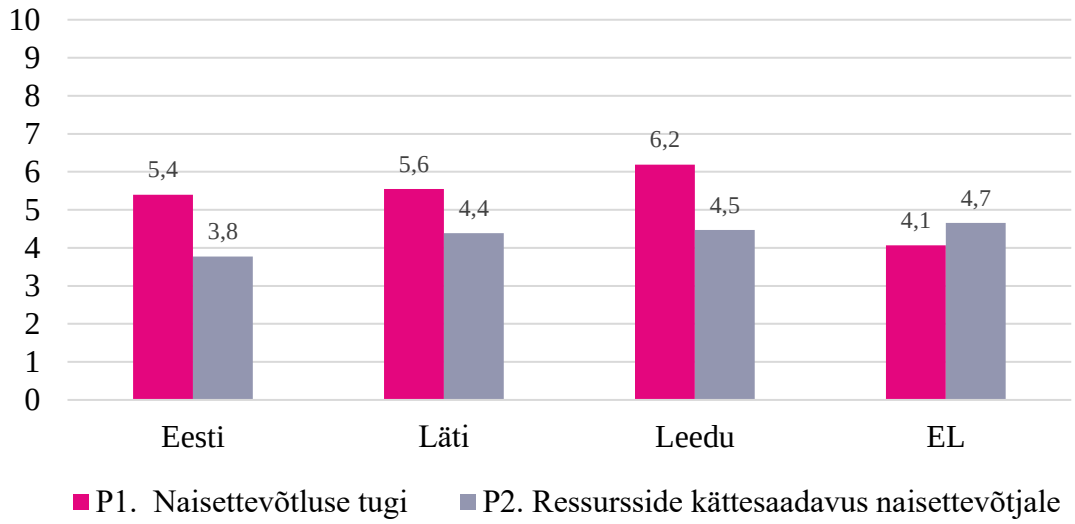
Tabel 7.12. Naiste ettevõtlus (EFC P)

	Teema P: Naiste ettevõtlus Minu riigis…	x
P1	**Toetused**	
P01	olemas on piisavalt tugiteenuseid (nt lastehoid, koduteenused, koolivälised programmid, eakate hooldus jne), et naised saaksid jätkata oma ettevõtte juhtimist ka pärast pere loomist	5,1
P01b	tugiteenused (nt lastehoid, koduteenused, koolivälised programmid, eakate hooldus jne) on taskukohased, et naised saaksid neid kasutada, mis aitaks neil jätkata ettevõtte juhtimist ka pärast pere loomist	5,0
P02	ettevõtlusregulatsioonid on nii soodsad, et naised eelistavad ettevõtjaks saamist avaliku või erasektori töötamisele	5,0
P03	riiklik kultuur julgustab naisi sama palju kui mehi muutuma füüsilisest isikust ettevõtjaks või alustama uut ettevõtet	6,5 6,5
	P2 Ressursside kättesaadavus	
P04	turud on tavaliselt kergemini ligipääsetavad mees- kui naisettevõtjatele	4,5 4,4
P04b	riigihanked on tavaliselt meesettevõtjatele kergemini ligipääsetavad kui naisettevõtjatele	2,9 2,8
P05	juurdepääs rahastamisele (mis tahes rahastamisallikale) on tavaliselt meesettevõtjatele lihtsam kui naisettevõtjatele	3,9 3,8
P05b	algkapitali saamine (mis tahes rahastamisallikast) on tavaliselt meesettevõtjatele lihtsam kui naisettevõtjatele	4,2 4,1

Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Hoolimata ettevõtlust soodustava keskkonna üldisest toetusest, näitavad naistele suunatud tugiteenuste ja vahendite kättesaadavuse andmed madalamaid hinnanguid. Olulise parandusena, mis aitaks naiste osalust ettevõtluses suurendada, toodi esile tugiteenuste (5,1 ja 5,0) ja algkapitali kättesaadavust (3,8 ja 4,1). Naiste ja meeste võrdse ettevõtlusvõimaluste kättesaadavuse parandamine võiks oluliselt suurendada naiste panust Eesti majanduse arengusse.

See on valdkond, kus Lätis ja Leedus tunnetatakse suuremat võrdsust (joonis 7.16) ja tuge, kuid ka seal leitakse, et ligipääs ressurssidele on nais-ettevõtjatele siiski raskem.

Joonis 7.16. Naiste ettevõtlus
Allikas: Autorite arvutused GEM 2023 andmete põhjal

Baltikumist eristuvalt on euroopas keskmisena ligipääsu ressurssidele hinnatud paremaks kui üldist tuge ja tugisüsteeme. Ligipääsu ressurssidele hinnati Baltiriikidest meil Eestis mõnevõrra madalamalt. Siiski on Eesti 49-riigi (GEM) rahvusvahelises võrdluses nais-ettevõtluse toetuses ekspertide hinnangul esikümnes. Huvitav, et olukord on vastupidine enamuses (75%) uuritud riikides, kus naistele peetakse palju paremaks ligipääsu ressurssidele ja pigem väiksemaks üldist toetussüsteemi.

Kokkuvõttes vajaks nais-ettevõtlus Eestis enam uurimist, sest kuigi jääb mulje, et ettevõtlus ja ressursid on siin kõigile ühtviisi kättesaadavad, võivad olla sel teel varjatud takistused, nagu näiteks oma pädevustes kahtlemine, suurem vastutustunne või pereelu ühitamine. Samuti tuleks hinnata ressursside kättesaadavust, näiteks kuivõrd arvestavad investorid, pangad, nõustajad äriprojektide taga ettevõtja sugu.

8. KOKKUVÕTE

Pärast pikka perioodi, mil Eesti Globaalses Ettevõtlusmonitooringus ei osalenud, samuti võttes arvesse COVID pandeemiat ja Euroopas toimuva sõja keerulisi aegu, keskendus 2023. aasta uuring eelkõige ajaliste erinevuste hindamisele ettevõtlusega seotud trendides, kasutades kriisieelseid andmeid aastatest 2017 ja 2014. Teiseks keskenduti naaberriikide ja nende näitajate võrdlemisele, et välja selgitada, millistes valdkondades on suurimad erinevused, et edaspidi detailsemalt süüvida põhjuste selgitamisesse.

Ettevõtlust ja ettevõtjate käitumist mõjutavad paljud tegurid (nt majanduslikud, kultuurilised, sotsiaalsed). Nende tegurite seas omavad hoiakud ja uskumused erilist tähtsust. Näiteks võib madal enesehinnang olla seotud eluga rahulolu vähenemisega Eestis, nagu on märgitud Eesti inimarengu aruandes „Vaimne tervis ja heaolu“ (2023). Madalam rahulolu võib olla seotud COVID pandeemia negatiivsete mõjudega. Seetõttu pole üllatav, et ettevõtlust kui head karjäärivalikut hinnatakse Eestis madalamalt (56%), jäädes isegi Euroopa Liidu keskmisele (61%) alla. Kuid huvitav on, et Leedus on see tulemus märkimisväärselt kõrgem (79%). Leedu meeskonna selgitusel on põhjuseks muu hulgas immigratsioon Ukrainast ja Valgevenest, kus paljud immigrandid, eriti IT sektorist, on toonud nii oma elu kui äri Leetu. Seda liikumist soosis geograafiline lähedus ning võib spekuleerida, et poliitilises stabiilsuse taastumisel regioonis toimub tagasisiire. Sellegi poolest on see aidanud Leedu majandusel, nagu ka edaspidi teistes aspektides näeme, langus ära hoida.

Sarnaseid mustreid täheldame tajutavates ärivõimalustes, kus Eesti näitaja (49%) jääb alla EL-i keskmisele (51%), samas kui Leedu on taas eesotsas (61%). Siiski on Eesti endiselt liider ettevõtlusega alustamise lihtsuses (77%), kuid siin ilmevad tuttavad sisemised piirkondlikud erinevused. Põhjapoolseim regioon Eestis on andnud hinnangu 81% ja madalaim hinnang pärineb Kirde-Eestist (52%). See muster on püsiv olnud juba kümme aastat. Sama kehtib ka eestlaste ettevõtlikkuse kohta, mida iseloomustavad pidevalt kõrgemad kavatsused (18,3) võrreldes EL-i keskmisega (15,7). Kavatsuste näitajates tuleb üllatusi meie Balti naabritelt, kus lätlased, kes mujal

on hinnangutes tagasihoidlikumad, näitavad selles konkreetses teguris üsna kõrget tulemust (24,4), samas kui Leedu, mis juhib enamikes, teatab väga madalast kavatsuste määrast (12,0). See toetab selle aasta „Leedu fenomeni“, kus populatsioonis on nii ettevõtluskavatsus kui ekspordiorientatsioon madalamad kui ettevõtluskeskkond on saanud toe *ettevõtlikust* immigratsioonist. Huvitavalt puudub siin ka meile omane korrelatsioon hirmuga ebaõnnestumise ees, kus Leedu tulemus on madalaim (38,4), samas kui Eesti (49,8) on veidi kõrgem EL-i (49,1) keskmisest. See on kooskõlas tajutud võimekuse määraga; Leedu on kõrgem (57,1) ja Eesti madalam (46,8), väljendades leedukate stabiilsemast ärikeskkonnast tulenevat suuremat enesekindlust. Eesti puhul on Kesk-Eestis positiivne areng tajutud võimekuse osas, kus 2014. aastaga (35,7) võrreldes on nähtav märkimisväärset tõusu (45,0) 2023. aastaks, samas kui teiste piirkondade paranemine on marginaalne. Kuigi 2017. aastal oli üldine tõus, on see 2023. aastaks tagasi langenud.

Ettevõtluskultuuri arengu taset riigis, mida tõendab „ettevõtjate kõrge staatuse“ määr, saab omistada olulistele jõupingutustele ettevõtluskultuuri arendamisel alates 1990. aastatest, sealhulgas ettevõtlushariduse laialdasele integreerimisele kõikidel haridustasemetel ning inkubaatorite ja ettevõtlusprogrammide rakendamisele, mis on andnud soodsaid tulemusi.

Vaatamata nendele positiivsetele arengutele esinevad siiski teatud murekohad. Näiteks on näitajad nagu „ettevõtlus kui hea karjäärivalik“ ja „tajutud võimekuse määr“ madalamad kui Euroopa keskmine. Seetõttu on hädavajalik piirkondlike erinevustega edasi tegeleda.

Tulemused viitavad, et peamised ettevõtlusaktiivsuse näitajad on muutunud oodatud suunas võrreldes Eesti 2023. aasta GEM APS tulemusi 2017. aasta tulemustega. Ettevõtlustegevus näib liikuvat vähenemise trendile kui riigi arengutase tõuseb, ning tõesti, nii TEA kui EBO määrad on Eestis seitsme aasta jooksul langenud. 2023. aasta väärtused vastavad Euroopa keskmisele, kus TEA määr on Eestis veidi kõrgem ja EBO määr on võrreldav Euroopa omaga.

2023. aastal on Eestis TEA määr meeste puhul kõrgem kui naiste puhul, järgides Euroopa trendi, kus meeste ettevõtlus on kõrgem. Hoolimata väikesest muutusest paremuse poole soolise võrdsuse osas TEA faasis aastatel 2017–2023, jääb Eesti Euroopa ja eriti Balti riikide, kus naised on ettevõtlikumad, tasemest madalamaks. EBO faasis on mehed ettevõtlikumad kui naised, mis on püsiv sooline erinevus, mida täheldatakse ka Euroopas ja Balti riikides, kus Läti näitab palju suuremat erinevust võrreldes Eesti ja Leeduga.

Eestis on uute ettevõtete rajamise peamine motiveeriv tegur elatise teenimine, millele järgneb rikkuse omandamine, mõju avaldamine ja peretraditsiooni jätkamine, samas kui sarnaseid trende täheldatakse ka kogu Euroopas. Keskmise ja madalama sissetulekuga riikides on elatise teenimine ja rikkuse omandamine veelgi domineerivamad motiivid. EBO faasis on ettevõtjad motiveeritud elatise teenimisest ja rikkuse kogumisest, kuna töövõimalused on piiratud, samas kui TEA faasis on ettevõtjad enamasti motiveeritud rikkuse kogumise soovist ja seejärel oma toote või teenuse läbi muuta maailma. Peretraditsioon ja tööpuudus muutuvad märkimisväärsemaks motivatsiooniks alles EBO faasis.

Kuigi ühiskondlikud hoiakud on murettekitavad, sest 2023. aastal tajutakse vähem võimalusi ettevõtlusega alustamiseks ja ebaõnnestumise kartus on kõrgem kui 2017. aastal, on ettevõtluskavatsuste määr olnud aja jooksul suhteliselt stabiilne. Ühiskondlike väärtuste osas on näitaja, mil määral edukaile ettevõtjatele omistatakse kõrge staatus, alates 2017. aastast suurenenud ja näitaja, mil määral ettevõtlust peetakse heaks karjäärivalikuks, on jäänud alates 2017. aastast stabiilseks. Küsitletutelt päriti ka, mil määral nad nõustuvad, et pandeemia on toonud uusi võimalusi, mida nad sooviksid järgida ning see näitaja on Eestis madalam kui Euroopas ja kõrge sissetulekuga riikides. Siin ilmneb üksteisele vastukäivaid hoiakuid ja väärtusi ettevõtluse suhtes, mida on võimalik edasi uurida. Pandeemia on uurijatele palju tööd andnud.

Äri kasvu kavatsuste osas on Eestis rohkem uusi ettevõtteid, mis ei plaani järgmise viie aasta jooksul luua uusi töökohti, võrreldes Euroopa keskmisega ja Balti riikidega. Samuti on kavatsus luua 6 või enam töökohta rahvusvahelises võrdluses madal. Silma paistab kavatsus luua 1–5 töökohta, mistõttu on Eesti uued ettevõtted ettevaatlikud oma kasvuhuvide osas. Samal ajal on uued ettevõtted väga rahvusvahelised, kuna kõrged ootused tulu saamiseks klientidelt väljaspool konkreetset majandust (25% või rohkem) on Eestis kõrgeimad.

Jätkusuutlikkuse osas, kuigi keskkonnaalased ja sotsiaalsed kaalutlused on ühiskonnas hinnatud, on Eestis potentsiaal arendada märkimisväärselt jätkusuutlikumat äritegevust, võrreldes sihtriikide ja Euroopa keskmisega. Väljakujunenud ettevõtted on teadlikud jätkusuutlikkuse kaalutlustest, kuid määratlevad neid eesmärkidena ja rakendavad neid mõnevõrra vähem kui varajases staadiumis olevad ettevõtjad. Naised kipuvad olema rohkem teadlikud jätkusuutlikkuse probleemidest, kuid eesmärkide seadmisel ja rakendamisel on andmed varieeruvad.

Äri sulgemise põhjuste täiendav uurimine võib aidata otsustajatel aktiveerida vajalikke mehhanisme ökosüsteemis, et edendada innovaatilisemat ja jätkusuutlikumat ettevõtlust (Laukkanen & Patala, 2014; Colombelli jt, 2019). Ärist väljumise määrad on Eestis üldiselt madalad, mis ei ole üllatav, kuna varajase staadiumi ettevõtlustegevuse tase on siin üsna kõrge (peatükk 6.2).

Kokkuvõttes tuleb Eesti ettevõtluskeskkonda hinnata väga heaks. GEM rahvusliku konteksti indeksina (NECI) on Eesti ettevõtluskeskkond 49st uuringus osalenud riigist koguni kuuendal kohal (5.9), vaid pisut seekord neljanda koha hõivanud Leedust (6.1) maas. Võib öelda, et Eesti ettevõtlusele on aja jooksul ehitatud tugev vundament, mida hiljutised globaalsed sündmused liiga tugevalt ei kõigutanud. Siiski on neist tulenevalt alarmeerivaid tagasiminekuid (näiteks oluliselt suurenenud hirm ebaõnnestumise ees), aga ka nais-ettevõtluse ja jätkusuutlikkuse temaatikad, mida ettevõtluse ökosüsteemi harmoonilises arengus enam silmas pidada.

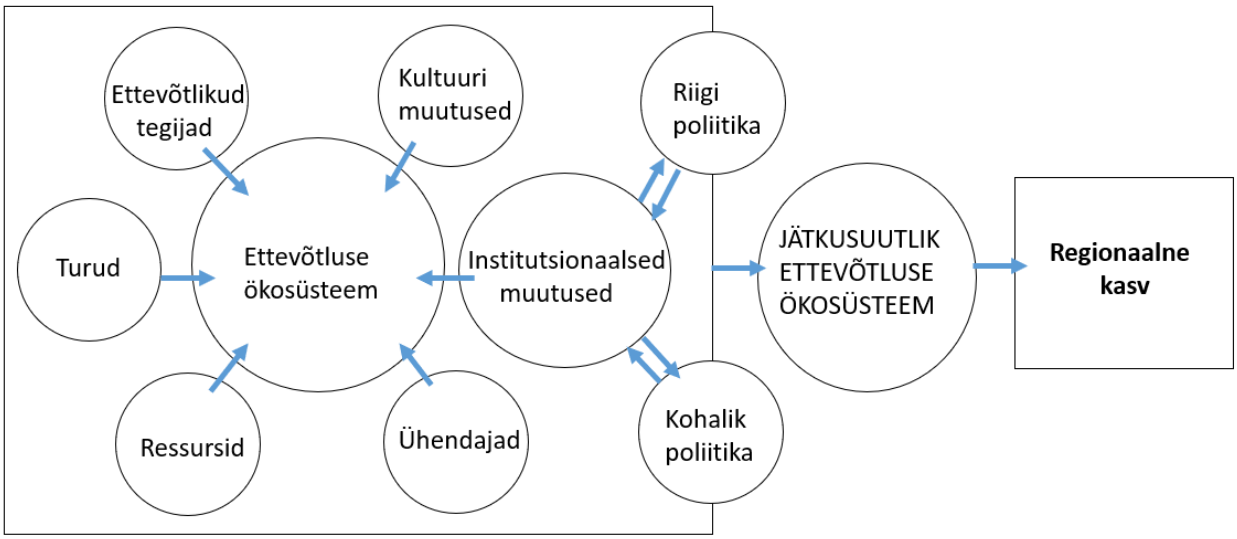
8.1. Poliitikasoovitused

Ettevõtlus on keeruline nähtus, kuid majanduse heaolu jaoks hädavajalik. Hiljuti on laialdaselt kasutusele võetud ettevõtluse ökosüsteemi mõiste, et näidata, kuidas ettevõtted võivad keskkonnast tulenevate sündmuste tõttu areneda või hoopis kannatada. Kuigi see tundub lihtne, pakuvad mitmesuguste tegurite ja piirkondlike eripärade vastastikmõjud väljakutseid nii kohalikele ekspertidele kui ka kogenud teadlastele, poliitikakujundajatest rääkimata.

Kasutame poliitikasoovituste esitamisel ettevõtluse ökosüsteemi teaduspõhist raamistikku, kus süstematiseerime ja koondame ekspertide antud soovitused, mis koguti läbi kahe avatud küsimuse. Need küsimused olid: „Teie arvates, milline on peamine tegur, mis soodustab ettevõtlustegevust teie riigis (piirkonnas või linnas)?“ ja „Palun andke üks peamine soovitus, kuidas ettevõtluskonteksti teie riigis (piirkonnas või linnas) parandada?“. Ekspertide soovituste pikkus ja põhjalikkus ei olnud siiski piiratud ja andis võimaluse põhjalikuks arvamusavalduseks.

Esiteks on esitatud ettevõtluse ökosüsteemi struktuur (joonis 8.1) süsteemseks lähenemiseks GEM 2023 uuringu tulemuste käsitlemisele. Grigore'i ja Dragani (2020) mudel on valitud seetõttu, et on lihtne ja põhineb varasematel laialdaselt aktsepteeritud mudelitel arvamusliidrite-teadlaste poolt, nagu Isenberg (vt tema 2010). Seda mudelit on sageli kasutatud teoreetilise alusena kohalike

ettevõtluskeskkondade empiirilistes uuringutes, sarnaselt Grigore'i ja Dragani lähenemisega Rumeenias.

Joonis 8.1. Jätkusuutlik ettevõtluse ökosüsteem
Autorid: Grigore & Dragan, 2020 (Orig. Isenberg, Stam, Spiegel, Brown & Mason). Autori tõlge

Enne soovitusi tõid eksperdid välja Eesti ettevõtluse ökosüsteemi tugevused (joonis 8.2), mida on kõige parem kujutada sõnapilvena. Näeme erinevaid viise, kuidas eksperdid hindavad meie riigi digitaalset arengut: digitaalset infrastruktuuri mainiti kümme korda ja digiteenuseid seitse korda. Kõige olulisemaks toetajaks on meie stabiilne maksusüsteem, mida rõhutasid üheksa eksperti ja madalad maksud, mida mainiti kahel korral ning veel lisaks maksualaseid spetsiifilisi aspekte nagu tulumaksuvabastus jms, mille koondasime maksusüsteemi faktoriks. Need kaks tunduvad olevat kõige olulisemad positiivsed ettevõtluskeskkonna mõjutajad. Samuti märgitakse ettevõtte loomise lihtsust ja madalat bürokraatiat, ettevõtlust toetavat kogukonda, hoiakuid ja toetussüsteemi. Kokkuvõttes on kõige rohkem mainitud infrastruktuuri komponente ja soodsat maksukeskkonda, valitsuse toetust ja madalat bürokraatiat.

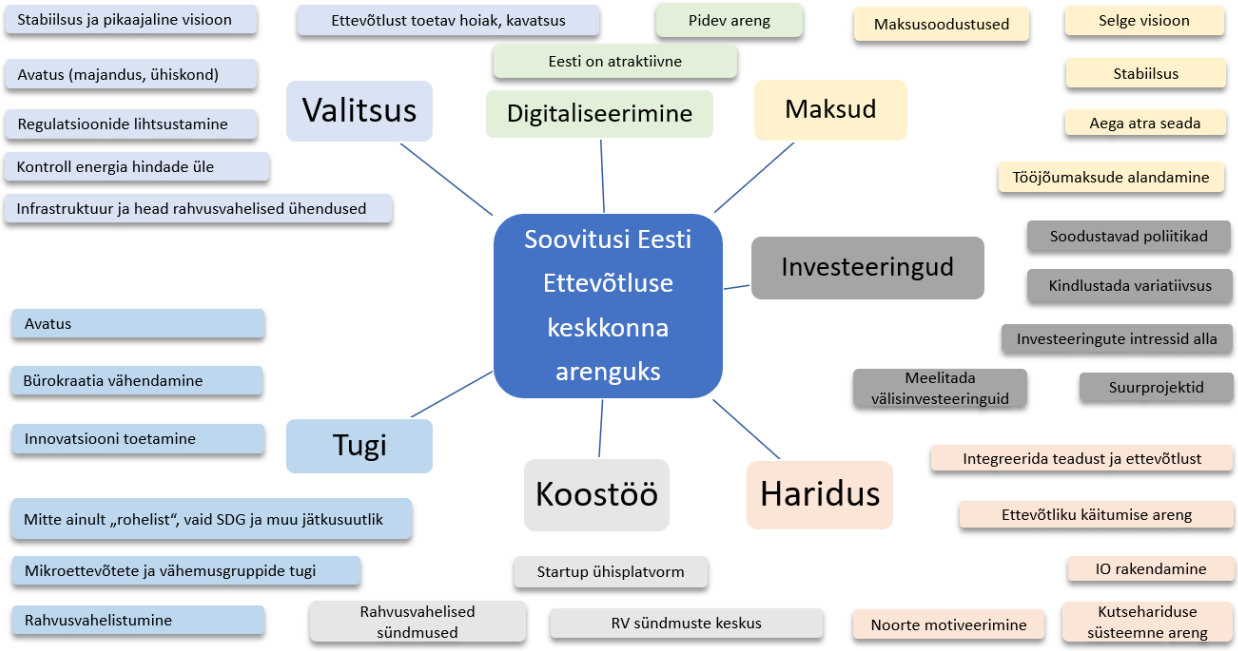
Positiivse arengu ja toetuse osas olid eksperdid üldiselt ühel meelel, kuid tulevaste arengute soovituste osas mitte. Huvitav on see, et kuna need avatud soovitused anti esmajärjekorras enne küsitluse täitma asumist, kattuvad soovitatavad arendusvaldkonnad ulatuslikult küsitluse teemadega. Teemaanalüüsi tulemused näitavad, et kõik soovitused saab jagada seitsmeks kategooriaks (joonis 8.3), mis sobituvad hästi Grigore'i ja Dragani (2020) ettevõtluse ökosüsteemi mudelisse.

Joonis 8.2. Ekspertide arvamused Eesti ettevõtluskonna senistest eduteguritest
Allikas: Autori arvutus sõnapilve meetodil NES uuringu ekspertide arvamuste põhjal

Alustuseks vaatleme piirkonna kultuuri, kus eriti avatus ettevõtlusele ja ühiskonna mentaliteet, soodustavad ettevõtlustegevust. Ettevõtete struktuur, arv ja kvaliteet peegeldavad ettevõtluse ökosüsteemi küpsust ja kasvu potentsiaali (Achs *et al*., 2014). Eesti eksperdid näevad meie ettevõtluskäitumist, kasvavat ettevõtjate kogukonda positiivselt ja hindavad sarnaselt populatsiooniuuringule (APS) nende mainet kõrgeks. Eksperdid soovitavad edaspidigi kultiveerida ettevõtlikku mõtteviisi, toetada nooremat põlvkonda (joonis 8.3). Fookus peaks olema ametialasel haridusel ja teaduse ja tehnoloogia suuremal kaasamisel. Üks ekspert soovitab konkreetset vaadata meie IP-d (leiutised) kommertsialiseerimise vaatenurgast. Ehk kokkuvõttes võib pidada meie kultuuri ja hoiakuid ettevõtlust toetavaks kuid viiteid on hariduse olulisele rollile selle kujundamisel.

Saamegi ekspertide hinnangute põhjal teha mõned soovitused ka haridusvaldkonnale. Kuigi praktiline ettevõtluse ja juhtimise haridus on hinnatud üsna kõrgeks (6,8), jäävad ülejäänud näitajad umbes 50% tasemele. Seega peaks loovuse, enesetäiendamise ja isikliku algatuse soodustamine ning turumajanduse aluste tutvustamine olema meie koolisüsteemis laialdaselt kättesaadavad.

Joonis 8.3. Ekspertide soovitused
Allikas: Autori koostatud temaatiline analüüs NES uuringu ekspertide arvamuste põhjal

See kinnitab ka elanikkonna küsitluse (APS) tulemusi, kus näitajad nagu „ettevõtlus kui hea karjäärivalik“ ja „tajutud võimekuse määr“ jäävad Euroopa keskmisele alla. On hädavajalik edendada ettevõtlusharidust ja inspireerida ning kasvatada potentsiaalseid ettevõtjaid. Eesti „Edu & Tegu“ aastaid väldanud ja nüüd lõpule jõudnud programm tegi sellel suunal suure töö ja ilmselt saame mõju ka lähiaastatel mõõta.

Ressursse nähakse sageli ettevõtluse kasvu peamise vajadusena. Siin vaatame rahastamise, inimressursside ja füüsilise infrastruktuuri kättesaadavust. Uuringud näitavad, et ettevõtluse ökosüsteemid saavad kasu mitmekesise ja kvalifitseeritud töötajate kogumi olemasolust (Brown & Mason, 2017). Probleem seisneb Eesti mikro-populatsioonis, kus on puudu kõrgtasemel spetsialiste paljudes valdkondades, eriti IT-s ja inseneerias. Paljud eksperdid viitavad tööjõumaksudele, mis aitavad rahvusvahelises konkurentsis toime tulla. Viis neist soovitavad tööjõumakse koguni langetada, mõned pakuvad anda maksusoodustusi tehnoloogia valdkonnale. Üks ekspert mainis ka, et *maksudega ei mängita*, mis koondab ekspertide ühese soovi säilitada lihtne ja soodne maksukeskkond. Kriitiliselt osutatakse regulatsioonidele, mis teevad keeruliseks tööjõu värbamise väljastpoolt Eestit. Korduvalt esinev soovitus on omada pikaajalist visiooni.

Isenbergi (2010) sõnul on edukad ettevõtluse ökosüsteemid linnapiirkondades, kus infrastruktuur toimib mitmes kihis. Äriinkubaatorite ja ettevõtluskiirendite arv on viimastel aastatel kiiresti

kasvanud. Teisest küljest on kirjanduses järjest rohkem tõendeid selle kohta, et hoolimata paljudest edukatest juhtumitest ja äriinkubatsiooni toetamisest, ei ole enamik inkubaatoreid sugugi edukad (nt Tavoletti, 2013) ja tekivad tõsised kahtlused üldise äriinkubatsiooni efektiivsuse ja avalike vahendite investeerimise mõttekuse kohta. Meie eksperdid ei maini neid üldse. Nad soovivad, et rahvusvahelise koostöö edendamiseks investeeritaks tugeva stardiplatvormi loomisse, loodaks korralik rahvusvahelise ettevõtluse ürituste keskus ja toetataks rohkem rahvusvahelisi ettevõtlusüritusi Eestis. ISPIM konverents Tallinnas juunis 2023 oli suurepärane näide.

Varajase etapi ettevõtluses on varase faasi ettevõtluse määr (omab ettevõtet vähem kui 3,5 aastat), kolm korda madalam kui tärkava ettevõtluse määr (alles astub esimesi samme äritegevuseks), et rohkem ettevõtteid saaks jõuda küpse faasi. Mõned tegevused, mis on spetsiaalselt kohandatud ettevõtete toetamiseks selle varajastes etappides, pakkudes mentorlust, koolitust ja rahalist abi, on endiselt vajalikud. Kuid millises vormis? Kas ettevõtluskiirendite ja inkubaatorite efektiivsus ja tulemused, mis toetavad varajast ettevõtlustegevust, vastavad hariduslikele suurtele küsimustele: kuidas ettevõtjad kasvavad, kuidas nad õpivad, kuidas kujuneb ettevõtlusvalmidus? Eestis (näiteks ettevõtluspedagoogika uurimisgrupp Taltech'is) on ettevõtluspädevuste metoodika areng tõusnud rahvusvaheliselt tunnustatud tasemele. Toetavate institutsioonide koostöö ülikooliga oleks kindlasti tulemuslikum.

Seejärel rahastus. Meie ekspertide peamiseks mureks on välisinvesteeringud, kuidas olla atraktiivsem. Taas soovitatakse maksusoodustusi, eriti keskendudes suurematele projektidele. Üks ekspert rõhutab vajadust vaadata mitmekesisust – mitte „panna kõiki mune ühte korvi" nagu näiteks IT sektor, millel on praegu globaalne tähelepanu. Toetussüsteemide vaatenurgast on mõnevõrra sarnane soovitus avada toetus õiglaselt ka ettevõtetele, millele ei ole tingimata pandud silti „roheline" või „kõrgtehnoloogia". Ärimudelid muutuvad ja arenevad ajas. Samuti soovitame rohkem tähelepanu pöörata innovatsiooni toetamisele juba asutatud ettevõtetes, kus on juba investeeringuid tehtud ja toimetatakse turul. Ka siin on oluline koostöö tehnikaülikooliga.

Digitaalne infrastruktuur sai ekspertidelt positiivset tagasisidet. Soovitus on edasi liikuda, olles tuntud ja juhtiv selles väga olulises ettevõtluse ressursis. Lisaks mitte kaotada oma e-riigi kuvandit.

Eesti eksperdid olid 2023. aasta uuringus peamiselt mures poliitikate ja regionaalse toetussüsteemi pärast. Enamik soovitusi anti neis valdkondades. Esiteks, pikaajalise visiooni olemasolu. Nii toetussüsteemi kui ka maksusüsteemi visiooni osas. Stabiilsus, läbipaistvus ja prognoositavus on

ettevõtluse ekspertide märksõnad. Teiseks, positiivsena märgitud, kuid tuleviku soovitus – säilitada süsteemi KISS (*Keep It Simple, Stupid*). Vähem bürokraatiat, regulatsioonide lihtsustamine. Viidati ka digitaliseerimine pahupoolele, kus ettevõtjad on sunnitud investeerima süsteemidesse või inimestesse, mis ei too kaasa mingit positiivset mõju või olla isegi negatiivne. Digitaliseerimine peab toimuma targalt ja sihipäraselt, potentsiaalselt ressursse kokku hoidma.

Stabiilsus ja prognoositavus on eriti olulised eksportiva ettevõtluse jaoks, millele meie majandus toetub. Kuivõrd Leedu võttis arvesse energia hindade tõusu, viies sisse stiimuleid ärisektorile, näeme GEM 2023 uuringus ka väga eristuvaid tulemusi. Meie eksperdid märkisid ka, et energia hinnad mõjutavad otseselt meie ettevõtluse ökosüsteemi ja peaksid olema valitsuse kontrolli all.

Kokkuvõttes soovivad Eesti ettevõtluse ökosüsteemi eksperdid näha (prioriteedi järjekorras):

- Pikaajalist maksuvisiooni – et Eestis säiliks lihtne, konkurentsi toetav maksusüsteem.
- Tuge ettevõtjatele – et riik näitaks rohkem hoolivust ja koostöötahet.
- Õiguslikku stabiilsust – säilitada või veelgi lihtsustada regulatsioone.

Käesolev raport analüüsis Eesti ettevõtluse ökosüsteemi tegureid. Suurim piirav tegur ja tuleviku uurimistöö teema on ettevõtluse võimaldajate (siin esindatud üheksa valdkonna eksperdina) koostöö ja ühenduslülide leidmine ning nende tegurite vastastikuse seotuse kvaliteet. Süsteem töötab edukalt vaid siis, kui erinevate ressursside vahel on sujuvalt töötavad ühendused. Vajalik on kohaliku ettevõtluse ökosüsteemi oluliste komponentide (rahandus, infrastruktuur, regulatsioonid, jne) ja nende koostoime (Isenberg, 2010). See ei kuulu GEM uuringu raamistikku, kuid võiks pakkuda huvi meie teadlaskonnale edasisteks uuringuteks.

ALLIKATE LOETELU

Acs, Z., & Szerb, L. (2017). Global Entrepreneurship Index 2018. Global Entrepreneurship and Development Institute.

Acs, Z.J.; Autio, E.; Szerb, L. (2014). National systems of entrepreneurship: Measurement issues and policy implications. *Research Policy*, 43: 476–494.

Adsera, A., & Chiswick, B. R. (2007). Are there gender and country of origin differences in immigrant labor market outcomes across European destinations? *Journal of population economics*, 20(3), 495– 526.

Ahmadov, T. (2023). Innovation for Circular Economy: Overview of Estonian Enterprises' Transition Journey. In Muhammed Veysel Kaya (Ed.), *Social and Economic Studies within the Framework of Emerging Global Developments* (3rd ed., pp. 103–116). Peter Lang.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211.

Aldrich, H. E., & Cliff, J. E. (2003). The pervasive effects of family on entrepreneurship:toward a family embeddedness perspective. *Journal of Business Venturing*. Volume 18, Issue 5, September 2003, Pages 573-596.

Alexandre-Leclair, L. (2014). Diversity as a motive for entrepreneurship?: The case of gender, culture and ethnicity. *Journal of Innovation Economics & Management*, 2014/2, No 14. DOI: 10.3917/jie.014.0157

Amankwah-Amoah, J., Khan, Z., Ifere, S.E., Nyuur, R.B. and Khan, H., 2022. Entrepreneurs' learning from business failures: An emerging market perspective. *British Journal of Management*, 33(4), pp.1735-1756.

Armendariz de Aghion, B., Morduch, J. (2005). The Economics of Microfinance. MIT Press, Cambridge, 352 p

Anthias, F., & Cederberg, M. (2009). Using ethnic bonds in self-employment and the issue of social capital. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(6), 901– 917.

Baycan-Levent et al. (2003). Diversity and ethnic entrepreneurship: dialogue through exchanges in the economic arena, *Sustainable Development in a Diverse World* (susdiv.org). Burns, 2007: 9

Bergman B. J., McMullen J. S. (2020). Entrepreneurs in the making: Six decisions for fostering entrepreneurship through maker spaces. *Business Horizons*, 63(6), 811–824.

Bergman, B.J., McMullen, J.S., (2022). Helping Entrepreneurs Help Themselves: A Review and Relational Research Agenda on Entrepreneurial Support Organizations. *Entrepreneurship Theory and Practice*. Vol.46 (3).

Bosma, N.S., Jones, K., Autio, E., & Levie, J. (2008). *Global Entrepreneurship Monitor 2007 Executive Report*. London: Global Entrepreneurship Research Association.

BPW Estonia (n.d.). *BPW ESTONIA (BUSINESS AND PROFESSIONAL WOMEN ORGANISATION IN ESTONIA).* https://bpw-estonia.ee/in-english/

Brown, R.; Mason, C. (2017). Looking inside the spiky bits: A critical review and conceptualisation of entrepreneurial ecosystems. *Small Business Economy, 49*: 11–30.

Brush, C.G., Vanderwerf, P. (1992) A Comparison of Methods and Sources of Obtaining Estimates of New Venture Performance. *Journal of Business Venturing*, 7, 157-170.

Bullough, A. and Renko, M., 2013. Entrepreneurial resilience during challenging times. *Business Horizons*, 56(3), pp.343-350.

Cacciotti, G., Hayton, J. C., Mitchell, J. R., & Giazitzoglu, A. (2016). A reconceptualization of fear of failure in entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 31(3), 302-325.

Cao, Z. and Shi, X., 2021. A systematic literature review of entrepreneurial ecosystems in advanced and emerging economies. *Small Business Economics*, 57, pp.75-110.

Cavicchioli, M., & Kocollari, U. (2021). Learning from failure: Big data analysis for detecting the patterns of failure in innovative startups. Big data, 9(2), 79-88.

Clawson, T. (September 22, 2022). *Starting From Zero: What Can Estonia Teach Us About Building A Startup Ecosystem?* Forbes. https://www.forbes.com/sites/trevorclawson/2022/09/22/starting--from-zero-what-can-estonia-teach-us-about-building-a-startup-ecosystem/

Colombelli, A., Paolucci, E. and Ughetto, E., 2019. Hierarchical and relational governance and the life cycle of entrepreneurial ecosystems. *Small Business Economics*, 52, pp.505-521.

Conz, E., Magnani, G., Zucchella, A. and De Massis, A., 2023. Responding to unexpected crises: The roles of slack resources and entrepreneurial attitude to build resilience. *Small Business Economics*, 61(3), pp.957-981.

Cooney, T. M. (2012). Entrepreneurship Skills for Growth-Orientated Businesses. Report for the Workshop on 'Skills Development for SMEs and Entrepreneurship', Copenhagen, 28 November 2012.

Cope, J., Jack, S., & Rose, M. (2007). Social capital and entrepreneurship: An introduction. *International Small Business Journal*, 25, 213–219.

Cortés, K. R., Demyanyk, Y., Li, L., Loutskina, E., & Strahan, P. E. (2020). Stress tests and small business lending. *Journal of Financial Economics*, *136*(1), 260-279.

Dabić, M., Vlačić, B., Kiessling, T., Caputo, A. and Pellegrini, M., 2023. Serial entrepreneurs: A review of literature and guidance for future research. *Journal of Small Business Management*, 61(3), pp.1107-1142.

Diandra, D., & Azmy, A. (2020). Understanding definition of entrepreneurship. International *Journal of Management, Accounting and Economics*, 7(5), 235-241.

Dorjnyambuu, B., 2023. Estonian Digital Entrepreneurship Ecosystem Based on Digital Platform Economy Index 2020. *The Journal of Entrepreneurship*, 32(2), pp.347-375.

Eggers, W.D. and Macmillan, P., 2013. The solution revolution: How business, government, and social enterprises are teaming up to solve society's toughest problems. *Harvard Business Press.*

Eisenmann, T. (2021). Why startups fail: A new roadmap for entrepreneurial success. Crown Currency.

Euroopa Komisjon (2023). Economy and Finance. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/estonia/economic-forecast-estonia_en

Fayolle, A. (2018). Personal views of the future of entrepreneurship Education. Edward Elgar Publishing. Post-Print hal-02311087.

Fini, R., Fu, K., Mathisen, M. T. et al. (2017). Institutional Determinants of University Spin-Off Quantity and Quality: A Longitudinal, Multilevel, Cross-Country Study. Small Business Economics, 48, 361-391.

Fisher, G., Stevenson, R., Neubert, E., Burnell, D., & Kuratko, D. F. (2020). Entrepreneurial hustle: Navigating uncertainty and enrolling venture stakeholders through urgent and unorthodox action. *Journal of Management Studies*, 57(5), 1002-1036.

GEM 2023/2024 Global Report. (2024). 25 years and growing. Global Entrepreneurship Monitor. Globaalne ettevõtlusmonitooring 2014 (2015). Eesti raport

GEM 2023/2024 Global Report. (2024). 25 years and growing. Global Entrepreneurship Monitor.

Gerstlberger, W.; Küttim, M.; Niine, T.; Hurt, U.; Hartšenko, J.; Tuisk, T.; Kotov, A.; Kristjuhan-Ling, K.; Otto, T. (2023a). Metalli- ja masinatööstuse ettevõtete motiveerimise võimalused rohepöörde elluviimise kontekstis. Uuringu aruanne. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool. DOI: 10.11590/taltech.metal.industry.report.2023.

Gerstlberger, W.; Küttim, M.; Niine, T.; Hurt, U.; Tuisk, T.; Hartšenko, J.; Kull, M.; Trei, M.; Kotov, A. & Kängsepp, K. (2023b). Puidu- ja mööblitööstuse ettevõtete motiveerimise võimalused rohepöörde elluviimise kontekstis. Uuringu aruanne. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool. DOI: 10.11590/taltech.wood.industry.report.2023.

Global Startup Ecosystem Report (2023). https://startupgenome.com/report/gser2023

Grigore, A-M.; Dragan, I-M. (2020). Towards Sustainable Entrepreneurial Ecosystems in Transitional Economy: An Analysis of Two Romanian City-regions through the Lens of Entrepreneurs. *Sustainability* 12(15), 6061.

Guerrero, M., Liñán, F. and Cáceres-Carrasco, F.R., 2021. The influence of ecosystems on the entrepreneurship process: a comparison across developed and developing economies. *Small Business Economics*, 57(4), pp.1733-1759.

Haldar, S., 2019. Towards a conceptual understanding of sustainability-driven entrepreneurship. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(6), pp.1157-1170.

Hooi, H.C., Ahmad, N.H., Amran, A. and Rahman, S.A., 2016. The functional role of entrepreneurial orientation and entrepreneurial bricolage in ensuring sustainable entrepreneurship. *Management research review*, 39(12), pp.1616-1638.

Ibarra, H. (1993). Personal networks of women and minorities in management: A conceptual framework. *The Academy of Management Review, 18*(1), 56–87.

Isenberg, D. (2010). How to start an entrepreneurial revolution. *Harvard Business Review, 88*: 40–50.

Kacou, E., 2010. Entrepreneurial solutions for prosperity in BoP markets: Strategies for business and economic transformation. Pearson Prentice Hall.

Karis, A. (June 1, 2022). *Alar Karis riding bolt scooter.* https://www.facebook.com/photo/?fbid=430052042276602&set=pcb.430053922276414

Karlsson, C., Rickardsson, J., & Wincent, J. (2019). Diversity, innovation and entrepreneurship: where are we and where should we go in future studies? *Small Bus Econ*omy. DOI: 10.1007/s11187-019-00267-1

Kekkonen, A., Pesor, R. and Täks, M., 2023. Stepping towards the Green Transition: Challenges and Opportunities of Estonian Companies. *Sustainability*, 15(5), p.4172.

Kelm, H., Lasek, A., & Brzozowski, J. (2019). The Determinants of Economic Integration of Immigrants in the Nordic Countries. In: Uusiautti S., Yeasmin N. (Ed) Human Migration in the Arctic. (pp. 173-212). Palgrave Macmillan, Singapore.

Kirzner, I. M. (1973). Competition and entrepreneurship. Chicago, US and London, UK: The University of Chicago Press.

Korber, S. and McNaughton, R.B., 2018. Resilience and entrepreneurship: a systematic literature review. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 24(7), pp.1129-1154.

Krueger, N.F., Reilly, M.D., Carsrud, A.L. (2000). Competing models of entrepreneurial intentions. Journal of Business Venturing 15 (5/6), 411–432.

Kuckertz, A. (2021). Standing up against crisis-induced entrepreneurial uncertainty: Fewer teams, more habitual entrepreneurs. *International Small Business Journal*, 39(3), 191-201.

Küttim, M., Gerstlberger, W., Hurt, U., Kotov, A., Kull, M., Niine, T., Ahmadov, T. and Tuisk, T., 2023. Enablers and Barriers in Circular Economy: The Case of Estonia. In ISPIM Conference Proceedings (pp. 1-14). The International Society for Professional Innovation Management (ISPIM).

Laukkanen, M. and Patala, S., 2014. Analysing barriers to sustainable business model innovations: Innovation systems approach. *International Journal of Innovation Management*, 18(06), p.1440010.

Linán, F. and Fayolle, A. (2015) A Systematic Literature Review on Entrepreneurial Intentions: Citation, Thematic Analyses, and Research Agenda. Entrepreneurship and Management Journal, 11, 907-933.

Manea, D.I., Istudor, N., Dinu, V. and Paraschiv, D.M., 2021. Circular economy and innovative entrepreneurship, prerequisites for social progress. *Journal of Business Economics and Management*, 22(5), pp.1342-1359.

Mason, C. and Brown, R., 2014. Entrepreneurial ecosystems and growth oriented entrepreneurship. Final report to OECD, Paris, 30(1), pp.77-102.

Mertsina, T. (2023). Swedbanki majandusprognoos. https://www.swedbank-research.com/estonian/eestimajandus/2023/q4/index.csp

Mihotić, L., Raynard, M. and Sinčić Ćorić, D., 2023. Bouncing forward or bouncing back? How family firms enact resilience in times of crisis. *Journal of Family Business Management*, 13(1), pp.68-86.

Miller, T., Triana, M: (2009). Demographic Diversity in the Boardroom: Mediators of the Board Diversity – Firm Performance Relationship. *Journal of Management Studies*, 46:.

Morgan, J., & Sisak, D. (2016). Aspiring to succeed: A model of entrepreneurship and fear of failure. *Journal of Business Venturing*, 31(1), 1-21.

Muñoz, P., & Cohen, B. (2018). Sustainable entrepreneurship research: Taking stock and looking ahead. *Business Strategy and the Environment, 27*(3), 300-322.

Nabi, G., Liñán, F., Fayolle, A., Krueger, N.F., Walmsley, A. (2017). The Impact of Entrepreneurship Education in Higher Education: A Systematic Review and Research Agenda. *Academy of Management Learning*. 16(2):277-299.

Nakamura, H. (2019). Relationship among land price, entrepreneurship, the environment, economics, and social factors in the value assessment of Japanese cities. *Journal of Cleaner Production*, 217, 144-152. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.01.201

Neck, H. M., Neck, C. P., & Murray, E. L. (2024). ENTREPRENEURSHIP. The Practice and Mindset. Third Edition. SAGE Publications, Inc.

Pert, S. (September 7, 2022). *Energy prices hit new records.* Eesti Pank. https://www.eestipank.ee/en/press/energy-prices-hit-new-records-07092022

Prenzel, P., Bosma, N., Schutjens, V., & Stam, E. (2024). Cultural diversity and innovative entrepreneurship. Small Bus Econ. DOI: 10.1007/s11187-024-00888-1.

Rae, D. (2007). Entrepreneurship: from opportunity to action. Palgrave MacMillan, Houndmills.

Ramezani, J. and Camarinha-Matos, L.M., 2020. Approaches for resilience and antifragility in collaborative business ecosystems. Technological forecasting and social change, 151, p.119846.

Rang, A. (September 14, 2019). *Chasing Unicorns: A hilarious new movie about Estonian entrepreneurs taking on the world*. https://estonianworld.com/culture/chasing-unicorns-a-hilarious-new-movie-about-estonian-entrepreneurs-taking-on-the-world/

Rodl & Partner (February 22, 2023). *Abuse of a dominant Market Position and Claim for Damages under Estonian Law*. https://www.roedl.com/insights/antitrust-law/estonia-abuse-dominant-market-position-damages

Rosen, A. (2015, May 7). Why collaboration is essential to entrepreneurship. https://www.entrepreneur.com/article/245599

Rämmer, A. (2023). Millises suunas muutuvad Eesti elanike väärtused? M. Ainsaar (toim). Muutuv ja mitmekesine Eesti Euroopa Sotsiaaluuringus. Tartu Ülikool. https://uhiskond.ut.ee/et/sisu/millises-suunas-muutuvad-eesti-elanike-vaartused

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, 101860.

Sachs, J.D., Lafortune, G., Fuller, G., Drumm, E. (2023). Implementing the SDG Stimulus. Sustainable Development Report 2023. Paris: SDSN, Dublin: Dublin University Press.

Santisteban, J., Mauricio, D., & Cachay, O. (2021). Critical success factors for technology-based startups. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 42(4), 397-421.

Sarasvathy, S. D. (2008). Effectuation: Elements of entrepreneurial expertise. Edward Elgar.

Chaganti, R., & Parasuraman, S. (1996). A study of the impacts of gender on business performance and management patterns in small businesses. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 21(2), 73-73.

Schaltegger, S., & Wagner, M. (2011). Sustainable entrepreneurship and sustainability innovation: categories and interactions. *Business strategy and the environment*, 20(4), 222-237.

Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of Research. *Academy of Management Review*, 25(1): 217-226.

SheAtWork (October 23, 2023). *Estonia's Feminine Force: Navigating Entrepreneurship*. https://sheatwork.com/estonias-feminine-force-navigating-entrepreneurship/

Schumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development. Cambridge: Harvard University Press.

Spigel, B. (2017). The relational organization of entrepreneurial ecosystems. *Entrepreneurship Theory and Practice, 41:* 49–72.

Sreenivasan, A., & Suresh, M. (2023). Exploring the contribution of sustainable entrepreneurship toward sustainable development goals: A bibliometric analysis. *Green Technologies and Sustainability*, 1(3), 100038. https://doi.org/10.1016/j.grets.2023.100038

Srimulyani, V.A. and Hermanto, Y.B., 2021. Impact of entrepreneurial self-efficacy and entrepreneurial motivation on micro and small business success for food and beverage sector in east Java, Indonesia. Economies, 10(1), p.10.

Stam, E. (2015). Entrepreneurial ecosystems and regional policy: A sympathetic critique. *European Planning Studies, 23*, 1759–1769.

Startup Estonia (March 21, 2023). *Estonian Startup Visa in 2022 – success amid true challenges.* https://startupestonia.ee/statistics-surveys/estonian-startup-visa-in-2022-success-amid-true-challenges/

Startup Estonia (2024a). *Investors.* https://ecosystem.startupestonia.ee/investors

Tavoletti, E. (2013). Business Incubators: Effective Infrastructures or Waste of Public Money? Looking for a Theoretical Framework, Guidelines and Criteria. *Journal of the Knowledge Economy*, 4(4).

Theodoraki, C. (2019). How to Build a Sustainable Ecosystem: The Relevance of Governance and Coopetition. *ICSB Gazette, 37*, 1–5. Available online: https://icsb.org/wp-content/uploads/2019/10/Gazette-37.pdf (accessed on 17 July 2024).

Vadi, M. (2022). Let us take a peek inside the minds of Estonia's leaders.

Velt, H., 2020. Entrepreneurial Ecosystems and Born Global Start-ups. https://lutpub.lut.fi/handle/10024/161895

Velt, H., Torkkeli, L., Saarenketo, S. 2018. "The entrepreneurial ecosystem and born globals: the Estonian context", *Journal of Enterprising Communities*: People and Places in the Global Economy, Vol. 12 Issue: 2, pp.117-138.

Verheul,I., van der Kuip, I. (2003). Early Development of Entrepreneurial Qualities: the Role of Initial Education, Scales Research Reports N200311, *EIM Business and Policy Research*.

Verheul, I., & van Stel., A. (2007). Entrepreneurial Diversity and Economic Growth (No. ERS-2007-070-ORG). ERIM report series research in management Erasmus Research Institute of Management. Retrieved from http://hdl.handle.net/1765/10619.

Zhou, W., & Rosini, E. (2014). Entrepreneurial Team Diversity and Performance: Toward an Integrated Model. *Entrepreneurship Research Journal*, January 2015. DOI: 10.1515/erj-2014-0005.

Wennekers, S., Stel, A., Thurik, R., & Reynold, P. (2005). Nascent Entrepreneurship and the Level of Economic Development. *Small Business Economics*, 24: 293–309.

Wurth, B., Stam, E., Spigel, B. (2021). Toward an Entrepreneurial Ecosystem Research Program. *Entrepreneurship Theory and Practice*. *46*(3), 729-778.